

Alfred
Fischer

MÉG CSAK
NÉHÁNY
NAP

Egy budapesti napló, 1944.

Kiadó: Pécsi Akadémiai Bizottság és a Glotta Nyelvi Intézet
A napló kéziratát Jakić Dubravka dolgozta fel
Szerkesztette és fordította: Lehocki-Samardzic Anna
Borítóterv: Leonard Lesić
Fényképek: Fischer család gyűjteménye, Fortepan – Budapest,
Našicei Városi Múzeum, Firinger család gyűjteménye
Lektorálták: Walkó Ádám és Szóták Szilvia
Korrektúra: Lehocki-Samardzic Anna
Tördelés és nyomda: Kontraszt Nyomda, Pécs,
www.kontraszt.hu

ISBN (print) 978-963-7068-30-0
ISBN (pdf) 978-963-7068-31-7

Pécs-Eszék, 2025. szeptembere

A könyv megjelenése az MTA 200 program keretén belül valósult meg.

TARTALOM

Emlékeztető a megéltekről, avagy <i>Historia non est magistra vitae</i> <i>Lehocki-Samardzic Anna</i> előszava a magyar kiadáshoz	5
Emlékeztető a meg nem éltekről <i>Siniša Bjedov</i> előszava a horvát kiadáshoz	9
MÉG CSAK NÉHÁNY NAP	19
A NAPLÓ MELLÉKLETEI	151
Alfred Fischer levelei feleségének, Margitának és lányának, Leljának	152
Levél édesapámnak (Darko Fischer)	166

EMLÉKEZTETŐ A MEGÉLTEKRŐL

Historia non est magistra vitae!

Mit tanultunk a múltból? Nyolcvan éve a holokauszt után a világon nem telt el egy teljes nap, amikor nem folytak volna háborús harcok valahol a világon, amikor gyermekeket, nőket és időseket nem gyaláztak volna meg, amikor árvák nem maradtak volna magukra hagyva a Világ szegényére. Nem telt el egy nap, amikor egy életet, és vele együtt egy egész világot nem oltottak volna ki. Egy ilyen történetről olvasunk Alfred Fischer naplójában is.

A naplónk főhőse, Alfred Fischer egy nagyon értelmes és ügyes (ügyvéd)ember volt, aki rövid időn belül, nagyon fiatalon megteremtette a lehető legjobb körülményeket a családjának, amit még a háború után is tudtak élvezni, de ez nem tartott sokáig. El kellett hagyniuk otthonukat, hazájukat, elmenekülni egy olyan világba, amelyben az éppen aktuális hírek hallatára sodródtak egyik menhelyről a másikra, és számukra szokatlan szűkös körülmények között megtartaniuk az élet esszenciáját – a szeretetet, a családot. Közben nem a beletörődésről van itt szó, hanem egészen egyszerűen a túlélésről. Azok, akik a legborzasztóbb traumákat megélték, nem beszélnek róla, sokszor nem is látszik rajtuk, hogy milyen szörnyűségek történtek velük. Ez volt jellemző a holokauszt túlélőkre is, pedig fontos beszélni mindenről, fontos a történelmet tanítómesterünké tenni és művelni.

Az emberi természetnek van egy olyan tulajdonsága, miszerint gyorsan felejt – a rosszat, de a jót is, és borzasztóan gyorsan tud alkalmazkodni az új körülményekhez. Talán ez az állandó változás záloga. Ha elégedettek leszünk egy

bizonyos helyen, egy adott környezetben, megáll a fejlődés, nem haladunk előre, de ez ellenkező irányban is érvényes, így fennáll annak a veszélye is, hogy a jót is megunjuk, vagy egyszerűen, ha van időnk hosszabb ideig nézegetni a szomszéd kertjét, a fű egyszerűen zöldebbnek tűnik, és elkezdünk sóvárogni utána. Ha valaki huzamosabb ideig élvezzi az élet javait, egy idő után megunja és keresi a változást gondolván, hogy még mindig nem boldog, hiszen a boldogságot csak akkor lehet igazából észlelni és teljességében megélni, ha már csak emlékezünk rá. A változás az egyetlen olyan dolog a világon, ami állandó. Tehát nem a szeretet, nem a jóság, hanem a változás, a bizonytalanság, a sóvárgás. Az ógörög filozófia legismertebb irányzata – a sztoicizmus szerint semmi sem tart örökké, minden pillanat elmúlik, így a jónak is valamikor vége lesz. Alfred Fischer is Naplójában reflektál az ember egyik legérdekesebb képességére, ami egészen idáig a túlélését biztosította egy olyan világban, amelyben nem ő volt a fizikailag legerősebb lény, mégis az ember szabta meg a bolygónkon létező élet körülményeit.

„Az emberi természet olyan, hogy hihetetlenül gyorsan és könnyen alkalmazkodik a gyökeres változásokhoz, legyenek azok rosszak vagy jók. A boldogság vagy boldogtalanság érzése, amikor régóta áhított vagy váratlan és félelmetes események történnek, nem olyan intenzív, mint ahogyan azt előre elképzeltük. Ez a reakció az emberi test és lélek számos csodálatos védekezőrendszerének a része, hogy elkerüljük a túl erős sokkokat.”

A saját kezével megteremtett és a jóból kiűzött értelmiségi ember naplóját tartja kezében a tisztelt olvasó. E mű egy korszak élénk képekkel illusztrált dokumentuma, egy polaroid kép 1944-ről. Sokszor összefüggéstelen mondatok halmozát látjuk és olvassuk, melyeket nem formáltuk át, mert az írás műfaját tükrözik, hiszen a naplót a szerző jegyzetként szerette volna felhasználni a háború befejezésekor, és ezért a sok felsorolás, az információk egyszerű feljegyzése egyéb magyarázat nélkül. A szöveg jegyzetként megformált stílusa ellenére is a tartalmát tekintve az adott korszak pillanatképe. A magyar olvasó a szövegben tett állításokkal nem fog mindig egyet érteni, de tágabb kontextusba helyezve az információkat és az elemzéseket, ez a szöveg egy értékes forrása lehet további történelmi és társadalmi kutatásoknak. Ezáltal pontosabban meg lehet érteni a környező népek, a Monarchia különböző népcsoportjainak álláspontját egy ezeréves, és abban a korban már elavult rendszerben, egy előregedett uralkodóval az élén, amit a Monarchia képviselt, és később ezeken az alapokon létrejött mozgalmas időket is könnyebb értelmezni. A szerző szakirodalmat idéz, az éppen aktuális hírekre reflektál, hivatkozva a forrásra is, melyben az igazi szándékát látjuk bizonyítani, miszerint egy társadalmi és történettudományi kritikát készült

megírni. Végül ez nem sikerült neki, de ezzel és a korábban megjelent horvát nyelvű kiadvánnyal emléket állítunk, nem csak egy embernek, hanem egy egész népnek, egy eszmének, és világ jobbra tétele reményének. Csak a változás állandó, és ez így történt akkor is, amikor a 20. század első felében bekövetkezett szörnyűségek is a változás egyik megnyilvánulását jelképezték.

Alfred Fischer naplójából vett részlet írja le talán a legjobban a háborús üldözöttek sorsát:

„Szörnyű napok állnak ismét előttünk, amikor dönteni kell: megadod magad vagy menekülsz; ahol százszor így is, úgy is döntesz, reménytelenül küzdve; olyan órákkal néziünk szemben, amikor percenként az órára nézel: mennyi időm van még hátra? És közben még mindig ide akarsz menekülni, hogy megpróbálgass valamit (nem férsz fel a villamosra), ott telefonálj (nincs kapcsolás), várod azt a barátot, aki megígért valamit, nem találod azt az embert, akitől vársz valamit; hová mész a gyerekekkel, mit fogsz csinálni a holmikkal?; szakad az eső, az ujjaid elzsibbadtak a hidegtől, menned kell, cipelned, helyet találnod, eltűnnöd. Ketyeg az óra, te már nem tudod, mit tegyél, holtfáradt vagy, és most már sötét is van, az orrodig se látsz, és már nincs fedél a fejed felett. Fáradt vagy, elegend van mindenből, legszívesebben odamennél az első egyenruhához, és azt mondanád: itt vagyok, én ilyen és ilyen vagyok; nem akarok tovább erőlködni és kínlódni, döntéseket hozni, bujkálni, futni, [színlelni]; én vagyok az X, Y; vigyél, vezess, csinálj, amit akarsz!”

Annyira jó lenne ezen a ponton azt állítani, hogy ez 80 éve történt, és most már mindenki megveti az akkor történt szörnyűségeket, ennek ellenére borzalmas időkben élünk most is, 2025-ben! Emlékeztünkben még nem fedte el a homály a 30 éve Horvátországban tomboló honvédő háború borzalmait, erre már egy újabb háború dúl a szomszédban, emberek ezrei halnak éhen a világon, népi-irtásokról hallani napi szinten, a közvetlen szomszédságunkban pedig a puska-
poros hordó közelében ismét gyufákkal játszanak... mindazok után, amiről ez a napló is tanúvallomást tesz. Ez hogy lehet?! *Historia non est magistra vitae!* Nem is volt soha! Egyszerűen túl gyorsan megfeledkezünk a rosszról, ami megtörtént velünk, de a jóról is, amit egykor élveztünk. A túlélésünket biztosító mechanizmus ebből a szempontból kudarcot vallott. Ezen túl tenni magunkat civilizációs szinten csak mély szellemiséggel lehetséges.

Lehocki-Samardzic Anna

EMLÉKEZTETŐ A MEG NEM ÉLTEKRŐL

Egy beszélgetésből szereztem tudomást arról, hogy Kamilo Firinger¹, az eszéki levéltár alapítója, 1943-ban, a második világháború kellős közepén megmentett egy eszéki zsidó családot. Ebből az alkalomból ítélték neki nemrégiben a Világ Igaza kitüntetését², így posztumusz megkapta Izrael legmagasabb külföldieknek járó elismerését, amelyet csak az a nem zsidó személy kaphat meg, aki a holokauszt idején sorsdöntő segítséget nyújtott a második világháború során német megszállás alatt álló országokban és a német náci rezsimmel együttműködő rezsimek alatt faji törvények által üldözött zsidók megmentésében.

-
- 1 Horvát levéltáros, kulturális és sportaktivista (Daruvar, 1893 – Eszék, 1984), az Eszéki Levéltár hosszú időn át tartó igazgatója, több mint 400 Eszék és környéke történelméről szóló értekezés és tanulmány szerzője, számos folyóirat és hírlap munkatársa. Jogot tanult Zágrábban és Grazban. 1921-ben Zágrábban tette le az államvizsgát, ugyanebben az évben doktori címet szerzett jogtudomány területén a Zágrábi Egyetemen, valamint három évig jogi asszisztensként tevékenykedett Zágrábban és Eszéken. Rendkívül aktív volt Eszék társadalmi életében (különböző időszakokban mintegy húsz egyesület tagja volt, és hihetetlen energiával támogatta munkájukat). Leginkább a Jankovaci Hegymászó Társaság munkájában tűnt ki, amelynek alapítója, első elnöke és 1925 óta aktív tagja volt. 1924-ben ügyvédi irodát nyitott Eszéken, és 1948-ig ügyvédként tevékenykedett. Ebben az évben Dr. Firinger kérésére a zágrábi Ügyvédi Kamara az ügyvédi praxis megszüntetéséről hozott határozatot, mert közszolgálati munkakörbe helyezkedett el: levéltárosként és az eszéki levéltár igazgatójaként dolgozott tovább, ebben a pozícióban 1969-ig maradt, 1977-ben pedig nyugdíjba vonult.
 - 2 Ezt 2021 decemberének végén megerősítette a Yad Vashem, pontosabba Miriam S. Aviezer asszony, aki Firinger Kamiloról számolt be. Ő a Horvát Igazak (Novi Liber, Zágráb, 2008) című könyv szerzője. Ezt az elismerést több mint 23 000 embernek ítélték oda világszerte, köztük 122 horvát állampolgárnak.

*Kamilo Firinger feleségével, Margaretával és gyermekeivel:
Vesnával, Vladimírral és Verával (Politzer-pusztán 1944-ben)*

A zsidók segítése akkoriban azt jelentette, hogy az adott személy nemcsak a saját életét, hanem a családja életét is halálos veszélynek tette ki. A háború előtt ennek a szerencsétlen sorsú népnek körülbelül két és fél-három ezer tagja élt Eszéken. Az eszéki zsidók különösen megszenvedték ezt az időszakot; nemcsak az usztasák, hanem a népes német kisebbség³ tagjai is üldözték őket. Tudomásom szerint Eszéken csak két család élte túl a háborút, és nem kellett menekülniük: Karl Weissmann orvos családja és Rubinstein mérnök családja, akinek a felesége operaénekes volt – mindkét nő vegyes házasságot színelte. Eszék környékéről három embert tüntettek ki a Világ Igaza elismeréssel, de Eszék városából senkit.⁴ Azt hiszem, pontosan azért jegyeztem meg ezt az információt, mert egy eszéki polgár segített ezeknek az embereknek. Az élet sodorta események forgatagában egyszerűen elfelejtettem, hogy ki, mikor és milyen alkalommal mondta ezt nekem, és csak sejtettem, hogy ez az Eszéki Levéltár által szervezett és a Szlavón Múzeumban megtartott a zsidókról és németekről szóló könyvek eszéki könyvbemutatója kapcsán hallottam.

3 1792-ben az eszéki németek megalapították az Óvárostól (horv. Tvrđa) délre fekvő Újvárost (Neustadt), amely 1945-ig szinte kizárólag német település volt. 1870-ben Eszéknek 18 000 lakosa volt, akik közül körülbelül 9000 németnek vallotta magát.

4 Frano Krtić, a Világ Igaza kitüntetettje, a háború után Eszéken élt, de nem eszéki születésű. Később hallottam, hogy a díjat Kujundžić úr kapta a Krstova utcából, de ő a feleségét mentette meg. Ez a család az 1990-es években, a horvát honvédő háború előtt áttelepült Izraelbe.

A Firingerrel kapcsolatban szerezt információk az Eszéki Zsidó Hitközség tiszteletbeli elnökéhez, Darko Fischer úrhoz, az Eszéki Vilamosmérnöki Kar nyugalmazott professzorához vezettek. Az Eszéki Zsidó Hitközségtől szereztem meg a telefonszámát, végül Zágrábban találtam meg. Amikor megpróbáltam elmagyarázni neki, miről van szó, eszébe jutott, hogy egy az Eszéki Levéltár által szervezett könyvbe mutatón ezt az információt már valakinek említette. Ekkor derül ki, hogy éppen tőle, Fischer úrtól szereztem az információt arról, hogy Firinger megmentett egy zsidó családot. Meglepő módon az ő családjáról volt szó. Kamilo Firinger mentette meg Alfred Fischer családját.

* * *

*Pejacsevich Gabriella (1912);
forrás: Našicei Városi Múzeum*

1941. április 30-án a Független Horvát Állam (NDH) vezetése faji rendelkezéseket fogadott el a zsidók és romák ellen,⁵ ami az 1935-ös német faji törvények mintájára készült, és melyek megfosztották a zsidókat, majd a romákat is minden emberi méltóságuktól és az élethez való joguktól. Ezen rendelkezések végrehajtása Eszéken 1941. április 11-én kezdődött, amikor az usztasák megjelentek a városban. Az eszéki zsinagógát⁶ néhány nappal később – egy forrás sze-

5 „Ezért egy olyan nép, amely szeretné megőrizni nemzeti individualitását, nem adhatja meg az eltérő fajuknak ugyanazokat a jogokat, amelyeket megadja a faj és faji struktúra szerinti velük azonos személyeknek. Az árja népbe asszimilálódhat csak egy másik árja nép tagja, mert fajukat és szellemüket tekintve azonosak. (...) Ez csupán egy része a faji jogi rendelkezések értelmezésének, amelyet a faji hovatartozásról szóló törvényi rendelkezés, az állampolgárságról szóló törvényi rendelkezés és a horvát nép árja véreinek és becsületének védelméről szóló törvényi rendelkezések fednek le, amelyet a Független Horvát Állam államfője, Dr. Ante Pavelić, valamint az igazságügy- és vallásügyi minisztere, Dr. Mirko Puk írt alá.” (Sandra Bartolović, <https://www.autograf.hr/zivjelanecista-hrvatska/>, 2015. május 7.)

6 Az eszéki Nagy Zsinagóga, más néven Felsővárosi Zsinagóga, 1869-ben épült Theodor Stern építész tervei alapján, Alois Flamm bach felügyelete alatt. A Westwerk típusú zsinagógák sorába tartozott, amelyet két nyugati torony jellemzett. Egy 7. századi eszéki zsinagógáról is léteznek források.

rint április 15-én – gyújtották fel, születésnapi ajándékként Hitlernek, aki április 20-án született, délben, tizenegy óra körül. Az usztasák rávettek valami városi bolondot, hogy gyújtsa meg a tüzet, majd megakadályozták a tűzoltókat a helyszín megközelítésében.

Az emberek sejtették, mi következik. Akkoriban az 1904. május 28-án Eszéken született harminchétéves eszéki ügyvéd, Alfred Fischer, Darko apja, valamilyen módon megtudta, hogy az „tisztességes állam”⁷ újonnan kinevezett hatósága „el akarja hurcolni őt”, ezért betegként abba a kórházba bújt, ahol testvére, Ottó orvosként dolgozott. A zsidó orvosok egy ideig védelemben részesültek. Augusztus elején Alfred Magyarországon, Budapesten talált menedéket, ahol a Pejácsevich gróf család nevében, vagyis bizonyos értelemben ellenük folytatott perének köszönhetően biztonságra talált. A híres zongoraművész, Dora Pejácsevich⁸ nővére, Gabriella, a család akarata ellenére feleségül ment a lengyel származású Kochanovský József magyar grófhhoz, melynek következménye a családból való kitagadás volt. Alfrednak sikerült megtámadni a végrendeletet, és elintézte az azzal kapcsolatos jogi ügyeket. Mindez a harmincas években zajlott, Alfred pedig azóta jó kapcsolatot ápolt Gabriellával.

Alfrednak Vajdaságban voltak családi birtokai, melyek nagyon is érdekelték Kochanovszký grófot. Ennek eredményeképpen megállapodtak abban, hogy a gróf finanszírozza Alfredot budapesti tartózkodása alatt, Alfred pedig cserébe átadja neki ezeket a birtokokat a válságos helyzet befejeztékor. Ez a megállapodás egészen a háború végéig volt érvényben, amikor a magyar fasiszták, a nyilasok 1945. január 8-án kirángatták Alfredot a lakásából, mindössze tíz nappal az oroszok bevonulása előtt a magyar fővárosba, és az utcán lelőtték. A család Alfred halálának másnapján értesült a szörnyű eseményről, amikor a felesége a budapesti panziójában kereste. A lakást üresen és kifosztva találta.

Egy szemtanú, aki a lövések előtt összeesett és halottnak tette magát, elmesélte feleségének, Margitának a történeteket. Az utolsó napokban, amikor már világossá vált, hogy a fasizmus a végéhez közeledik, a nyilasok Budapesten a zsidókra vadásztak, kifosztották az embereket és a lakásokat, hogy még összeszedjenek mindent, amit csak tudtak. Falhoz állították a szerencsétlen embereket, hogy kivégezzék őket. Alfred rájött, hogy ez a vég, ezért megpróbált elfutni, de utánalöttek és megölték. Később a Dunába dobták, mint mindenki mást, akit azokban a napokban megölték az utcán.⁹

7 Ezt a kifejezést a Horvát Köztársaság kormányának korábbi, rövid távú kulturális minisztere, Zlatko Hasanbegović használta a Független Horvát Állam leírására (*Dani*, 804. szám, 2012. november 9., Szarajevó).

8 Horvát zeneszerző (Budapest, 1885 – München, 1923), Pejácsevich Tivadar bán lánya. Gyermekkorát a našicei családi birtokon töltötte, ahol első zeneórákat kapta.

9 *Cipők a Duna-parton* emlékmű a második világháború alatt meggyilkolt és a Dunába dobott 3500 embernek állít emléket, akik közül 800 magyar zsidó volt. A szobor a folyó jobb partján a budapesti Parlament épületének közvetlen közelében található.

Alfred Fischer, Béla kereskedő édesapától, és Emília (szül. Bihaly), édesanyjától született, Eszék őshonos lakosa volt.¹⁰ A zágrábi Jogi Karon végzett, és jogász doktori címet szerzett. Filozófiát Bécsben tanult. Eszékre való visszatérése után a híres eszéki ügyvéd, Dr. Mosin Klein¹¹ irodájában gyakornokoskodott, akivel később közös irodát működtetett Eszéken. 1931-ben Zágrábban feleségül vette Szőke Margitát, akitől két gyermeke született: Lelja és Darko. A Független Horvát Államban élő zsidóként az Ügyvédi Kamara 1942. június 30-i határozatával a zágrábi ügyvédi kamara névjegyzékéből törölték a nevét. Az elsők között volt a letartóztatandók listáján. A polgári jog kiváló szakértőjeként számos értekezést írt, amelyek a kor jogi folyóirataiban is megjelentek. Öt világnyelven beszélt.

Alfred Fischer családja, azaz felesége, Margita és két kisgyermeke, a hétéves Lelja és az akkor hároméves Darko, osztozott a többi eszéki zsidó sorsában. Az eszéki zsidók elleni első intézkedés, a horvát nép kultúrájának és szellemének megőrzése, valamint egy „tisztességes állam” megteremtése érdekében, a zsidók a városközpontból a külvárosba való áttelepítése volt. Minden értéktárgyukat és pénzüket át kellett adniuk a hatóságoknak, beleértve a rádiókat is, mert számukra előnyösebb volt nem tudni, mi történik. A Fischer családnak szerencséje volt ebből a szempontból, mert otthonukat egy távoli rokonnal sikerült elcserélni, így a Sokolská utcából¹² a külvárosba költöztek, ami akkoriban a Dubrovačka utca volt, ma már a belváros része. A Zsidó Hitközösségnek ezután egy gyűjtőtáborot kellett építenie Eszék közelében lévő Tenja nevű településhez vezető út jobb oldalán. A tábor 1942 áprilisában épült, és ugyanazon év augusztusáig működött. A zsidóknak ekkor azt mondták, hogy ez lesz a végső megoldás, hogy többé nem fogják őket zaklatni. Természetesen ez nem volt igaz. A táborot több hónapig működtették, majd ezeket az Eszékről és környékéről összegyűjtött embereket vissza nem térő újukra küldték más táborokba, egészen Auschwitzig.

A zsidó származású orvosok Boszniába küldéséért indított kampány során Alfred felesége és gyermekei 1942 tavaszán Boszniába kerültek Alfred orvos testvérének, Ottó családjával, aki 1941 ősze óta már ott élt a feleségével. Miroslav Schlesinger zágrábi orvos¹³ ötlete volt az a kezdeményezés, miszerint a már állásukat elvesztő és a táborokba való deportálásukra váró zsidó orvosokat Boszniába küldjék a fokozatosan járványszerű méreteket öltő endémiás szifilisz kezelése

10 A város őshonos lakosa címet az Eszék Város Őshonos Lakosainak 1882 óta vezetett jegyzékébe való bejegyzéssel szerezték meg.

11 Mosin Klein (Mosé Klajn) (Zágráb, 1867–Auschwitz, 1942), ügyvéd és jogász szerző. Éveken keresztül ügyvédi irodája volt Eszéken.

12 Sokolska utca ma Eszéken Keršovanić utca nevet viseli, a Független Horvát Állam idején pedig Trumbić utca volt.

13 Orvos és zsidó aktivista (Našice, 1895–Sutjeska, 1943).

érdekében. A kezdeményezést Dr. Ante Vuletić¹⁴, a később a Világ Igaza kitüntette terjesztette a „tisztesseges állam” hatóságai elé. A Független Horvát Állam egészségügyi minisztere, Dr. Ivan Petrić a boszniai súlyos orvoshiány miatt egyetértett a javaslattal, a tervet pedig Ante Pavelić államfő is támogatta a következő megjegyzéssel: „Még mindig tudunk velük végezni, miután meggyógyítják Bosznia lakosságát.”¹⁵ 1943 márciusában a zsidó orvosok helyzete Boszniában romlott, és sokan életük megmentése céljából csatlakoztak a partizánokhoz. Ott is csatlakozott a partizánokhoz, túlélte a háborút, de nem sokkal később, 1948-ban meghalt egy partizán körülmények között végrehajtott sérvműtét következtében.

A Fischer család 1943 márciusában menekült Boszniából Magyarországra. Egy papi tanúsítvánnyal rendelkeztek, miszerint még Eszéken, a Rétfalu nevű városrészben¹⁶ áttértek a kereszténységre, így Magyarországon nem kellett viselniük a sárga Dávid-csillagot. Ott Kochanovský gróf egyik birtokán éltek, akinél a családapa, Alfred dolgozott.

1943-ban Boszniából Magyarországra menekülve a Fischer család Szlavóniában, pontosabban szülővárosukban tartózkodtak rövid ideig. Eszéken Alfred felesége, Margita kapcsolatba került Kamilo Firinggerrel. Ő is, Alfredhoz hasonlóan, ügyvéd volt, így a családok korábbról ismerték egymást. Egyik nap, délután két óra körül, elindultak Firinggerrel a Dráva folyót átívelő eszéki híd felé. Kamilo családjának volt ott némi ingatlana, ezért német útlevele is volt. „Kora tavasz volt, március vége, derűs, de kissé hűvös volt az idő.” – emlékszik vissza Darko az eseményre. Ott egy őrház állt, melyben a határátkelőt ellenőrző katonák tartózkodtak. Magyarország akkoriban már a Dráva túloldalán volt. A Dráva mentén, a város keleti részén fekvő Alsóvárosban, deszkákból készült kerítés húzódott, mellette pedig lehajolva, görnyedten kellett haladni, mert a túlsó parton élő magyarok egyszerűen csak rosszindulatból rá szoktak löni az emberekre. Azonban közvetlenül a part mellett, nem messze a hídtól, néhány eszéki lakosnak zöld-ségtermesztésre használt kertes hétvégi házai sorakoztak. Ezt a települést Kis-Dárdának hívták. Firingger közelebb ment az őrházhoz, és egy nyitott ablakon keresztül beszélgetett az örökkel, majd adott nekik egy doboz cigarettát. Halálfélelemben a Fischerék öt-hat lépésnyire álltak és várakoztak. Lenni vagy nem

14 Ante Vuletić (Szarajevó, 1899– Zágráb, 1977) azt javasolta a Független Horvát Állam államfőjének (Poglavnikjának), Pavelićnek, hogy küldjön zsidó orvosokat Boszniába. Pavelić néhány minisztere ellenezte az ötletet, de végül úgy döntöttek, hogy 169 orvost és családtagjait Banja Lukába küldenek, ahol már létezett egy Endémiás Szifilisz Intézet.

15 Esther Gitman: „A horvátok több ezer zsidót mentettek meg, Stepinac pedig szent” (<https://www.vecernji.hr/vijesti/esther-gitman-hrvati-su-spasili-tisuze-zidova-a-stepinac-je-svetac-257378>).

16 Szerkesztő/fordító megjegyzése: Rétfalu a második világháború idején még önálló településként van nyilvántartva. Eszék város alkotó részeként csak 1947 óta működik.

lenni, élni vagy meghalni valamelyik táborban. Ha az örök rájönnek tervükre, nemcsak ők, hanem Firinger is megjárja – ez közismert dolog volt. „Gyerekként akkoriban még azt sem tudtuk, mi történik, és mennyire veszélyes mindez.” – emlékszik vissza Darko, de amikor anyjuk azt mondta nekik, hogy maradjanak csendben, és ne mondjanak semmit, rájöttek, hogy valami komoly dolog történik és nagy a tétje, a félelmük ezért egyre jobban növekedett. Ha az örök kérdeztek tőlük valamit, azt kellett mondaniuk, hogy Firinger az apjuk – instruálta gyerekeit az anyjuk. Firinger jól végezte a dolgát. Egy rövid beszélgetés után intett nekik, hogy jöjjenek közelebb, és az örök kérdés nélkül átengedték őket. Firinger az egyik házhoz vezette őket. „Ahogy átmentünk a hídon, édesanyám azt mondta: „Nézzétek, gyerekek a Drávát! Lehet, hogy soha többé nem látjátok.” – emlékezett vissza Darko. A nap hátralévő részét abban a kis házban töltötték, majd éjszaka elindultak Dárdára, ahonnan vonattal elindultak Magyarország belső területére, Kochanovský gróf egyik birtokára. Firinger rövid ideig még ott maradt velük a házban Margitával beszélgetve, majd visszatért a városba.

Amikor a németek 1944-ben elfoglalták Magyarországot, a zsidók helyzete az ottaniak számára is rosszabbra fordult az uradalomban dolgozó egyik paraszt miatt, aki gyűlölte és elárulta őket. Közben Magyarországon belül több helyre is menekültek, végül Budapestre érkeztek abban a hitben, hogy a nagyvárosban könnyebb lesz elrejtőzni. Különböző helyeken bujkáltak, különösen éjszaka, amikor gyakran lakást, szobát vagy búvóhelyet váltottak.

Az oroszok már 1944-ben bevonultak Magyarországra, Budapest keleti részére pedig 1945. január 18-án. 1945 áprilisának végén konvojt szerveztek Jugoszláviába. A Fischer család tehervonattal utazott Budapestről Kikindára. Az út hosszú volt. Volt valami takarójuk, amelyen a kocsiban aludtak. A vonat gyakran megállt, és minden alkalommal egy rézvörös hajú fiú rohant ki a vonatból a közeli bokrokba sietve. Amikor a vonat azonban a mozdony füttyülésével jelezte az indulást, a fiú letolt nadrággal a vonat után futott. „Mi, gyerekek, viccesnek találtuk a jelenetet, és próbáltuk kitalálni, hogy eléri-e a vonatot vagy ott marad. Jót szórakoztunk és nevettünk rajta. Talán csak emésztési problémái voltak, vagy akár vérhasban szenvedett, amely különböző táborokba zárt ezrei halálának az oka volt.” – emlékszik vissza Darko. Ott, Kikindán várta Eszék felszabadulását. Április 15-e után – Eszéket előző nap felszabadították a fasisztáktól¹⁷ –, négy-öt nap múlva különféle módokon, részben gyalog,

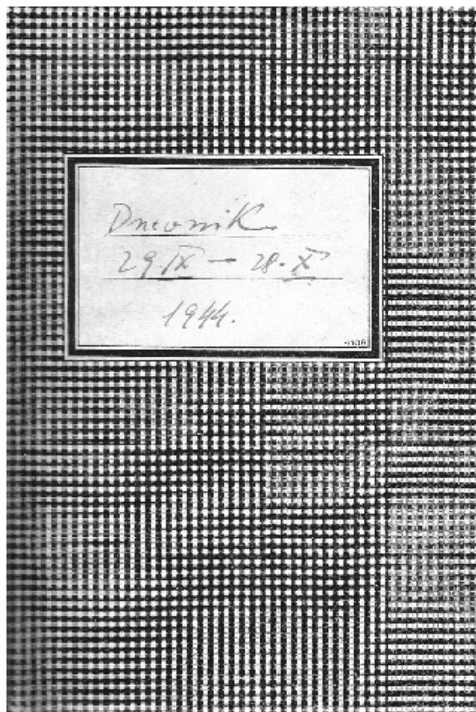
¹⁷ Eszék fasiszta megszállás alóli felszabadításáért folytatott harcok három napig tartottak, 1945. április 11. és 14. között, majd a partizánok a városba való bevonulásával értek véget. A várost nem támadták meg közvetlenül, de a városba vezető utakon heves harcok folytak.

Eszékre érkeztek.¹⁸ Josip Fančović és Zdenka, távoli rokonaik éltek a házukban, de végre fellélegeztek, és többé már nem kellett attól félniük, hogy lelövik őket az utcán. Az addig megtapasztaltakhoz képest Eszék csodálatos volt számukra. Igaz, nem volt élelmiszer, sem tűzifa, de ezek akkor csak jelentéktelen apróságokat jelentettek. Margita, a családjának gimnáziumban tanított. Lelja és Darko befejezték az iskolát. Darko Zágrábban tanult tovább, de visszatért Eszékre és a „Saponia” nevű gyárban dolgozott, majd később egyetemi tanárként a Villamosmérnöki Karon oktatott, és így vált ismertté az eszékiek körében.

* * *

A napló átírata Darko Fischer jóvoltából jutott el hozzánk, akitől a családtörténet részleteit is megtudtuk. Az átíratot unokahúga, Dubravka Jakić, Lelja húgának lánya készítette. Az Alfred kézírásával ellátott eredeti jegyzetfüzetek azóta a különböző ma már ismeretlen okokból eltűntek. A naplóról azonban több fényképünk is megmaradt.

A kézirat átírása és kiadásra való előkészítése során [a horvát nyelvű eredeti szöveg átíratában] megőrizték az akkoriban használt kifejezéseket. A nyelv, mint élő organizmus, szinkronban írja le a minket körülvevő világot, fogalmakat, tárgyakat, jelenségeket, állapotokat és eseményeket rögzít és megnevez, és így magának a történelemnek a tanújává válik.

Az 1944. szeptember 29. és október 28. között vezetett naplófüzet borítója

Néhány (különösen magyar nyelvű) szó olvashatatlan, ezért mellettük vagy helyettük szögletes zárójel egy kérdőjellel [?] áll. Néhány helyen szögletes zárójelben egy [szó] szerepel, amelyet az átírat készítő nem tudott megfejtetni, de feltételezhető, hogy ott lehetett (vagy kellett volna lennie) annak az adott szónak, ami zárójelben szerepel. A szögletes zárójelben lévő három pont, [...], a napló olyan valamivel

18 Velük együtt a nagymama Emilija Fischer (szül. Bihaly), Alfred Fischer édesanyja is hazatért, aki szintén elmenekült Eszékről és velük volt végig Budapesten is.

hosszabb részeit jelzi, amelyek tartalma nem volt megfejthető. Annak érdekében, hogy a lehető legjobban megtartsuk az eredetit, a napló [horvát] nyelvzetében és helyesírásában minimális beavatkozás történt.¹⁹ A napló néhány szükséges kiegészítéssel, magyarázattal és a szerző által említett egyes események kontextus magyarázásával, valamint néhány fényképpel lett kiegészítve.

A bevezető után következő naplóbejegyzések három kis fekete füzetben készültek (1944. IX. 29-től 1944. X. 28-ig; 1944. X. 28-tól 1944. XI. 21-ig, valamint 1944. XI. 21-től 1944. XII. 16-ig). A füzeteket egy „rejtekhelyen” őrizték, ahol Alfred a november 1-i (szerda) bejegyzése szerint tárolta őket. A „rejtekhely” annak a karosszéknek a rugói voltak, amelyen Alfred írás közben ült, melyek között felesége, Margita megtalálta és megőrizte őket. Az utolsó, a 1944. december 17-től 1945. január 8-ig terjedő füzet, valószínűleg az asztalon volt, amikor a nyilasok betörték a panzióba²⁰, és a halálba hurcolták Alfredot. Valószínű ekkor tűnt el a füzet is. A korábbi naplók, amelyeket budapesti tartózkodása alatt írt, „biztonságos” helyen tároltál, de Alfred halála után már nem kerültek elő. A szövegben Alfred kijelenti, hogy Józsinál (Kochanovský grófnál) rejtette el őket. Alfred megemlíti egy, a háború elején írt naplót is, amelyet egy razzia után félelmében megsemmisített, így valószínűleg értékes az eszéki eseményekről szóló tanúvallomásokat veszítettünk el vele.

Alfred elmagyarázza, miért vezet naplót. Esténként írta, még egy szerencsésen átélt nap szürkületében, takaróba burkolózva egy hideg szobában: egyszer majd, amikor minden véget ér, írásban megörökíti az időket és az embereket, így a naplókat csupán az események és gondolatok emlékeztetőjének szánta. Ugyanakkor egy csodálatos szöveget írt egy nagy európai város második világháborús gyötrelmeiről, valamint a világról és az emberekről egy megdöbbentő tanúságtételt készített.

* *

Ezúton köszönetemet szeretném kifejezni a könyv elkészítésében nyújtott segítségükért: Darko Fischer, Branko Šömen, Zdravko Zima, Marija Stipančević, Zita Jukić, Vesna Božić Drljača, Ivana Čurik, Silvija Lučevnjak, Grgur Marko Ivanković, Anton Glasnović, Vlatka Lemić, Sipos András, Nikola Matijević, Kettős Livia, Fuzik János Sándor, Krešimir Reza, Darko Pušetić, Irena Galić Bešker, Ante Grubišić, Josip Pandurić és a Disput Kiadó.

Siniša Bjedov

¹⁹ A megjegyzés a horvát nyelvű szövegre vonatkozik. (A magyar szerkesztő/fordító megjegyzése.)

²⁰ A panzió, ahol Alfred szobát bérelt, a magyar Parlament közelében, a Duna-part pesti részén volt.

MÉG CSAK NÉHÁNY NAP

PÉNTEK, 1944. IX 29.

A mai újságok vezércikkjei a következő címet viselik: „Öt hold”. Egy kormányrendeletre vonatkoznak, mely szerint egy katona, aki egy ellenséges tankot semmisített meg, öt hold földet kap jutalmul; és ha közben meghalt, örökösei 10 holdat kapnak. Mi volt a vicc arról a két lengyel zsidóról, akik a Duna-parton sétálva olvasták a feliratot: „Fuldokló megmentéséért - 1 korona?”

G.²¹ néhány nappal elezött 7 (hét) csirketojás és 20 evőkanál zsír adott. A következő napon pedig: „Na, most már képesek lesztek majd talpra állni, nem fogtok többé éhezni, adtam a feleségednek 7...”

Farkas Cserepesről²² kérdezi: Milyen legyen az ünnep, figyelembe véve a bármikor bekövetkező eseményeket? Délelőtt megbeszélés: Ilona²³, Berti, Zitan, Zdenko.²⁴ Következtetés: minden a helyén marad. Én: „Hűséget mutatni az új, nem a régi rezsimhez.” Berti azt képzei, hogy valódi reparáció²⁵ jogcímet fog kitalálni 1 csehszlovák, 2 amerikai és 1 svájci katona jóvátétele miatt. Nyilvánvalóan azt képzei, hogy az új rend elsődleges feladata a hátrányba került kapitalisták utolsó fillérig történő kártalanítása. – *damnum emergens* és *lucrum cessans*.²⁶ Véleményem szerint: 1) A kártérítés nem lesz akkora, hogy fedezze az összes (jogiilag konstruált) kárt (*ultra possa nemo debetur* miatt²⁷ és a nemzetközi fizetések pénzügyi és technikai megoldásának nehézségeit). 2) A követelések rendezésének

21 Pejácsevich Gabriella grófnő, 1894. január 4-én született Eszéken, Pejácsevich Tivadar gróf és Erzsébet (szül. Vay de Vaya) lánya. Először 1912-ben, Budapesten házasodott össze Edelsheim-Gyulai Lipót gróffal. Gyermekük Éva, Mária és Ilona (ez utóbbit 1940-ben feleségül vette Horthy István, Horthy Miklós akkori magyar államelnök fia). Másodszor Janovicében (Csehszlovákia) 1920-ban Kochanovszky Józsefhez ment feleségül, és Henriette lányuk született. A második házassága miatt Pejácsevich gróf kitagadta Gabriellát. Ezt a végrendeletet Alfred Fischer bíróság előtt érvénytelenítette. 1977. január 7-én hunyt el Vevey-ben (Svájc).

Alfred többnyire rövidítve írja a neveket, ha elkobozzák a naplóját, hogy ne adjon ki, ne sodorjon veszélybe senkit.

22 Cserepes – Kochanovszky gróf Szolnok közelében elhelyezkedő birtoka, melyen a Fischer család tartózkodott.

23 A cserepesi birtok vezetője.

24 Kochanovszky J. birtokán dolgozó munkatársai, melyek közül Alfred legtöbbször Bertit emlegeti, de róla sajnos nem tudunk személyes adatokat szerezni.

25 Lat. – restaurálás, eredeti állapotba való visszaállítás

26 Lat. – elszenvedett kár és elmaradt haszon

27 Lat. – Senki sem köteles a lehetetlent tenni.

sorrendjét (a csődeljáráshoz hasonlóan) határozzák majd meg. Bizonyára a legszükségesebb felszereléssel ellátott ház visszaadása, a szükséges leltárral és vetőmaggal ellátott néhány hold föld elsősorban a *restitutio in integrum*²⁸ előtt kapitalistáknak, akik vagyonuk egy részét veszítették. Zsidók, akik majd túlélnek ezt a kataklizmát, hihetetlenül tévedni fognak, ha azt fogják gondolják, hogy mások, az elpusztultak mártírhalála, állandó jogcímet ad a már így is aránytalanul nagy befolyás kiterjesztésére és növelésére a gazdasági és társadalmi életben általában. Alkalmazkodj másokhoz, asszimilálódj, tűnj el az asszimilációban, különben a játék megismétli önmagát!

Berti türelmetlen, szinte gyermekes naiv hiúsága arra készíti, hogy azonnal leleplezze az „amerikai konstrukciót”, amit azonnal el akarta mondani Farkasnak. Zoltán – egy önálló vélemény nélküli ember – azonnal szembe ment vele. A Zdenko által segített vetőm, elhalasztja az ügyet *ad calendas*²⁹.

Józsi³⁰ – mint korábban – nem veszi magára *ad notam*³¹ azt, ami számára kellemetlen. Lellében³² (Zdenko beszámolt) béke van, és ő nem tartja alkalmasnak, hogy onnan elmenjen. Így tehát, míg korábban egyetlen bárányt sem lehetett eladni ismételt megbeszélések és az ő beleegyezése nélkül, most nélküle hoznak döntéseket, amelyektől egy egész birtok pusztulása vagy megmentése függ. A kis naplómban (32. oldal) található idézet a magyar nemesek üzleti alkalmatlanságáról nagyon is találó!

Csalódás, mert a tegnap tárgyalt események nem abban a körzetben történtek, ahol Podgora található.³³ Politikai jelentőségük nagyobb lenne, mint katonai, és számomra ez fontos, tekintve a jövőbeli perspektívát.

SZOMBAT, IX. 30.

Sok más keleti régiókból érkező menekülttel együtt érkezett Bp-re T. grófnő, és lakást keres magának és 8 családtagjának. Ma segítettem neki ebben. Szó volt egy lehetséges, más néven tett jelentkezésről is. *Tempora mutantur*!³⁴Nos, Józsi most nemcsak a megőrzésre elvitt értéktárgyakat adja vissza, hanem azon is elgondolkodott, hogy a sajátjait a korábbi – tárolásra szántakat – adományozóinál tárolja.

28 Lat. – Restaurálás, eredeti állapotba való visszaállítás

29 Lat. – hónapokig, vagy soha

30 Kochanovszky József

31 Lat. – tudtára

32 Kochanovszky gróf birtoka

33 Ezek valószínűleg a szövetségesek adriai partraszállását célzó tervek.

34 Lat. – Az idők változnak!

Berti töri a fejét, és a kormányzó* döntése alapján már rég eltehetette a csillagát.³⁵ Később svéd állampolgárságot szerzett.³⁶ („Őr Űr, életedben nem látott még svédet?”) Regisztráljon a KEOKH³⁷-nél külföldi állampolgárként, és ezen az alapon intézze a csillag nem viselését? Technikailag lehetetlen mínusz csillagot varrni! De a négy pótvezetékes kábelvasút dolgát nem hagynám másra, aki egy szakadék felett lebeg, és nincs mibe kapaszkodnia. Szerintem ezért bukott meg Óbecse³⁸ 1942-ben, és néhány hónappal ezelőtt sem volt mitől megmenteni Rikardot és Paulát. És csak ma (miután hallotta, hogy már nem várok és nem is követelek semmit KEOKH-tól) bevallotta nekem, milyen kiváló kapcsolatai vannak az osztályvezetővel, és hogyan használta fel ezeket egy létfontosságú ügy terep szondázására: svéd vagy norvég?

Mindenesetre KEOKH október 11-ére behívott. A határidő hosszú, feltételezhető, hogy a felkérő fél szelíd, és a felkérés nem veszélyes.

A szomszédból hallom: „Zavaró repülés elment.” Az utóbbi időben a bombázás és a csillagok kezdenek kimenni a divatból errefelé. Az első ténnyel kapcsolatban, a tűzszüneti tárgyalásokról szóló verziók folyamatosan keringenek itt. A sztárok az egyetlen termék, amelyeknek az ára csökken. Minden más, különösen az arany és az élelmiszer, fantasztikusan növekszik. A pestiek nem vesztették el humorérzéküket, amikor azt mondják, hogy amióta Fekete lett az élelmiszer-biztos, mindent csak a feketepiacon lehet beszerezni.

VASÁRNAP, X. 1.

Két másik értelmezés is létezik arra, hogy miért nem bombáztak az elmúlt tizenkét napban: 1) pusztán katonai okokból: az előző sorozatot a korábban meghatározott terv szerint hajtották végre, fejezték be. A következő sorozat az előző sorozatnak az eredményei megállapítását követően fogják kezdeni, és a meghatározott igényeknek megfelelően új tervet készíteni. 2) „Mio Tin”. Az utasításokban látható titokzatos szavak, amelyeket a Bp. I ad a támadás során, vagy titokzatos erejükkel megsemmisítik az ellenséges repülőgépeit, vagy jelet adnak halálos sugarak kibocsátására, amelyek demagnetizálják a hajtóműveket, így a

35 Sárka Dávid-csillagot

36 Köszönet Raoul Gustaf Wallenbergnek (1912–1945), a budapesti svéd különmegbízottnak, aki nagyszámú zsidót (állítólag százezer embert) mentett meg azzal, hogy svéd védelem alá vette és biztonságba szállította őket.

37 KEOKH – Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság

38 Óbecse, város Szerbiában, ahol valószínűleg Kochanovszkynak birtoka volt.

repülőgépek úgy zuhannak le, mint a legyek. Ez az értelmezés (mint számtalan hasonló dolog, pl. japán vadászgépek és titkos adóállomások egy debreceni zsidó mellényzsebében) a magyar nép széles tömegei leginkább ezt támogatják, és ebben megtörhetetlen hitet tart fenn a győzelemben. (Ez nem az új V fegyver, amelyet úgy hívnak, hogy „Mert nem V. (Öt egy azért, mert nem hat).)

5) polji činnu bih ipak pretežni dio svoje energije
vremenu trošiti za opću korisnu rad. 9

Kao što su i ne pokažemo u svojim planovima
dijeljenja 1) Kraljeva u zemlji, koji jedine
maternu svoju domovinu, ostajuće odnosa
opacitacije svoj namjezi asimilatorski stav
otklanjajući i dovedući odvajanje unutar drugih
amda kao što su (Tine u vezi: promjena prežnje
a u vezi ranija promjena vjere). 2) Nesklonost
modifikacija starog zanimanja, naročito kao
redstva za sticanje novaca, što ima novaca. Ako
pak, onda promjena za pomaganje svim onima,
koji su ^(svoje klase, čestitog, imetak, zgrade, živca) gubili uspjeh i dostojanje posljednjih godina, te
bez čuvanja materijalne neovisnosti, bez to
bitne misli i akcija prema ma kojej režim^x
Stadjanje na dispozicije svakom režimu,
koji bude u zemlji, ako postava prava čovjekova
^(i na moja razumna)
ex stvara na socijalnu strukturu i ekonomski
poredak, pa i ako privremeno ne bi bio odnosa
kratkim. 4) Čeka se akcionom suradnjom
u javnim poslovima, ako režim bude dugo trajati

Az utóbbi napokban ismét a tökéletes, gondtalan nyugalom állapotába kerültem, mintha már mindennek vége lett volna, mintha már biztos lenne az, hogy mindenem túl vagyok. Ez alatt a 3 és fél év alatt (ma pontosan ugyanaz a nap van, amikor megkaptam a katonai behívóparancsot) sokszor, az optimizmusomnak köszönhetően, éreztem így magam, hogy aztán hirtelen bekövetkezett események letaszítanak a lóról, a legreménytelenebb kétségbeesésben. Vajon újra megtörténik ez?

A helyzet az, hogy gondolataimban már nem keresem a kiutat innen, hanem egyre inkább nemcsak a felszabadulás utáni közeljövőről alkotott üres fantáziák uralják a gondolatvilágomat, hanem komoly, rideg gondolatok arról, hogyan is fogom berendezni az új életemet. Ez egy sok ismeretlennel teli egyenlet (a szövetségesekkel folytatott politikai kapcsolatok és katonai műveletek alakulása stb.), amit tovább bonyolítanak a személyes nehézségeim, amelyekbe a családi életemben sodródtam bele, vagy belegabalyodtam.

Állandó és rendíthetetlen terveimben a következőket tűzöm ki: 1) Visszatérni abba az országba, amelyet egyetlen hazámnak tekintek, miközben megtartom, vagy inkább megerősítem korábbi asszimilációs álláspontomat, és felszámolok a zsidó különválással egy másik nemzeten belül, mint valami károssal (ebben az összefüggésben: a vezetéknév megváltoztatása a korábbi vallásváltoztatással). 2) Abbahagyni a régi foglalkozás folytatását, különösen pénzkeresési célból, hogy a lehető legtöbb pénzt keressék meg. Ha mégis folytatom, akkor elsősorban azért fogom csinálni, hogy segítsék mindazokon, akik az elmúlt évek eseményeinek vesztesei (szeretteiket, egzisztenciájukat, vagyonukat, egészségüket, idegeiket veszítették); hogy megőrizsem az anyagi függetlenségemet, és ezáltal a gondolkodás és a cselekvés szabadságát bármely rezsimmel szemben, miközben energiám és időm nagy részét továbbra is általánosan hasznos munkára fordítanám. [3] Bármely rezsim rendelkezésére bocsátom magam, amely az országba lép, ha az tiszteletben tartja az emberi jogokat (lásd a vitámat), függetlenül a társadalmi berendezkedéstől és a gazdasági rendtől, még akkor is, ha átmenetileg nem lenne demokratikus. 4) A közügyekben való aktív együttműködés iránti vágy, amennyiben a rezsim demokratikus, amihez – úgy vélem – az én esetemben adottak a feltételek (jogi – és közjogi – és nemzetgazdasági ismeretek, 5 nyelv ismerete, politikai megbízhatóság és – tekintve, hogy elhanyagolom az evilági anyagi javakat – valószínűsíthető korrupciómentesség Robespierre³⁹ stílusában).

Szerintem a „Stjepan Radić”-ról szóló párbeszédem nagyon jó, és utat nyithat egy új karrieremnek. Jelenlegi érvelésem szerint ő annyira jó, mint amennyire rossz az örök békéről szóló vita. Bármennyire is élvezem a könyörtelen

39 A forradalmi eszmék iránti hűség, valamint a jövedelmező pozíciók és kitüntetések elutasítása Robespierre-nek a Megvesztegethetetlen becenevet adta.

csapást, amit néhány barátomra mértem a plutokraták kielégíthetetlen kapzsiságának elmélete alapján (tapasztalataim alapján hangsúlyozva, hogy ebből a szempontból az „árják” a zsidók nagyon „gelehrig”⁴⁰ tanítványai). Bármennyire is helyesnek tartom az egy állam vagy államcsoport túlnyomó erejére épülő örök béke alapvető gondolatát, egyes részei éppen metternichi⁴¹ reakciósak, mivel elutasítják a forradalom eszméit és szorosan ragaszkodnak a status quóhoz, és az ott védett gazdasági rend is reakció. Primitív dolog minden háborút pusztán gazdasági indítékra redukálni. Védekezésül le kell szögezmem, hogy nem általában az összes háborúra gondoltam, hanem a jelenlegire (pontosabban a 30 éves háborúra, amely 1914-ben kezdődött), és hogy az egész elmélettel kétségtelenül meg akartam határozni, hogy kit kell e háború bűnösének tekinteni. Nyilvánvaló okokból erről nem tudtam beszélni.

HÉTFŐ, X. 2.

A várost egy jobboldali, a megszálló erők által támogatott puccsról szóló szóbeszéd járja⁴², amelyet tegnap vagy tegnapelőttre terveztek (megkísérelték? visszaszorították? elfojtották?). Arról is beszélnek, hogy ez összefüggésben van a jelenlegi rezsim által vezet béketárgyalásokkal⁴³. Nem észleltem semmi feltűnőt a városban.

ESTE 16.15-KOR

Jegyzem, hogy ma valami *precedens* nélküli⁴⁴ dolog történt a magánéleti kapcsolataimban, szóval már kezdek aggódni, pedig egy teljesen „harmlos”⁴⁵ értelmezés is lehetséges. Addig nem tehetek mást, mint várni.

40 Ném. – engedelmes; gyorsan tanuló

41 Clemens Metternich-re (1773–1859) történő asszociáció, aki egy osztrák politikus volt, és uralkodása alatt rendőrségi cenzúra és elnyomás rendszerét vezette be az osztrák-magyar területeken.

42 A nyilasok, a magyar fasiszták hatalomra kerülését vetíti előre, ami 1944. október 15-én végül meg is történt.

43 Amikor Horthy 1944 októberében békét próbált kötni a szövetségesekkel, a németek lemondásra kényszerítették, letartóztatták, és Szálasi Ferencet nevezték ki miniszterelnöknek a helyére.

44 Lat. – előzmény nélküli

45 Ném. – ártalmatlan

A háború utáni problémákról szóló (1942 végi) jegyzeteimben szerepel egy délszláv szövetségi állam tervezete. Most hajlamos vagyok arra gondolni, hogy jobb megoldás lenne egy szélesebb körű föderáció, amely a következő államokat foglalná magában: 1.) Szlovénia, 2.) Horvátország-Szlavónia-Dalmácia, 3.) Szerb Vajdaság (az északi határ korrekciójával *in peius*⁴⁶), 4.) Bosznia-Hercegovina, 5.) Szerbia, 6.) Montenegró, 7.) Macedónia, 8.) Bulgária, 9.) Albánia és 10.) Görögország. Ez minden bizonnyal feladná a tisztán etnikai elvet, de a következő előnyöket látom benne:

1. Megszűnne Szerbia, Bulgária és Görögország között vitatott Macedónia problémája.
2. Megoldódik Albánia problémája, ami – ha független marad – ismét az olasz imperializmust vonzza az Adria-tenger keleti partvidékére.
3. Megoldódik a jugoszláv csoport keleti része számára problémás, az Adriához való keleti hozzáférése (Theszaloniki és Dedegač).
4. Meglehetősen nagy gazdasági egység jönne létre (kb. 30 000 000 ember), ezért ettől jobb jólét és magasabb életszínvonal várható, mint külön a kis államokban.

KEDD, X. 3.

Manapság a következő hírváltozatok terjednek: a jelenlegi kormány már megkötötte a fegyverszünetet a szövetségeseikkel, amely szerint a németeknek 8 napon belül el kell hagyniuk az országot; hogy a hadiipar leállította a munkát; hogy minden polgári (személy- és teher-) vasúti forgalom szünetel; hogy Sopronban jobboldali ellenkormány alakult.

Elkezdődött az őszi esőzés, és az élet lassan elviselhetetlenné válik. A (be-tört vagy ablak nélküli, vagy egyszárnyú ablakkal felszerelt) szobákban hideg van, és persze fűtés sincs. Az étel egyre rosszabb. Nehéz közlekedni az utcákon, a villamosok vagy nem járnak, vagy az emberek a lépcsőn, a lökhárítókon lógnak, elsötétítés. Most még csak több légítámadás hiányzik... És ráadásul ez most az életem, két otthonnal, igaából egyikkel sem, mindig arra vágyom, amelyikben éppen nem vagyok...

Megpróbálok érveket gyűjteni egy balkáni szövetségi állam mellett. Meg kellene vizsgálni az előnyeit I) a független államokkal szemben, II) a kisebb egységekbe való csoportosulással szemben, III) egy másfajta csoportosulással szemben.

46 Lat. – legrosszabb esetben

- I. Az 1-5 milliós lakosságú független államok túl kicsik lennének ahhoz, hogy valódi függetlenséget élvezzenek. Az elmúlt 140 év története, a karadjordjei felkeléstől⁴⁷ napjainkig, azt bizonyítja, hogy ezek az államok hatalmas vérát fizettek felszabadulásukért és szabadságuk megőrzéséért, a népei pedig ritkán voltak több, mint gyalogosok, akiket feláldoztak a nagyhatalmak sakk-játszmaiban. Sok vért ontottak egymás közötti harcokban is a vitatott területekért és más okokból (különösen a szerbek-bolgárok, a szerbek-horvátok). Állítom, hogy a felsorolt államok nem képesek független államként élni. A nehézségeket a heterogén görög és albán elemek okozzák ebben az egyébként szláv konstrukcióban. Úgy vélem, hogy ami közelebb hozza a görögöket a szerbekhez és a bolgárokhoz, az a következő: évszázadokon át ugyanazon a bizánci kultúra alatti fejlődés, tövábbá évszázadokon át együttes alárendeltség a törököknek, majd a 19. század elejétől kezdődő párhuzamos felszabadulási küzdelem, végül pedig ugyanaz a keleti ortodox hit. A szövetség összes többi tagjával az összekötő kapcsok a következők: megközelítőleg azonos kulturális, civilizációs és államépítő-politikai készség szint. Ami az albánokat illeti, ők maguk annyira életképtelenek, hogy el kell dönteniük: csatlakoznak-e egy ilyen föderációhoz, vagy olasz gyarmat akarnak-e lenni.
- II. A régi csoportosulás (Jugoszlávia-Bulgária, Görögország, Albánia) az első teszten annyira gyengének bizonyult, hogy végül ezt a lehetőséget leírtam.
- III. A kelet-nyugati csoportosulás szóba jöhet – történelmi kulturális szférák és vallás szerint. Nyugaton egy katolikus Duna-menti föderáció, amely magában foglalná Németország katolikus részeit, cseheket, szlovákokat, magyarokat, horvátokat és szlovénokat, azaz egy némileg vámpírizált Osztrák-Magyar Monarchiát. Elképzelhető, hogy egy ilyen állam gazdaságilag erős lenne, és egy nagyhatalom valódi erejével rendelkezne.

De megvalósíthatatlannak tartom, tekintettel az azt alkotó népek nacionalista tendenciáira, valamint arra a tényre, hogy Németország azon része, amely ezen az államon kívül maradna, vonzóerőt gyakorolna rá, és előbb-utóbb annektálnák, vagy legalábbis idővel az állam német részei felsőbbrendűekké válnának, ahogyan az az Osztrák-Magyar Monarchiájával történt. Bizonyos, hogy a szláv népek, és különösen a horvátok, másodrendű polgárok rangjára szorulnának. Ráadásul egy ilyen dunai föderációt ugyanaz a betegség sújtaná, mint elődjét, a nemzetiségi probléma, amely párhuzamosan hatna (?) az államhatárokon kívüli megfelelő etnikai csoportok irredentizmusával.

47 Az 1804-es első szerb felkelés az oszmánok ellen

SZERDA, X. 4.

Azok a változatok, amelyeket tegnap említettem, egyre konkrétabb formákat öltenek (például már említik a kormányfő nevét is – Dávid nagybátyja), de egyelőre nem lehet megállapítani, hogy mi is igaz valójában. – Másrészt a mai hírek a csatatérről a következő helyeket említik: Versec, Fehértemplom, Nagybecskerek.

Meglátogattam Dr. Draskóczy⁴⁸-t a kórházban. Amikor elbúcsúztunk egymástól, a következőket mondta: „Ha netán valami történne a napokban, gondoskodjon a családomról!”

A tegnapelőtt (nem tegnap!) említett hőmérséklet ma ismét emelkedik.

Ami az általam elképzelt balkáni föderáció alkotmányát illeti, azt már két évvel ezelőtt felvázoltam (és ez a tervezetet biztonságos helyre tároltam). Továbbra is az első részének tulajdonítom a legnagyobb jelentőséget, amely a polgárok személyes és politikai jogainak garantálását tartalmazza. Egyébként (különösen a Görögországgal és Albániával való bővítés tekintetében) egy kicsit tovább mennék az államok autonómiájának vagy joghatóságának kiterjesztésében a föderációval szemben. A közös ügyek a következők lennének: külpolitika és egyetemes vámtarifa (természetesen az országok közötti vámkorlátok kizárásával); az állami bank (a „gazdasági kulcs” arányának megfelelő hitelek nyújtásának garanciájával (lásd alább); a hadsereg közös és különálló lenne („domobranstvo”). A közös hadsereg milícia lenne, amely olyan fegyvernemekre összpontosítana, amelyek esetében a jelenlegi háború megmutatta, hogy elsődleges fontosságúak, és amelyek szakértői ismeretet igényelnek (légierő, harckocsizó egységek, haditengerészet, műszaki csapatok). A „domobranstvo”-t⁴⁹ az általános katonai szolgálat alapján szerveznék meg, amely más fegyvernemekből, leginkább gyakorlásból, lovasságból és tüzérségből állna össze; a honvédek letöltenék kötelező szolgálatukat, azután pedig meghívást kapnának egy gyakorlatra az országuk határain belül. Adórendszer: az adókat az államocska (nem a szövetség) veti ki és szedi be. A szövetségi költségvetés szükségleteit az államok hozzájárulásai fedezik. Ezen hozzájárulások arányát mindig ötévente a „gazdasági kulcs” szerint

48 Draskóczy Ede (1891-1945), óbecsei ügyvéd.

49 Horvátul: honvédség

határozzák meg, azaz az egyes államok gazdasági erejének szakértők által megállapított aránya szerint (azaz nem a népesség, az általánosan kivetett adó, sem a teljes jövedelem alapján). Más közigazgatási ágakban a Szövetség csak általános irányelvek megadásáért felelős. Például a közlekedésben: a közlekedési hálózat építési terve és az általános működési elvek; a gazdaságban az alapelvek meghatározása (kapitalizmus, szocializmus, agrárszocializmus, az agrárgazdaság támogatása, iparosítás stb.); majd – amennyiben a gazdaságot „irányítják” – irányelvek megadása, beavatkozás a visszaélések és a szabad verseny eltérítése ellen. Az igazságszolgáltatásban: az igazságszolgáltatási törvények egységesítésére irányuló törekvés. A belpolitikában: a politikai rendőrség és a közigazgatásról szóló törvények egységesítésére irányuló erőfeszítések és tevékenységek. Az oktatásban: az a törekvés, hogy a nép oktatása az iskolában és azon kívül a demokrácia, az emberségesség és az államalkotás hasznosságába vetett hit szellemében történjen (egyébként a tanterveket az államocskák határozzák meg).

G. I. meséli, hogy Willy Sp. állítólag azzal dicsekedett, hogy ő lőtte le Dr. Ivo H-t.

CSÜTÖRTÖK, X. 5.

Az, ahogyan valaki megérti és közvetíti a rádióban hallott híreket (magától értetődik: a „Budapest III” adó), az intelligenciájának, pontosabban az általános épelméjűségének legmegbízhatóbb „tesztjeként” szolgálhat. Számtalanszor volt alkalmam meggyőződni bizonyos informátorok megbízhatóságáról vagy megbízhatatlanságáról, valamint arról, hogy a pontatlan és fertőzött hírek nem a szándékos hazugságmesélés eredményei, hanem a hír befogadásának és helyes megértésének képtelensége. A hírek helyes megértéséhez a témában való jó eligazodáson kívül (földrajzi viszonyok, korábbi események és álláspontok ismerete, minimális katonai tájékozottság stb.) világos megkülönböztető képességgel kell rendelkezni aközött, hogy melyik adóról és melyik műsorról beszél, mi a ténymegállapítás és mi a felhígított kommentár, mi a hivatalos jelentés és mi a propaganda stb. Emlékszem egy esetre valamikor 1941 júliusából. Akkoriban M. néni volt a rádiós informátorom... Egyik nap szinte ragyogott a boldogságtól. – Nagyszerű hír, nagyszerű hír – ismételte, valamint hozzátette, hogy az oroszok megsemmisítettek egy nagy német egységet, de nem emlékezett az egység nevére. Hogy segítek neki, megkérdeztem: – „Egy ezred?” – „Nem, nagyobb.” – „Egy dandár, egy hadosztály?” – kérdeztem tovább. – „Még nagyobb.” – „Nem az egész hadtest?” – „Igen, igen, ki..., ki..., most már eszembe jutott: a század!”

Elégtelen intelligencia, kritikai gondolkodás hiánya, a híreket hallgató és terjesztő emberek nagy száma körében meglévő „józan ész” hiánya, hozzáadva az az általános emberi gyengeséget, hogy azt hallják és higgyék, hogy a számukra tetszőlege dolgot hallották, plusz a hírek gyakran hiúságból történő szándékos elferdítése: hogy valamilyen különösen jó vagy rossz hírből szenzációt keltse-nek, és ezzel magukra vonják a figyelmet, sőt hogy az érdeklődés középpontjába helyezték magukat, plusz a pontatlanságok minden szájról szájra történő átvitelénél összegzése – mindez azt jelenti, hogy nap mint nap rengeteg hamis hír terjed, amelyek terjesztői mindig azt állítják, hogy a hír teljesen megbízható forrásból származik. Úgy tűnik, hogy a megkötött fegyverszünetről szóló verzió is ebbe a kategóriába tartozik. Ma általában elutasítják, mint valótlanságot, és azok, akik tegnap túlságosan optimisták és magabiztosak voltak, ismét a pesszimizmusnak és az aggodalomnak engedtek.

Azt hallottam, hogy L. rendőrkapitány egy légitámadásban meghalt valahol Bp. külvárosában, miközben úton volt. Még nincs ellenőrizve. (XI. 30.: Nem igaz! Él és virul.)⁵⁰

PÉNTEK, X. 6.

A párizsi békeszerződések határainak meghatározását megalapozó nemzetállam elvének korrelátumaként⁵¹ megjelenik a nemzeti kisebbségek védelme, amely (a dél-tiroli németek kivételével) nemzetközi védelem alá tartozik, amelyről a Népszövetségnek kell gondoskodnia. Elvileg minden nemzetnek meg kell kapnia a saját államát, mert csak a saját hazájában, a személyes szabadság és a politikai jogok mellett, biztosított számára a kulturális és a gazdasági fejlődés. De olyan határok meghúzása, amelyek pontosan megfelelnek az etnikai határoknak – elsősorban a lakosság vegyes összetétele miatt – lehetetlen. Ezért a nemzet tagjainak bizonyos száma szükségszerűen „otthonán kívül” marad még a legjobb határmegvonás mellett is. Hogyan lehet ezeknek a kizártaknak megadni azt, ami a nemzeti közösség tagját megilleti, és ami csak a saját állam határain belül valósítható meg teljes mértékben, azaz hogyan lehet számukra olyan helyettesítő megoldást biztosítani, ami bizonyos mértékig garantálja számukra azt, amit a többi nép saját magának biztosít hatalmat gyakorolva saját államában? – Nemzetközi védelem alatti kisebbségi törvények által. Ez volt az 1919-es béketeremtők elképzelése, akik így megelégedtek a kisebbségi kérdésekben alkalmazott palliatív intézkedésekkel, mivel a drasztikusabb intézkedéseket – az áttelepítést

50 Utólagos bejegyzés

51 Az 1919-es versailles-i békeszerződésre utal.

– csak a kisebbségek adott tagjainak kérésére alkalmazták, és soha nem erőszakkal. A háború utáni évek bebizonyították, hogy ez a megoldás nem volt megfelelő a kisebbségi kérdés megoldására. A kisebbség létezésének ténye továbbra is minden a korábban is létező rossz következménnyel járt. Egyrészt a kisebbségeket továbbra is hanyagolták, elnyomták, erőszakos asszimilációnak tették ki stb., és a garantált védelem többé-kevésbé illuzórikusnak bizonyult (a horvátok és a szlovének jártak a legrosszabbul Olaszország alatt). Másrészt a kisebbségek lojalitása színlelt, nem őszinte volt, tekintetük vágyakozva szegeződött a határ túloldalán élő, azonos nemű testvéreikre, akik a maguk részéről az irredentizmust táplálták, és hol burkoltan, hol nyíltan keresték és dolgoztak az elszakadt részek újraegyesítésén. (Ennek az irredentizmusnak a legkifejezőbb képviselője a két háború közötti 20 évben Magyarország volt, amely azonban nem elégedett meg azzal, hogy elszigetelt magyarokat kérje vissza, hanem „történelmi jogára” hivatkozva ragaszkodott a maximális határok megállapításához.) A kisebbségek kérdése ismét akadályt jelentett a szomszédos országok között, és – miután a szudétakérdés már 1938-ban a háború szélére sodorta Európát, ami végül 1939-ben ki is tört, a lengyelországi német kisebbség kérdése lehetett az oka. A kisebbségek határaikon belül tartása végzetesnek bizonyult a kis és közepes méretű nemzetek számára, mert kitette őket a szomszédaik által indított támadás veszélyének. Még végzetesebbnek bizonyult az, amikor a háború már elkezdődött, és nyilvánvalóvá vált, milyen szörnyű szerepet játszottak és játszanak ezek az állam aláásásában, a nemzetvédelem szétzilálásában, mindezt a határ túloldalán lévő testvérek által kidolgozott előzetes tervek szerint téve a nép ellenségeinek egyetértésében cselekedve.

1922-ben a törökök egy másfajta, radikális megoldást mutattak a kisebbségi problémára kiűzve a görögöket Kis-Ázsiából, és ezt olyan módon tették, ami megrémítette az egész kulturált világot (– és ennek ellenére sem senki nem avatkozott bele!). A jelenlegi háború alatt pedig, amikor a németek elkezdték átszervezni Európát a saját elveik szerint, a legnagyobb mértékben hajtottak végre áttelepítéseket, szétszórt és kompakt nemzeti csoportok tízezreit, százazereit áttelepítve a „házába” azokból a régiókból, ahol évszázadok óta éltek. *Nota bene*, ezt elsősorban németekkel (nem ellenségekkel) tették – a Baltikumból, Besszarábiából, Dél-Tirolból stb. –, amiből világosan látszik, hogy ez az intézkedés nem a deportálás, valamiféle büntető intézkedés jellegével bír, amellyel ártani akarnak az adott népcsoportnak, hanem éppen ellenkezőleg azzal a feltételezéssel történt, hogy ez a hazába való visszatérés a visszatért csoport és az egész nép javát szolgálja. Ez a kategória természetesen nem foglalja magában a különféle népcsoportok és különböző irányokba történt áttelepüléseit, pl. a világ minden tájáról

származó munkásokat Németországba telepítette át munkavégzés céljából, zsidókat és más nemkívánatos elemeket a keleti régiókba küldték, németeket keletre irányították gyarmatosítás céljából stb. De mindezek az áttelepítések azt bizonyítják, hogy az ilyen „népvándorlások” lehetségesek és technikailag megvalósíthatók, így nem zavarják meg nagyobb mértékben az állami élet szabályosságát, különösen a gazdasági stabilitást és folytonosságát. Ebből a szempontból már elmondható: ha egy állam képes ezt végrehajtani a háborús körülmények előidézte minden erejének maximális bevetése idején, akkor ez békében annál könnyebben és káros következmények nélkül végrehajtható lehetne. A német kísérlet bebizonyította, hogy a kisebbségek áttelepítése nagyobb zavarok nélkül technikailag megvalósítható. És csak ebből a szempontból (technikai megvalósíthatóság) érdekel a német kísérlet, nem politikai és „weltanschaulich”⁵² háttere, valódi céljai, végrehajtásának módja stb. tekintetében, sőt még a Talion-elv szerinti megtorlás alapjaként sem.

Tény az, hogy a háború utáni békekötés a nemzeti kisebbségek kérdése ismét teljes erejével elő fog kerülni. Valószínűleg az új határok meghatározásakor az etnikai elv nem kap majd akkora jelentőséget, mint Párizsban (ezért egy szélesebb balkáni szövetségi államot szorgalmazok a tisztán délszláv konstrukció helyett), de az állam határain belül mindenhol, a „Staatsvolk” mellett (legyen az etnikailag homogén vagy összetett) más nemzetiségek is lesznek. Hogyan lehet megoldani a kérdésüket? Véleményem szerint a kisebbségeket három csoportba szükség besorolni: baráti, semleges és ellenséges. A baráti kisebbségek a legutóbbi háborúban szövetségesek tagjai, ha kisebb csoportokról van szó, és a szóban forgó szövetségesnek nincs közvetlen határa velünk (tehát az irredentizmus kizárt); az ellenséges kisebbségek az elmúlt háborúban az ellenséghez tartoztak, feltételezve a közös határok létezését; a fennmaradó kisebbségek pedig semlegesek. Jugoszlávia szempontjából például az első csoportba a csehek (sic!), a másodikba a magyarok, a harmadikba pedig a románok és a zsidók tartoznának. Az eljárásnak a következőnek kell lennie: az ellenséges kisebbségeknek el kell hagyniuk az államot; a baráti kisebbségek maradnak, és teljes körű védelmet kapnak nemzeti életük tekintetében; a semleges kisebbségek tagjai választhatnak: kivándorolnak, vagy – lemondva nemzeti identitásukhoz fűződő minden jogukról – mindent megtesznek a „Staatsvolk”⁵³-kal való mielőbbi asszimiláció érdekében.

A barátokkal való eljárás nem igényel további magyarázatot. Az ellenségekkel való eljárást az a tény indokolja, hogy el kell távolítani az államból azokat az

52 Ném. – ideológiai, világnézeti

53 Ném. – államnép

elemeket, akik a múltban ellenségnek bizonyultak, és akik így a jövőben is nagy veszélyt jelentenek rá. Az áttelepítést – egészen természetesen – úgy kell végrehajtani, hogy ne okozzon kárt, sem szenvedést. Ami a vagyont illeti, a következő megoldást javaslom: mindenki magával vihet ingó vagyont, amennyiben (a fegyverszünet vagy a békeszerződés intézményei szerint) az nem tartozik az ellenség által hazánknak és polgárainknak okozott károk jóvátételére szolgáló alapba. A hazánknak megmaradt ingatlan vagyon helyett az áttelepülők joga van kérni, hogy új állama ott osszon ki számára földet; az így nálunk maradó ingatlan vagyont (és amelyet külföldről visszatérő gyarmatosítók, háborús áldozatok és optásaink fognak benépesíteni) értékén, a jóvátétel számláján, annak az államnak a javára számoljuk el, amelybe a korábbi tulajdonos átköltözött.

A harmadik csoportnak – a semlegeseknek – mint potenciális ellenségeknek – szabad akaratukból kivándorolniuk vagy asszimilálódniuk kell. Kivándorlaskor szabadon eladhatják vagyonukat, vagy azt magukkal vihetik. Az asszimilációhoz fel kell adniuk nemzeti iskoláikat, a nyelvük használatának jogát, bele kell egyezniük a névváltoztatásba, meg kell tanulniuk az államnyelvet stb. A zsidókat is ebbe a kategóriába soroltam. Még ha a nemzetiszocializmus ellenzői meg is nyerik ezt a háborút, a zsidókérdés akkor sem oldódik meg. Nem oldódik meg mindaddig, amíg a zsidók úgy érzik, hogy valami más entitáshoz tartoznak, mint azok, akiknek a közösségében élnek. ***Tarthatatlan helyzet, hogy jogokban és kötelezettségekben egyenlők a többi állampolgárral, de ugyanakkor nemzetiségükönél fogva kifelé orientálódnak, egy másik otthonra, igazi otthonukra vágyva – és esetleg az itt megszerzett vagyon egy részét odaviszik (de ugyanakkor maradnak és továbbra is gyarapítják azt)*** (cionizmus). Tarthatatlan helyzet az, amely (évszázados tapasztalatok szerint) a jogi hanyagság és az átlag feletti valós álláspont szintézise vagy kombinációja. Itt is radikális megoldásra van szükség. A legnagyobb nehézséget itt a vallás kérdése jelenti, mert a vallásról való lemondás nélkül nincs asszimiláció, de hogyan lehet a vallásról való kényszerű lemondást összhangba hozni az emberi lény és az állampolgár jogaival?

Azt is hozzá kell tennem, hogy az ellenséges kisebbségekkel szembeni intézkedéseket az Alkotmány elfogadása előtt, vagy inkább az Alkotmány keretein kívül kell majd végrehajtani, mivel ők nem válnak az alkotmányban garantált jogok részeseivé.

Radikális intézkedések? Az orvostudományban is először a belgyógyász próbál intézkedni. Ha az ő próbálkozása sikertelennek bizonyul, a sebész átveszi a munkát, és megtörténik a műtét. A gennyes fekélyt ki kell vágni, mielőtt az egész testet megmérgezné.

SZOMBAT, X. 7.

Ha a ma hallott hírek egy része is igaz, és ha helyesen értelmeztem a mai hivatalos jelentések egyes mondatait, úgy tűnik, hogy a legnagyobb jelentőségű események küszöbén állunk, vagy inkább sorsdöntő napok küszöbén.

Ma reggel egy párhuzam jutott eszembe a család és az állam között: a családtagokat az összetartozás érzése köti össze, míg ez az érzés a vér szerinti rokonok (szülők és gyermekek, testvérek) között ugyanazon vér szerinti kapcsolaton alapul, ugyanakkor a házastársak között egy régóta fennálló, szabadon választott egyesülés az együttlét alapja, amely ugyanazokat az örömeket és ugyanazokat a szenvedéseket hozza el számukra. Az államban ennek a kétféle tapadóerőnek az etnikai és a történelmi megközelítés felel meg. Ma túl fáradt vagyok ahhoz, hogy tovább fejtssem ezt a párhuzamot, és bizonyítsam, hogyan lehet csak ez a két megközelítés „államképző”, és milyen korlátok között lehet az utóbbi megközelítés (történelmileg) államképző. Ezt egy másik alkalomra hagyom.

VASÁRNAP, X. 8.

Vajon Varsó⁵⁴ vagy Bukarest⁵⁵ sorsa vár Bp.-re is? Ez, a magyarokon kívülálló körülmények mellett, azoknak az óvatosságától és bátorságától függ, akik ma a kezükben tartják a hatalmat.

Ma délelőtt sétáltam a gyerekekkel. Elvittem őket a Szabadság térre, és megmutattam nekik, valamint értelmeztem az ott látott szabadság jelképeit és szimbólumait. Valószínűleg csak véletlen, hogy pont ezen a téren áll egy hatalmas tőzsdeépület, még akkor is, ha a tőzsdét a gazdasági szabadság, a liberalizmus szimbólumának lehetne tekinteni, benne látható egy olyan intézmény, ahol a „laisser-faire”⁵⁶, demokrácia a gazdaságban, a „plebiscite de tous les jours” kerül előtérbe (- de ugyanazon a téren található Központi Monetáris Intézettel és a Nemzeti Bankkal együtt a néptömegeket rabszolgasorba taszító Tőke képviselője is). Bizonyára csak véletlen, hogy a téren áll Bandholtz amerikai tábornok⁵⁷ emlékműve, aki a felirat szerint semmi mást nem tett, csak „végrehajtotta kormánya

54 Varsót súlyosan megrongálták 1939-es német bombázásban. A zsidó lakosságot gettóba zárták, ahol szisztematikusan éhezették és kínozták őket.

55 Bukarestet a szövetségesek bombázták, majd az oldaltámasz miatt a németek is. Az 1944-es légbombázások Bukarest 20. századi történetének legnagyobb tragédiáját jelentik

56 Fr. – „láthatatlan kéz”; az állam gazdasági ügyekbe való be nem avatkozása

57 Harry Hill Bandholtz (1864–1925)

Budapest 1944; Aradi utca 59 (forrás: fortepan.hu)

parancsait, ahogyan azokat az USA hadseregének tisztjeként és úriembereként értelmezte”. Ma, amikor a hivatalos propaganda szerint Magyarország élet-halál harcot vív szabadságának megőrzéséért, többek között az Amerikai Unió ellen, amely 170 évvel ezelőtt kihirdette, hogy „all men are born free and equal”⁵⁸, ez a szabadság államából származó úriember emlékműve kissé furcsának tűnhet a „hivatalosan is így érző” magyarok számára. Ugyanolyan furcsának, mint Lord Rothermer⁵⁹ emléktáblája, aki „worthy son of his glorious country”⁶⁰.

És egy kicsit odébb félárbocra eresztve lobog a nemzeti lobogó, Nagy-Magyarország^{*****} címerével ellátott zászló, félárbocra eresztve pedig az elveszett tartományok gyászának jele. Mennyire meglepődtem több mint három évvel ezelőtt, amikor először mentem el arra busszal; a kalauz hirtelen bejelentkezett: „Országzászló” és üdvözlésre emelte a kezét, a buszon ülő urak pedig levették a kalapjukat; én is ugyanezt tettem, bár nem értettem a kalauzt, és nem tudtam, miről beszél; de aztán különösen vigyáznom kellett, hogy ne vonjam magamra senki tekintetét, ezért amennyire csak tudtam, utánoztam a körülöttem lévőket. A zászlórúd kőtalapjára, az egyik oldalon, az van felvésvé, amit a magyarok

58 Ang. – Minden ember szabadnak és egyenlőnek születik.

59 Harold Sidney Harmsworth, Rothermere 1. vikomtja (1868-1940) az Associated, egy vezető brit újság tulajdonosa volt, testvérével, Alfred Harmsworth-szel együtt pedig a Daily Mail és a Daily Mirror alapítója. A népszerű újságírás úttörője volt.

60 Ang. – dicsőséges hazájának méltó fia

„hitüknek” neveznek (Vajon összhangban van-e az állam keresztény jellegével, amelyet mindig annyira hangsúlyoznak, hogy a nemzeti-politikai programot a „hitvallással” egy szintre helyezik?), illetve az a négy mondat, amelyek formálisan kísértének minket minden lépésünkönél Magyarországon:

„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy Isten örök igazságosságában,
Hiszek Magyarország feltámadásában.”

Magyarország – Isten akaratából – nyilvánvalóan nem csupán a Duna-Tisza közötti síkságnak az a darabja, ahol a magyarok élnek, hanem az a gyönyörűen lekerekített és ezerszer bemutatott *ad oculos*⁶¹ különféle reklámvariációkban bemutatott – Nagy-Magyarország kerek formája, amely mára sajnos megcsonkítva van. Igen, így van. A lábléc másik oldalán Nagy-Magyarország teokratikus indoklása olvasható:

„Államunk a Kárpátok állama, Árpád fejedelem által 986-ban alapított Nagy-Magyarország, és mindörökké állni fog.”

Kicsit odébb ennek a tézisnek egy színes illusztrációja látható. Különböző virágokból, fűfélékből, bukszusokból és más növényekből az ügyes kertészek összeállították Magyarország képét (és körülöttük, ismét növényekből a még egyszer a „credo”). A világoszöld területek az amputációk után visszamaradt részeket jelképezik, a leszakadt részek sötétebbek, a jellegzetes főbb folyók pedig lila virágokban körvonalazódnak: a Duna, a Tisza, a Dráva és a Száva.

És ezzel az örök magyar dicsőség és pillanatnyi bánatának szimbólumával – mint a „Hiszek egy” – minden lépésnél találkozunk, különféle propagandafeliratok kíséretében. Valóban látszik: minden magyarba folyamatosan sulykolják és oltják belőlük: „Ez a mi országunk.” Még az első olvasókönyv hátlapján is kétszer rajzolják Nagy-Magyarországot, és közöttük egyszer megcsonkítják a feliratozat: „Így volt.” – „Most így van.” – „Így lesz.” Nem is beszélve az olvasókönyv és az összes többi tankönyvben található propagandáról. És ha jól akartok szórakozni és moziba akartok menni, a főfilm előtt egy *journalt* fogjtok látni. Felcsendülnek Rákóczi indulójának⁶² első ütemei (ezeket az első ütemeket ma már mindenki ismeri Magyarországon kívül, mert szünetjellé váltak a BP rádióban.

61 Lat. – nyilvánvalóan

62 Rákóczi-Induló, ismeretlen szerző műve Rákóczi Ferenc (1676–1735) a kuruc szabadságharc vezérének emlékére.

És amikor hallok őket, mindig Rolland „Jean Christof”⁶³ című művének egy helyére kell gondolnom, amelyben Liszt zenéje egy cirkuszi lóbemutató képét társítja). A képernyőn ekkor szürkés színben jelenik meg Nagy-Magyarország, amelyen belül trianoni⁶⁴ maradványa kifehéredik. A zene ütemére egy láthatatlan kéz fehér vonalat húz Szlovákia 1939-ben Magyarországhoz visszacsatolt részei köré, majd az egész kifehéredve visszatér a felszínre, összeolvadva a trianoni anyaországgal. És aztán sorra ugyanez történik: Kárpátaljai Oroszországgal, Erdéllyel és végül délen Baranyával és Bácskával, és miközben a fel nem szabadított részek még szürkülnek, a zene megáll, és maga a híradó kezdődik. Nemzeti propaganda trükkfilmekkel (mint a filme előtti reklámokban valamilyen likőrt, fűzőszalont vagy ágyi poloskairtó intézetet ajánl).

Térjünk vissza a Szabadság térre! A nemzeti zászló körüli ívben négy szobor sorakozik, amelyek a feliratok szerint a négy égtájat jelképezik, vagyis inkább azokat a tartományokat szimbolizálják, amelyeket Magyarország elvesztett mind a négy égtájon (olyan ízléstelen alakok, mint szinte minden szobor és emlékmű Budapesten). Egy ideje egy német katona megkért, hogy értelmezsem neki ezeket az alakokat. Megtettem, amit kért. „Érdekes” – mondta, a „Nyugat” feliratú alakra mutatva –, „ez még itt áll? És ezt igazából mi elvettük tőlük.” Mindenképpen jellemző, hogy a magyarok, még miután egy nagy élet-halál küzdelemben az egyik oldalt választották, nemcsak az amerikai Bandholtz tábornok emlékművét és Lord Rothermer emléktábláját hagyták a helyükön, hanem a Németországgal szembeni irredentizmus szimbólumát is.

Sokat gondolkodtam azon a makacs dogmatikus hiedelmen, amely szerint a magyarok maximális határokat követelnek maguknak, anélkül, hogy egyáltalán zavarná őket az a tény, hogy ezeken a határokon belül kevesebb magyar vérű és nyelvű lakos él, mint az összes többi nemzetiség együttvéve. Elméleti igazolásukra nincs mit válaszolnom, mert a hitet nem lehet ésszel megcáfolni. Egy földrajzi egységre hivatkoznak. Valójában tisztán földrajzi szempontból Nagy-Magyarország egy gyönyörű forma, amelyet az Alpok, a Kárpátok, a Duna, a Száva, az Una és az Adria határol. De a földrajzi momentum, bár a történelemben gyakran „nemzetképző” szerepet játszott (pl. Anglia), önmagában nem igazolja az államhatárokat (kétes kérdésekben [kiegészítve] használhatjuk őket). A magyarok a gazdasági momentumra hivatkoznak: arra, hogy Nagy-Magyarország

63 Jean-Christophe (1904–1912) Romain Rolland tízkötetes regénye, amelyért 1905-ben Prix Femina-díjat, 1915-ben pedig irodalmi Nobel-díjat kapott.

64 1920. VI. 4-én, a Nagy-Trianoni kastélyban (Versailles) írták alá a trianoni békediktátumot Magyarország és az antant országok között. A szerződés jóvátételt és a hadsereg drasztikus csökkentését írta elő Magyarország számára, valamint lemondott minden jogról az Osztrák-Magyar Monarchiában hozzá tartozó területekre.

egy ideális gazdasági egység. De itt nincs megalapozott tény (Osztrák-Magyar Monarchia lehetett gazdasági egység, de maga Magyarország nem volt az!), és a második premissza sem állja meg a helyét: mert egy gazdasági egység önmagában nem igazolja egy állam létrehozását vagy fenntartását. Ezzel a kérdéssel külön szeretnék foglalkozni. A magyarok többnyire a történelmi pillanatra hivatkoznak, elfelejtve, hogy az együttélés nem teremt nemzetet, hanem csak akkor, ha az együttélés révén közös hovatartozás érzése keletkezik.⁶⁵ (Erre a gondolatra már tegnap utaltam a naplómban, és hosszasan is szándékozom kitérni rá. Itt csak annyit mondok: az önző hűbérurak a hibásak azért, hogy a „periférikus nemzetiségekben” az elnyomott jobbágyok nem fejlesztették ki a szeretetet és az államalakulathoz való tartozás érzését. És ugyanezek a hűbérurak, akiknek ma is valódi hatalmuk van Magyarországon, a Trianon-ellenes propaganda fő inspirátorai, képtelenek felégetni latifundiumaikat, amelyek az utódállamokra szálltak, és ott agrárreform alá kerültek.)

A történelmi határok megállapításának szükségességéről szóló magyar dogma valójában téves logikai következtetésen alapul. [...]. A magyarok ugyanis „Magyarország” a történelmi határok között található országokat, de a „magyarok” alatt nem az említett határok közöt található lakosságot értik, hanem azoknak csak egy részét, a turáni törzshöz tartozó kisebbséget, amely magyarul beszél. Így módon egy szót használva a két fogalomra arra következtetnek, hogy Magyarország a magyaroké, és Magyarországot a magyaroknak kell uralniuk, közben megfeledkezve arról, hogy – ha e hatalmas történelmi ország létjogosultságát elméletben meg lehetne indokolni, vagy ha valóban meg lehetne alapítani, – hogy nem lehetne „Magyarország”, hanem (mondjuk) „Kárpátok országa” vagy „Dunai ország”, melyben egyik népnek nem lenne joga a hegemoniára. Mert tényleg létezik például Svájc, ahol 4 nemzetiség él, de az ország egyikről sincs elnevezve, és egyik sem törekszik hegemoniára.

És így Magyarország „feltámadása”, melyet a jogaiktól megfosztott nagybirtokosok óhajtottak, egy logikailag téves következtetés, valamint a Rákóczi-induló segítségével egy egész generációba beleneveltek, az egyik [...], ami miatt a magyar politika olyan irányba indult el, amely – ahogy azt Teleki Pál gróf valószínűleg jól megjósolta – a magyar népet olyan katasztrófához vezet, amely messze felülmúlja majd magát a mohácsi vést is.

65 M. dn. 15, x – A rossz nem válik jóvá attól, hogy 1000 évig tart. (Alfred Fischer megjegyzése).

„Főméltóságú Úr!

Szószegők lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadoztuk becsületét.

A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondvacsínált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet.

Nem tartottalak vissza.

Bűnös vagyok.

(Főméltóságú Úr!

Ha cselekedetem nem is sikerülne teljesen, és még élnék, ezennel lemondok.

Mély tisztelettel)

Teleki Pál, 1941. április 3.”

(Búcsúlevél Horthy Miklósnak)

HÉTFŐ, X. 9.

A mai hírek szerint az oroszok mintegy 120 km-re vannak Budapesttől, egyes verziók szerint már Szolnokon tartózkodnak. Farkas, aki Cserepesre akart utazni, Kisújszállásról tért vissza, amit – mindent felfordulva találva – szintén heves légítámadás ért. Visszafelé menet egy általános visszavonulás képe tárult elé. Az élet külső képe itt a városban még nem mutat semmi különösét.

KEDD, X. 10.

Sok emberrel megeshetett már, hogy nagy jelenet és fizikai verekedés áldozata lett az utcán, de fél órán belül két ilyen jelenetet átélni két különböző....

Újra megpróbálok írni, ezektől a személyes nehézségektől függetlenül, a jövőbe szegezve tekintetemet, újra átadva magam a reménynek és a hitnek, hogy győzni fogok, hogy győznöm kell.

Most már teljes bizonyossággal kijelenthető: még egy nagyon rövid idő, talán nyolc, talán tizennégy nap, és ha átvészelem, átvészeliük ezt a rövid időt, akkor az a borzalom, az a fenyegetés, az a tenger (mondhatnám, hogy „Damoklész kardja”, ha a hasonlat nem lenne olyan közhelyes), ami több mint hat és fél éve kísért, véget ér, örökre eltűnik, eleinte csak távolról rossz előérzetként, álmatlan éjszakákat, depressziót és idegességet okozva, és több mint három és fél éve úgy üldöz helyről helyre, mint egy vadállatot az erdőben, egy pillanatra adva nekem egy kis reményt, némi várakozást, és akkor minden oldalról egy borzalom vesz körül, ami elől nincs menekvés. Még néhány nap, valószínűleg kritikus lesz, de ha legyőzzük őket...

Tudom, hogy még akkor is nehéz idők várnak rám. Tudom, hogy nagy csatlódások, veszélyek várnak rám, rendkívüliek és túlmutatnak azokon, amelyeket az emberi élet rendszeresen hoz. De megélni a pillanatot, fellélegezni és azt mondani: vége, megmenekültem! És megélni a pillanatot, visszatérni a szülővárosomba, a házamba, megélni azt a pillanatot, amikor megnyomom a csengőt, a Sokolska utcai villa kékre festett kerítése előtt állva. Százszor elképzeltem már ezt a pillanatot, és álmaimban is sokszor átéltem. A következő napokban megszületik a döntés: megélem ezt vagy sem, és mi lesz utána!

Az esti újságban a következő feljegyzés olvasható: „Két órákor a német rádió bejelentette, hogy minden fronton nagy offenzíva kezdődött Németország ellen.” Vajon beteljesedik-e a jóslat, amelyet Cserepesen meséltek el: A háború abban az évben ér véget, amelyben a fák kétszer virágoznak, és abban a hónapban, amelyben kétszer esik az eső. Cserepesen augusztusban újra virágoztak az orgonák és az akácok, októberben pedig két telihold lesz.

A főváros esélyei. Nyilvánvaló, hogy a Tisza-vonalat feladták. A következő természetes védelmi vonal Duna észak-dél irányú folyása. Ennek a védelmi rendszernek a kulcspontja minden bizonnyal Bp, amelyen keresztül minden út és vasút áthalad, ahol 7 híd található, és a budai hegyek jó állásokat biztosítanak a tüzéség számára, amely megvédené az átkelőhelyeket. Ha a németek úgy döntenének, hogy megtartják ezt a vonalat, sok bajunk lehetne itt. Azonban meg vagyok győződve arról, hogy az általános visszavonulás idején a magyar kormánynak meglenne a lehetősége és a valódi ereje ahhoz, hogy más irányba vigye a dolgokat (lásd e havi 8. jegyzetemet. Részletesebben nem szeretnék erről nyilatkozni). Ma repülőgépekről röpcédulákat szórtak a városra, amelyekben a magyar népet harcra és a fegyverletétel mellőzésére szólítják fel. Nem lehettem biztos benne, de úgy tűnt nekem, hogy német (és nem magyar) repülőgépek voltak, amit a magam módján értelmeztem.

A konzervek utáni hajsztát nehezíti, hogy ezeknek (és más áruknak) a hatalmas készletei az elmúlt 6 hónapban „zárva tartás” alatt voltak a zsidó üzletekben. Sírva fakadna az ember, ha a kirakatokon keresztül nézné a hatalmas mennyiségű, vastag porral borított legfinomabb húskonzerveket, tésztát, szilvapálinkát, likőröket stb., amelyeket most már egyáltalán nem, vagy csak a feketepiacon lehet

rengeteg pénzért beszerezni. Az, ahogyan a zsidókérdésnek ezt a részét megoldták: nevezetesen az üzletek bezárásával és a hatalmas készletek tönkretételével, most a háborús időkben, amikor szemetet és hulladékot kell gyűjteni, sokat mond a jelenlegi (vagy inkább a közelmúltban elhunyt) uralkodók adminisztratív zsenialitásáról, de sokat mond mindezen intézkedések indítékáról is: nem a nemzetgazdaság érdekeiről szolt, hanem arról, hogy megszabaduljanak az „árja” kereskedőkért folyó versenytől.

A házasság szerelemből köttetik; vagy kölcsönös racionális bizalom alapján, hogy mindkét fél jól fog járni a házasságban; gyakran gazdasági okokból is, előfordulnak kényszeres esetek is. De bármi is legyen a házasságkötés indítéka, ez nem mond semmit biztosan arról, hogy a házasság boldog vagy boldogtalan lesz-e. Mert ahogy egyrészt vannak szerelemből kötött házasságok, amelyek rövidebb vagy hosszabb idő után kudarcba fulladnak, másrészt vannak „racionális” (Vernunfthe⁶⁶), akár tisztán spekulatívak is, amelyek idővel nagyon elviselhetővé, sőt boldoggá válnak; ráadásul, vannak olyan esetek is, amikor a kényszerrel, azaz kezdetben a legkedvezőtlenebb prognózissal kötött házasság tartósan békés és elégedett életet biztosít a feleknek.

Az idő tehát olyan tényező, amely döntően befolyásolja a házasság helyzetét, és megváltoztatja azt jobbra és rosszabbra egyaránt. Ahogyan maga a szerelem sem köthet össze véglegesen, úgy a kezdeti kölcsönös közöny sem kell, hogy örökre elválasszon. Az együttélés, az azonos érdeklődési körök, az egymás melletti küzdelem, az azonos örömek és a sors egyenlő csapásai új érzést teremthetnek: az „összetartozás érzését”, amely a korábban létező szeretettel együtt növeli a bajtársak harmóniáját, azaz helyettesíti a szerelmet ott, ahol eredetileg hiányzott. („Másodlagos házastársi szerelem”). De az együttélés a mindennapi apró és nagy konfliktusaival pont az ellenkező irányba is hathat, az apró nehézségek hatalmas ellenségeskedéssé és leküzdhetetlen gyűlöletté válhatnak; és így tűnhet el az eredeti szerelem, nem is beszélve azokról az esetekről, amikor kezdettől fogva nem is volt ott.

Egy házasság boldogságát és erejét tehát nem a házasságkötés módja garantálja, és az idő sem. Csak akkor fog fennmaradni a házasság, és csak akkor kellene továbbra is fennmaradnia, ha az időt jól használják fel, és kialakul az „összetartozás érzése”. Ellenkező esetben a felbontása indokolt.

66 Ném. – érdekházasság

A szülők és gyermekek közötti kapcsolat más. Egy vér szerinti rokonság köti őket össze. Tehát akár – ahogy az természetes – egy fedél alatt élnek, akár valamilyen gonosz sors választotta el őket egymástól, a vérrokonság alapján fennáll közöttük az „összetartozás érzése” – kivéve, ha rendellenes egyénekről van szó. És teljesen természetes, hogy azokban az esetekben, amikor ezek a legközelebbi vér szerinti rokonok elválnak egymástól, egy fedél alatt találják magukat.

Az államban az etnikai mozzanat a vér szerinti rokonok családon belüli kapcsolatának felel meg. Az azonos nemzetiségű (etnikai értelemben vett) tagok között az összetartozás érzése van – kivéve, ha abnormális egyénekről vagy csoportokról, „fajokról” van szó. Ez az érzés ellenzi a nemzetiségek szétválasztását, és így igazolja az „irredentizmust”. A történelemben számtalanszor előfordult már, hogy szabad döntéssel, az uralkodó akaratával, erőszakkal (háborús győzelem) stb. államok jöttek létre az etnikai elvtől függetlenül, hogy két vagy több nemzetet vagy azok részeit egy állam kereteibe préselték, és így kísérletet tettek egy nemzetre, a „Staatsvolk” értelmében történő létrehozására, függetlenül a vér szerinti különbségtől. Az ilyen létrejöttek rövidebb vagy hosszabb ideig, néha évszázadokig tartottak, és így pusztán időlegesebből „történelmivé” váltak. Némelyikük gyümölcstelen volt: vagy az alkotóelemek sokfélesége, külső hatások, vagy az uralkodók alkalmatlansága miatt, a hosszú idő és a „történelmiség” után sem alakult ki az összetartozás érzése, nem fejlődött ki a nép, így az államot csak az erő tartotta össze, és abban a pillanatban hullott szét, amikor a természetes centrifugális erők elszakították azt a gyűrűt, amely összetartotta őket.

A történetiség önmagában nem igazolja az állam létjogosultságát, és nem igazolja a *restitutio in integrum* iránti kérését sem. Ahogyan maga a létrehozás kényszere sem teszi igazolhatatlanná azt. A létrehozás módjai, akárcsak a történelem, csupán olyan mozzanatok, amelyek befolyásolták az összetartozás érzésének erősödését vagy gyengülését, és így hozzájárultak az állam és népe megszilárdulásához vagy felbomlásához.

Hiába panaszkodunk ma például Angliára, hogy az egységét sok erővel, vérrrel és háborúkkal hozták létre. Igen, de a Brit-szigetek lakói tudták, hogyan fejlesszék ki az összetartozás érzését, hogyan hozzák létre a brit népet, hogyan bővítsék ki azt az Empire⁶⁷ népévé, és nem kétlem, hogy Indiát hamarosan át fogja ölelni az angolul beszélő emberek közös érzése.

Magyarország ma hiába hivatkozik ezeréves történelmi jogára. A magyar nép, amely mindig is domináns volt ebben az országban, nem volt képes más nemzetiségekhez tartozni, és így „magyar nemzetet” létrehozni. A nemzetiiségek erőszakos elmagyarítására – másod- és harmadrendű polgárok sorába

67 Ang. – birodalmak

helyezésére – irányuló tartós és hosszan tartó kísérletek ahelyett, hogy az egyenlő felek harmonikus együttműködésére törekedtek volna – az etnikai sajátosságok megőrzése mellett –, elkerülhetetlenül a nemzetiségek elszakadásának tendenciáját eredményezték. A magyarok és a Duna-medence szláv és román népei közötti, akarattal és erőszakkal kötött házasság kudarcba fulladt, mert történelmi időtartama ellenére sem alakult ki másodlagos házastársi szerelem. A házasság akkor szűnt meg, amikor előfeltevései megszűntek. Nincs ok házassági unió létrehozására. És ha valaki ennek az ellenkezőjét akarja bizonyítani nekem, hogy a magyarok hivatottak és képesek arra, hogy vezető elemként továbbra is szervezzék a Kárpátok ívén belül élő népeket, akkor egyetlen szóval válaszolok: „Újvidék”!⁶⁸

SZERDA, X. 11.

Meglepődtem KEOKH-ban. Határozatlan idejű tartózkodási engedélyt kaptam azzal a feltétellel, hogy minden hétfőn személyesen be kell jelentkezmem. Dánaoszok ajándéka?.....

Wilson definíciója szerint a népek önrendelkezése a következőket jelenti: „Minden területi megállapodásnak az érintett népek érdekeit kell szolgálnia - -” (az úgynevezett III. elv). Nem arról van szó, hogy minden egyes nép (népszavazás útján vagy más módon) maga határozza meg, hogy milyen állami keretbe lép be, hanem csak arról a tényről, hogy az államhatárok meghatározásakor kizárólag azoknak az érdekei mérvadók, akik ezeken a határokon belül élnek, és nem szomszédai vagy nagyhatalmaik, saját uralkodóik vagy az uralkodó kaszt érdekei. Tehát, ha a demokratikus elv azt feltételezi, hogy a nép maga dönt (szavazással) érdekei védelméről, Wilson fenti elvét nem szabad teljesen azonosítani a népszavazási joggal. Ellenkező esetben, tekintettel a nép fogalmának homályosságára és a kis, életképtelen egységek gyakori partikularista tendenciáira, az egész elv *ad absurdum*-ba fulladna. (Például 1918 novemberében egy napon az Eszék melletti Petrijevci falu „Petrijevci Köztársaságnak” kiáltotta ki magát!)

A népek érdekei akkor lesznek megvédve, ha mindazok, akiket az „öszszetartozás érzése” egyesít, egy fedél alá kerülnek. Ez tehát nem a nemzetállam kompromisszumok nélkül végrehajtott elve, hanem inkább a „külön állam minden népnek” elve, amely szerint a népet nemcsak azonos vérű csoportként, hanem „szintetikus népként” is értelmezik. A „szintetikus népek létrehozásának” bizonyos mértékű kísérletezése nem ütközik az önrendelkezés elvével,

68 Újvidéki vérengzés vagy 1942-es dél-bácskai razzia a szerbek, zsidók és romák tömeges megsemmisítésének elnevezése, amelyet a magyar hatóságok 1942 januárjában hajtottak végre az akkor megszállt Bácska területén.

feltéve, hogy nem tévesztjük szem elől azt a tényt, hogy valójában csak egy kísérletről van szó, amelynek sikerét vagy kudarcát csak egy bizonyos idő elteltével fogjuk látni. Amikor új generációk nőnek fel, akkor látszik majd, hogy kialakul-e az összetartozás érzése, hogy kialakul-e egy új, egységes nép az államhatárokon belül.

Egy ilyen kísérletezés során, ha a lakosság érdekeit valóban szem előtt tartják, figyelembe veszik azt a három tényezőt, amelyeket gyakran felhoznak, amikor szükséges egy állam létrehozásának vagy létezésének igazolására bizonyos határokon belül, nevezetesen 1) földrajzi, 2) gazdasági és 3) stratégiai tényezőket.

1. FÖLDRAJZI

Különböző nemzetiségek olyan keveredése egy adott területen, hogy lehetetlen némileg pontos határokat meghúzni, minden bizonnyal igazolja azt a kísérletet, hogy mindezeket a nemzetiségeket egy államba vonják be. Továbbá rendkívül kedvező előfeltételek vannak az egyetlen nemzetté való egyesüléshez, ahol az egységes, külsőleg élesen körülhatárolt terület (pl. Spanyolország, Olaszország, Anglia). Kétségtelen, hogy az úgynevezett Nagy-Magyarország földrajzi szempontból egy jól összefüggő egészet képvisel. Ez minden bizonnyal a régmúltban elvezetett ennek az államnak a létrehozására irányuló kísérlethez, amely azonban végül sikertelennek bizonyult (lásd a tegnapi jegyzeteket).

2. GAZDASÁGI

Sok író hangsúlyozza, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia tökéletes gazdasági egység volt, és ezt az állítást egy különálló egységre vonatkozóan értelmeztem indokoltnak, ahol az egy túlnyomórészt agrárország volt, fejlett jelentős ipar és bányászat nélkül. De bármit is mondjon akárki, úgy vélem, hogy a gazdasági tényező „államépítő” jelentőségét nem szabad túlbecsülni. A modern világgazdaság, legalábbis azok az elvek szerint, amelyek a jelenlegi háború befejezése után ismét mindenhol érvényesek lesznek, a szabad nemzetközi versenyen és kereskedelemen, a nemzetközi autarchián alapul. Gazdasági szempontból egy állam számára nem az a fontos, hogy képes-e saját maga kielégíteni minden szükségletét, hanem csak az, hogy termel-e eleget és annyit, hogy a saját szükségletein felüli többlet exportjával biztosítsa mindazon dolgok importját, amire szüksége van, amit maga nem termel („vitalitás”). Ha egy túlnyomórészt autarchiás egységet felbomlanak, nem azt a kérdést kell feltenni, hogy az új egység is túlnyomórészt autarchiás lesz-e, hanem csak azt, hogy létfontosságú lesz-e. (Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai számára erre a kérdésre „igennel” kell válaszolni.)

Ha ezzel szemben azt állítják, hogy a kisebb egységekben drágább az élet, következképpen az átlagos életszínvonal alacsonyabb, és ez a védővámok miatt van, akkor azt kell válaszolni, hogy a hiba nem az állam hatókörében, hanem a vámakadályokban rejlik, és ezeket le kell bontani. (Ezzel nem az államok kis körét akarom szorgalmazni, éppen ellenkezőleg, a lehető legszélesebb hatókör mellett vagyok, mert csak így lehet biztosítani a valódi szuverenitást.)

A gazdasági momentum tehát szintén csak indok egy államépítési kísérletre, de önmagában nem olyan tény, amely igazolná az államot és annak határait. Másrészt a gazdasági momentum számos részletkérdésben fontos lehet, igazolva a határokat, erődítmények stb. korrekcióit (pl. a tengerhez való hozzáférés, a tengeri szorosok ellenőrzése, az ipar elválasztásának hiánya a nyersanyagoktól vagy a munkaerőtől stb.).

3. A STRATÉGIAI MOMENTUM

elsősorban az egyesüléssel, a védekezésre képes erősebb egységek létrehozására való törekvéssel és a könnyebben védhető határok keresésével hat. Ez utóbbi értelemben ennek a momentumnak kevésbé van hatása az államok létrehozásának koncepciójára, mint a határkorrekciók, a hajózás védelmét szolgáló horgonyzóhelyek stb. részletes kérdéseire.

Megpróbálom összefoglalni és kiemelni az alapgondolatot, amelyet a fenti (kissé homályos) magyarázatokban ki akartak fejezni.

Csak az összetartozás érzése indokolja egy államközösség létét és fenntartását, amely egy etnikai csoport számára természetes, de idővel vérrokonság hiányában is kialakulhat. A hosszú idő („történelmi pillanat”) mellett a gazdasági érdek, a földrajzi elhelyezkedés és a stratégiai előnyök is hozzájárulnak az összetartozás érzésének kialakulásához, de ezek a momentumok (akár együttesen is) önmagukban nem indokolják az állam létrehozását, ha nem voltak képesek az említett érzést előidézni. Ezek a momentumok azonban igazolhatják az államépítési kísérletet, ráadásul korrekcióként is szolgálhatnak a határok meghúzásában és más részletkérdésekben.

Gyakorlati alkalmazás: Nagy-Magyarország létrehozása nem igazolható történelmi, gazdasági, gazdasági és stratégiai pillanattal; nincs ok a kísérlet megismétlésére, amely egyszer kudarcot vallott. Javasolhatjuk Jugoszlávia balkáni közösségbe való kiterjesztésének kísérletét, amelyet gazdasági, földrajzi és stratégiai tényezők is alátámasztanak.

CSÜTÖRTÖK, X. 12.

Gabi és Józsi két napra érkeztek ide (Lelléről). Meglepett a jókedvük. Józsi, aki korábban úgy félt az oroszoktól, mintha élő ördögök lennének, és azt mondta, hogy ő is átlépi a magyar nyugati határt azon a napon, amikor az oroszok

átlépik a keleti határt. Most, amikor a Vörös Hadsereg mintegy 80 km-re van innen, a legnagyobb nyugalommal és gondtalansággal társaival Cserepes – amely már több napja megszállás alatt állt – aktuális gazdasági kérdéseit vitatja meg. Azt a benyomást keltette, hogy egészen biztos benne, hogy semmilyen nagyobb változás nem fenyeget, semmilyen katasztrófa nem fenyeget, és hogy – a háborús műveletek befejeztével – minden a régi kerékvágásban folytatódik.

Több mint három éve van alkalmam (összeszorított fogakkal) hallgatni Józsi véleményét a szovjet rezsimről. Tehát, ha most hirtelen tele van önbizalommal, az csak azt bizonyítja, hogy az ember mindig azt hiszi, amit hinnie kell, anélkül, hogy elveszítené a megváltás reményét. Attól a pillanattól kezdve, hogy Józsi reménye, hogy Svájcba mehet, szertefoszlott, egész „*lebensbejahend*”⁶⁹ önszuggesztióba kezdett: ne félj semmitől, semmi sem fog történni veled, minden rendben lesz. Aminek az lett az eredménye, hogy ma is ezt hiszi, – az, aki két hónappal ezelőtt még meg volt győződve arról, hogy a „bolsevikok” érkezése az élete elvesztését, és – ami még jobban fáj neki – a vagyona elvesztését jelenti számára.⁷⁰

Azt veszem észre, hogy az emberek itt kezdik elfogadni a közelgő megszállást, mint elkerülhetetlen tényt. Az óvóhelyen szokásom kihallgatni mások beszélgetéseit, és ma először hallottam egy olyan csoportot, amely egyhangúlag németellenes álláspontot képviselt (úgy beszéltek, mintha ez mindig is az lett volna az érzésük, nemcsak az övék, hanem a magyaroké is általában). Az egyikük a következő történetet mesélte el: „Amikor kitört a szász-német háború, egy száműzött kapitány azt mondta nekem: »A németek szerencsétlensége, hogy az egész világ gyűlöli őket«; és én azt gondoltam magamban: »Bárcsak tudnád, mennyire tesz ez a magyarok«.”

A beszélgetés és az aggodalom fő témája: megvédik-e a fővárost vagy sem. Bármilyen „jól értesült forrásokból származó információ” is születik ebben az ügyben, szerintem az *humbug*⁷¹, mert az erről szóló döntés, ha már megszületett, a legszigorúbb katonai titok. És amit a szemtanúk a közúti eseményekből

69 Ném. – élettapasztalata

70 Egyes adatok szerint 1945 után a Kochanovszky család az egyik pusztai birtokukon kötött ki, ahol mélyszegénységben éltek, és csak az 1956-os szovjet beavatkozással kapcsolatos zavargások idején sikerült elhagyniuk Magyarországot és Svájcba menniük. Egyes információk szerint Józsi megvakult és Magyarországon halt meg, Gabriella pedig egyedül ment Svájcba, ahol 1977-ben halt meg.

71 Ang. – hülyeség

következtetnek („100 autó erre, 20 tank arra”), az gyerekes, mert még egy szakértő, pláne egy laikus, sem tud semmire következtetni az ilyen egyéni mozgásokból. Én kitartok a véleményem mellett, amelyet korábban feljegyeztem a naplómban.

A cserepesi „Big Three”⁷² (vagy ahogy régen neveztem őket, a „nagy fasiszta tanács”), Józsi, Berti, Zitan, a mai tárgyalásokból teljesen kizárták Ilonát. Az a benyomásom, hogy mély kegyvesztettségbe került. Zitan mindig csak színlelte a kedélyességet; korábban Berti számára megkérdőjelezhetetlen volt, de megnehezítelt rá a szarkasztikus megjegyzéseivel Berti egoizmusára és plutokratikus vakmerőségére. És így végül Józsi – az államfő – II. Katalin erős személyisége és „erőszakos” (erőszakos) szakálla iránti mély tisztelettel, vezérei vádjára pálcát tört felette.

A dolog egyszerűbben is magyarázható: (Személyes) tapasztalatból tudom, hogy az ember akkor kerül kegyvesztetté, amikor már nincs rá szükség. Ilona, aki az oroszok megérkezése előtt elhagyta Cserepest, és akiről (hamisan) azt állítják, hogy fél visszatérni – Ilona felesleges, érdektelen. Ráadásul Ilona esete túl bonyolult ahhoz, hogy fél oldalon elférjen. A kapitány elhagyta a hajót; mi a legnagyobb veszély: megmenteni az életét? Segíteni a férjén és mellette lenni a kritikus pillanatokban? Valamiféle lázadásból a felettesei ellen, azok szűklátókörűsége, korlátoltasága, segíteni nem akarása miatt? A kapitány a S.O.S. pillanatában hagyta el a hajót, amelyen húsz évig nagyon szép élete volt, és sok pénzt keresett.

Nehéz objektívnek lennem Ilonával kapcsolatban, mert ő egyike annak a három embernek, akik alapos és átfogó átvilágítás után felismertem bennük a „tisztá önzetlen magyarországi megmentőimet”, Ilonát pedig e lista élére tettem:

1. Ilona, aki egy számára nagy veszéllyel járó tettével megmentette az életemet és az egész családomét azzal, hogy 1941. április 8-án, majd azt követően több alkalommal is kijelentette a dévaványei önkormányzatnak, hogy nem vagyunk zsidók;
2. Gabi, aki többször is megmentette az életemet és az egész családot, és (Józsi-val együtt) mindent megtett az egzisztenciánk biztosításáért, ami mind nagy erőfeszítéssel és felzaklatással valósult meg, és nem is a személyes veszélyektől mentesen;
3. Ibolya, aki több alkalommal is nagy szívességet tett nekem, a legnagyobbat pedig akkor, amikor 10 napig magánál tartotta a gyerekeket, ami elég sok veszéllyel járt számára.

Ez a három nő – sok más „segítővel” és „megmentővel” ellentétben – semmiféle hátsó szándék nélkül dolgozott, anélkül, hogy bármilyen hasznot várt volna valakitől.

72 Ang. – a Nagy Hármas

Igazságtalan lennék, ha nem említeném meg két eszéki megmentőmet ebben a szövetségben: Galovacot és Gretát, akik szintén érdektelenek voltak, kivéve, hogy talán Galovac érdemeket akart szerezni a „másik oldalon”, Gretát pedig gyengéd érzelmek motiválták... Milyen messze van már ez!

Józsi azt mondja, hogy a kézírataim⁷³ valahol el vannak rejtve a könyvek között, és most nem tudja megkeresni őket.

PÉNTEK, X. 13.

Kiegészítés a tegnapi jegyzetekhez: annak oka, hogy Józsi miért ragyog ennyire az lesz, hogy (a jelentése szerint) most 9 pengőt kap borra, és 1,5 pengőt az almára; tehát a pénz szó szerint a zsebébe folyik minden nap. Ki fog – egy ilyen „a világok legjobb világában” – aggódni a holnapért? Mit mond az a mondat a szkarabeuszról, akinek a beleit már halálos ellenségek falják fel (a francia Jacques Coignand „Bevezetésének” utolsó előtti oldalán)? Ezt a részt Berti orra alá vettem úgy két évvel ezelőtt, amikor undorodva néztem, hogyan – mit sem törődve azzal, ami a világban történik – éjjel-nappal csak azon töri a fejét és spekulál, hogy itt-ott több pénzt keressen.

Így képzelem el a balkáni szövetségi állam („Illíria”) létrehozásának folyamatát:

Az új államba belépő összes nemzet és törzs vezető személyiségei, amennyiben egyetértenek annak létrehozásával, találkoznak és együtt dolgozzák ki az „Alkotmánytervezetet”, valamint a népszavazás lebonyolítására vonatkozó további szabályzatot. Siker esetén egy bizonyos időre meghirdetik, amely elegendő az alapvető eszmék, azok [értelmének] és jelentésének megismerésére, valamint az új alkotmány (igazi és lojális) propagálására népszavazást tartva. A szavazásnak általánosnak és titkosnak kell lennie. A választópolgárnak nyilatkoznia kell arról, hogy elfogadja-e vagy elutasítja a javasolt alkotmányt; ha elfogadja, nyilatkozhat arról is, hogy melyik államhoz szeretné, hogy tartozzon az a járás, amelyben szavazott. Az alkotmányt akkor tekintik elfogadottnak, ha az egyes államokban a szavazók többsége mellette szavaz. Ha bármely országban a többség elutasítja, más megoldást kell keresni a balkáni térségben. Ha azonban csak az „újonnan annektált államok” (Bulgária, Görögország, Albánia), vagy ezek egyike „nemmel” nyilatkozik a kérdésben, akkor úgy tekintik, hogy nem kívánnak csatlakozni az új államszövetséghez, de a megmaradt államok

⁷³ Naplók, melyeket korábban írt és Józsinak adott megőrzésre félve a házkutatástól.

továbbra is alkotják ezt az állaszövetséget. A választópolgárok azon nyilatkoztak, hogy melyik országhoz kívánnak tartozni, figyelembe veszik a kölcsönös határok végleges meghúzásakor (a választási lehetőség alapján a lakosok esetleges cseréjét is figyelembe veszik).

(ESTE 10 ÓRAKOR FOLYTATVA A MAI HARMADIK RIADÓ UTÁN)

Ha az Alkotmányt a tervezetemben elképzelt szellemben fogalmazzák meg (az emberi jogok és az alkotmányos elvek garantálásával, a kis államok legszélesebb körű hatáskörét biztosítva, a demokratikus intézmények, a parasztosztály és a kisparaszti birtokok gazdasági alapként való alkalmazása stb.), akkor nem kételkedem abban, hogy a háború után eljön az a pszichológiailag kedvező pillanat, hogy minden régióban erős többséget szerezzenek a kérdésben.

A *szerbeknek*, miután 1941 áprilisában bizonyították a vidovdani és január hatodikai centralista-hegemón és áldemokrata politikájának katasztrofális következményeit, és miután már a háború alatt a megszállókkal szembeni passzív és aktív ellenállás vezető szerepe a Drina és a Száva folyókon túli területekre hárult, végre fel kell ismerniük, hogy fel kell adniuk bitorolt elsőbbségüket, és meg kell találniuk az utat Jugoszlávia törzseinek, illetve népének teljes egyenlőségében.

A *horvátoknak* sokkal kedvezőbb feltételek mellett kellene belépniük az új közösségbe, mint amilyeneket a régi Jugoszláviában kaptak. Amennyire innen meg tudom ítélni, a horvátok túlnyomó többsége ma Maček körül passzív ellenállásban, Tito körül pedig aktív ellenállásban a megszállókkal és Quisling hóhéraival szemben tömörül. Tito programja kifejezetten jugoszláv, és nem kétkeltem, hogy Maček irányvonala „kompromisszumos” maradt, és hogy a Parasztpárt teljes szívvel elfogad egy olyan államot, amely elsősorban az agrárpolitikai téziseit valósítja meg. Remélem, hogy a „tagadó” horvát nép folytatja a konstruktivizmus felé vezető evolúciót, amelyet Radić már elkezdett, Maček folytatótt, és amely olyan mértékű (párt)mozgalmat eredményezett, amelyet az egész világ csodál, nemcsak ma, hanem meg vagyok győződve arról is, hogy a történelem is úgy fog róla beszélni, mint valami egészen nagyszerűről, amelyet valaha is alkotott az emberiség.

A *szlovének*, akik kis létszámuk és a németek és olaszok közötti reménytelen helyzetük miatt mindig is jugoszláv beállítottságúak voltak körültekintő, realista pozitivizmusukban, továbbra is azok lesznek, sőt még inkább, mivel most lehetőséget kapnak arra, hogy visszahozzák elveszett, szenvedő testvéreiket Goricából, Gradištéből és Isztriából.

A *bolgárok* számára az új struktúra hatalmas előnyt kínál, hogy a legyőzöttek sorából a győztes nemzetek csoportjába kerüljenek.

Macedónia függetlensége megszünteti a jugoszláv testvérek közötti vitát, amely miatt annyi vérontás történt. Egy független és egyenlő Macedóniát a szerbek Dušan birodalmának késői utódjának, a bolgárok pedig Simeonénak (és a görögök – ha igazán akarják – Nagy Sándorénak is!) tekinthetnek majd. Hogy Macedónia lakóinak érzései inkább Belgrád vagy inkább Szófia felé irányulnak-e egy közös államban – azt majd ők maguk eldöntik.

A görögök és **albánok** talán elővigyázatosságból csatlakoznak majd a jugoszláv közösséghez, és „eine Vernunftete”-t kötnek.

Az általam javasolt eljárás a „népek önrendelkezésének” szó szerinti alkalmazását jelenti, különösen a bolgárok, görögök és albán népek tekintetében, míg a többieknek nem adnék jogot a közösségtől való elszakadásra (mert az nyilvánvalóan ellentétes lenne az érdekeikkel). Ez tehát demokratikusabb, mint a demokrácia, és wilsoniánusabb, mint a wilsoni terv. Meggyőződésem, hogy a népszavazás (természetesen megfélemlítés és hamisítás nélkül!) kedvezően fog végződni. Ha az állam és alkotmánya egy igazságos és lojális népszavazáson alapul, az hatalmas erkölcsi erőt, az alkotmányt és annak alapelveit pedig tiszteletben és méltóságban részesíti. Lesz egy szilárd pont, amelyre a politika irányulhat, és amely a pártok közötti súrlódások és az apró törzsi érdekütközések fölé emelkedik.

Este hallottam, hogy állítólag ma a „Bp. III. Rádió” jelentette, hogy a magyarok a szövetségesekhez fordultak azzal a kéréssel, hogy tájékoztassák őket a békefeltételekről. Szeretném megjegyezni, hogy ma három riadónk is volt, hogy 5 órát töltöttünk az óvóhelyen, de egyetlen bombát sem dobtak le Bp.-re.

SZOMBAT, X. 14.

Józsitól és Bertitől ma megerősítést kaptam arra vonatkozóan, hogy Ilona kegyvesztett, elsősorban a Cserepesről való távozása miatt, egyébként pedig úgy tűnik, hogy őt hibáztatják mindenért, amit tettek és elmulasztottak, és ami kárt okozhat. Józsit például azzal vádolták, hogy otthagya a jószágokat Cserepesen. Berti meghallotta ezt a vádat, és nem reagált rá, hogy a „Központ” kifejezett parancsára tette ezt a mi következtetésünk alapján (lásd ezt a naplót IX. 29.!), amit Berti minden erejével támogatott, *gyávakatyá!* Én akkor ezt bejelentettem, és megpróbáltam megvédeni Ilonát, de félbeszakítottak minket, és a beszélgetés később is folytatódhatott volna. Ilonától pedig már 2 hónapig tagadják a járadékfizetést! Szóval igen! Amikor kétséges, hogy van-e még Cserepes, miért ne találnának ürügyet a hivatalnoki fizetés visszatartására!

A nacionalizmusról alkotott felfogásom tudatos ellentétben áll a rasszizmussal. Beszéltem egy „szintetikus népről” (nem tudom, hogy használta-e előttem valaki ezt a kifejezést), és ha figyelembe vesszük, hogy minden nép valójában a legkülönbözőbb fajok keveréke, akkor nincs más, mint a „szintetikus”. A nemzeti hovatartozás vizsgálatakor a hangsúly az „összetartozás érzésének” (jobban hangzik: „közös hovatartozás érzésének”) szubjektív mozzanatán alapszik, így ez magyarázza az önmagammal szembeni „asszimilációs” hozzáállásomat, valamint az asszimiláció szorgalmazását egyes kisebbségi problémák megoldása érdekében. Lényegében ugyanezt a nacionalizmus-felfogást találtam Gibbonnál⁷⁴ (lásd B.K. 6. o.). Szerinte a nacionalizmus alapja az érdekek tudatosítása és az érdekközösség. „Ugyanaz a kormány, ugyanazok a törvények, ugyanazok a kiváltások, ugyanazok a kötelezettségek, hogy együtt boldogulhassunk és szenvedhessünk” – ez egyesíti az embereket közösséggé, és hazafiságot teremt bennük, mert a hazaszeretetet nem születik, hanem táplálják.

Ez év június 17-én Szolnok megye zsidóit lepecsételt tehervagonokban deportálták, vagononként 80 fővel, amelyekben két tartályt helyeztek el „eszközként”: az egyikben ivóvizet, a másikban oltott meszet. Másnap Cserepesen a következő kísérletet végeztem:

Egy ideje már figyelek egy kiskacsát, aki – fajtája egyetlen tagjaként – pulykákkal nőtt fel. Nagyon sajnáltam, mert láttam, milyen nehéz neki annyit gyalogolni és mindenhová követni a pulykát – a vezetőt. Láthatóan „remegtek a térddei”, gyakran elesett és nem tudott továbbmenni, és csak nagy nehezen követte a csapatát. Így míg számtalan kiskacsa boldogan pancsolt a vízben és csodálatosan viselkedett, az én kacsám a „diaszpórában” totyogott és hasra esett a földön, gyakran annyira kimerülten, hogy azt hittem, meghal. Aztán június 18-án a következőket tettem: Befogtam a gyerekeimet, hogy fogják el nekem a kiskacsámat, ami nagy nehezen sikerült is, és körülbelül 100 méterre vittük a legközelebbi, vízzel teli árokhoz. Bedobtam a vér szerinti nővérei közé, hogy megismertessem vele az elemét, az igazi hazáját. De mennyire meglepődtem, amikor a gyámoltom egyáltalán nem törődött a többi kacsával, hanem kétségbeesetten és tehetetlenül totyogott a tó körül, kiutat keresve a vízből; és amikor a lapos parton találta magát, kihúzta magát, és a csapata felé rohant, olyan gyorsan esve és rohanva, ahogy csak görbe lábai bírták. És csak akkor nyugodott meg, amikor lélegzetvisszafojtva és kimerülten megérkezett mostohája – a pulyka – szárnyai alá.

Létezik-e asszimiláció?

⁷⁴ Edward Gibbon (1737-1794), angol történész és író, a Római Birodalom hanyatlása és bukása című híres mű szerzője.

Körülbelül nyolc nappal ezután különböző budapesti újságok közöltek egy „A kutya kérelme a jószívű emberekhez” című feljegyzést. A tartalom lényegében a következő: Különböző közelmúltbeli események, különösen a zsidók „kivándorlása” miatt sok gazdátlan kutya kóborol éhesen és szomjasan, otthon és menedék nélkül a városok utcáin. A magyarok közismerten jó szívűségére hivatkozva...

És míg az én kis arany négyéves barátom, Pali, több százezer emberhez hasonlóan, egy lezárt vagonban sínylődött, a jó szívű magyarok befogadták a kóbor kutyaikat.

Ha rám bíznák a „magyarországi zsidók kiirtásának története” leírását, nem töltenék meg több vastag kötetet az összes részlettel. Csak a fenti eseményt mesélném el.

És végül senki sem hibázható, mert mindannyian jószívű emberek. Tavaly július 7-én Gabi a következő történetet mesélte el nekem: hogy járt a „sógornőjénél”, Magdánál, aki többek között ezt mondta neki: „Tudod, mostanában már nem tudom olvasni a hivatalos újságokat. Olyan szörnyű parancsok jelennek meg most, hogy rosszul leszek tőlük.”

Magda férje is azzal fog védekezni, hogy nem olvasta el a parancsokat, mert a jó szíve nem bírta elviselni az ilyen borzalmakat.....

Néhány gondolatot írtam a háborús bűnösök megbüntetéséről a „Jegyzetek könyvekből” című írásomban (I. 30–32. o.), Mérighnac témával kapcsolatos fejtegetése kapcsán.

VASÁRNAP, X. 15. (14.00 H)

Egy órával ezelőtt a budapesti rádió bejelentette, hogy Magyarország megszakítja a kapcsolatot Németországgal, és fegyverszünetet kért.

Őrök láthatók az utcákon, a hidakon, és géppuskák is. Egyelőre teljes nyugalom van.

(18.30 H)

Sötét volt, az utcák a szokásos módon sötétek, és úgy tűnt, mindenhol béke uralkodik. Egy ideig sétáltam az utcákon, és semmi rendkívülit nem láttam – kivéve, hogy az örök kezében puska volt. A Duna-parton láttam, hogy a „német folyami rendőrség” motorcsónakjait bőrröndökkel és mindennel megrakodják, és hogy a csapat sietve készül a távozásra. Elhamarkodott lenne ebből arra következtetni, hogy a németek harc nélkül evakuálják Budapestet.

Hányszor képzeltem el a fantáziámban (18:40-kor hatalmas detonációt hallottam – szerintem valami felrobbant) a „fordulópont” momentumát, azt a felfoghatatlanul nagy döntő pillanatot, azt a cezúrát az idő folyásában, amely elválasztja az erőszakos halált, a börtönökben és táborokban előforduló kínzást, a deportálásban sínylődő üldözött ember állandó szorongásának időszakát, egy új életől, a magasra emelt fővel szabad és hatékony emberek sorába való visszatéréstől.

98

prigled razmisljao. Ovakav način reakcije spada u sisteme onih ^{unogih} ^{obranbenih} ^{uređaja} ljudskog tijela i duše, da se izbjegnue suviše jaki potresi. —

Véi (1940') se šire glasine, da su Nijemci preuzeli vlast, da je vojsci izdato naređenje, da se ima da se bori i da se sponosi protiv nacijonika. Nijedna radio u provinciji nije otvorena, i tako ne mogu kontrolirati. —

21.4.40. Budimpeštanska se radiostanica nalazi u rukama demiclara, koji tvrde, da imaju vlast u rukama i porivaju vojsku na dalji borbu.

23.4. Bp. I. izmijenjeno svira Korošice i daje proklamacije Polakunijene stranke. Sasvim neodređeno tvrde, da je odare nacijon-socijal. stranke odvela vlast, „vidovsko feudalno-kapitalističkoj klasi”. Liježem s miš-

renjeu, ili barem s nadom, da puč još nije
uspio i da se samo radio-stanica nalazi u
ručama pobunjenika (točnije: Nijemaca). A
prije nego li legnem, treba još da napišem
„Kloniste“ za ovaj dnevnik.

16. X. 16. i 15!

Pred jutro i ujutro nekoliko topovskih hitaca,
par puta stekanje mitraljeza, a od 1/2 8 min. I tako
sam saznao, da je puč uspio, upravo bez borbe.
Moje li se skrivati bezumnost režima i kako je
uspio jučer ovako raditi?

I sada sam opet na najdubljoj dubini. Ne
mogu reći, da sam beznadan, jer sam uvjeren
da će samo Kratko trajati, a za nešto veće
li se usple proboditi da ipak bude ujedna
smetna opasnost.

Prije jednog sata M., H., L. J. stigli su
iz zagreba, u namjeri da se ne vrte. I
kada se završava čekam obavijest: pise li st. J.

És az a pillanat, ami most elérkezett, vagy pontosabban: most, amikor megérkezett, nem egy pillanat, hanem több napon át tartó, fokozatos eseménysorozat. E hónap 13-án a Radio London arról számolt be, hogy olyan pletykák keringenek, miszerint a magyarok fegyverszünetet kértek. Örültem ennek a hírnnek, de messze voltam attól, hogy máris annak a „momentumnak” tekintsem, és nagy örömmel és boldogságnak hódoljak. Ma reggel még egy lépéssel továbbmentem annak megértésében, hogy most fordulat történik, amikor megtudtam, hogy London megerősítette a korábbi hírek helyességét, és amikor néhány perccel 1 óra után (teljesen idegen emberektől, akiket korábban soha nem is láttam) /milyen repülőgépek köröznék a város felett és miért?/ értesültem Horthy királyi régens magyar néphez intézett levelének tartalmát, először nem volt világos, hogy valódi-e vagy csak egy „rémhír” (informátoraim izgatottan és összefüggéstelenül beszéltek), majd néhány pillanatig éreztem nyomást a szememben, mint ha sírnom kellene, de csak egy fél pillanattal később már világos volt számomra, hogy ez még nem oldotta meg az ügyet, mert most már csak az a kérdés, hogy a kormány ura-e a helyzetnek, és képes lesz-e megtartani állásait a németekkel szemben, amíg meg nem érkezik az egyik szövetséges – vagy inkább orosz – hadsereg. Ezért még egy, két, vagy talán több napba telik, amíg kiderül, hogy valóban mindennek vége van-e. Így a „legnagyobb momentum” nagyszerű pillanatok sorozatává hígult, amelyek hatalmas örömteli izgalmat hoztak, még mindig félelemmel és kétséggel vegyülve, és a bizonyosságba való átmenet fokozatos és csendes lesz, egészen az utolsó szakaszig: a szilárd meggyőződéstől a megsza-
badulás objektív bizonyosságáig.

Az emberi természet olyan, hogy hihetetlenül gyorsan és könnyen alkalmazkodik a gyökeres változásokhoz, legyenek azok rosszak vagy jók. A boldogság vagy boldogtalanság érzése, amikor régóta áhított vagy váratlan és félelmetes események történnek, nem olyan intenzív, mint ahogyan azt előre elképzeltük. Ez a reakció az emberi test és lélek számos csodálatos védekezőrendszerének a része, hogy elkerüljük a túl erős sokkokat. –

MÁR (19.40 H)

terjednek a pletykák, hogy a németek átvették a hatalmat, a hadseregnek parancsot adtak a harc folytatására, és egy ellenkormányzót is emlegetnek. A panzióban egyik rádió sincs bekapcsolva, így nem tudom kontrolálni –

21.40 H

A budapesti rádióadó jobboldaliak kezében van, akik azt állítják, hogy az ő kezükben van a hatalom, és a hadsereget a harc folytatására szólítják fel.

23 H

A Budapest I. felváltva játssza az indulókat és Szálasi pártjának kiáltványait mondja fel. Meglehetősen homályosan azt állítja, hogy a Nemzetiszocialista Párt átvette a hatalmat a „zsidó-feudális-kapitalista klikktől”. Azzal a meggyőződéssel, vagy legalábbis reménnyel fekszem le, hogy a puccs még nem sikerült, és hogy csak a rádióállomás a lázadók (pontosabban: a németek) kezében van. És mielőtt lefekszem, még találnom kell egy „rejtekhelyet” ennek a naplónak.

X. 16., 16.15 H

Hajnal előtt és reggel néhány ágyúlövés, pár géppuskalövés, és fél 8-tól béke. És így tudtam meg, hogy a puccs sikerült, pontosan harc nélkül. Hogy lehet megérteni a rezsim ostobaságát, és hogy hogyan működhetett így [a rádió] tegnap?

És most ismét a legmélyebb mélységekben vagyok. Nem mondhatom, hogy reménytelen vagyok, mert meg vagyok győződve arról, hogy csak rövid ideig fog tartani, és egy kis szerencsével ez a hirtelen szörnyű halálos veszély leküzdhető.

Egy órával ezelőtt M., Mm., L. és D.⁷⁵ elhagyták a lakásukat, azzal a szándékkal, hogy ne térjenek vissza. És most aggódva várom a híreket: elérték-e céljukat, be tudtak-e rendezkedni? Egyedül vagyok a szobámban (félelemmel és szorongással), nem ajánlott sokat mozognom az utcán, és képtelen vagyok olvasni vagy bármit is csinálni, órák hossza járkálok le-föl, mint egy rab a cellájában. Még mindig a lakásomban vagyok, habozok – ahogy eddig is, most sem tudok hová menni.

Megpróbálok egy kicsit írni, hogy eltereljem a figyelmemet és elűssem az időt. Ahhoz, hogy egy kicsit felvidítsam magam, elmesélek egy „igazi anekdotát”, amit tegnap akartam feljegyezni, és ma egy új és annál jelentőségteljesebb *post scriptumot* fog kapni:

Szóval, tegnap délből történt. Ungar és Fischgrund ismerőseimmel sétáltam az Andrassy úton. Ezek a barátaim megszervezték nekem a horvát órákat, és éppen az új diákjaimhoz vittek egy találkozóra. Arra biztattak, hogy ne legyek spórolatos, kérjek óránként 20 pengőt, és vegyem rá a tanítványaimat, hogy naponta egy órát tanuljanak velem. Gyorsan kiszámoltam magamban, hogy ez hatalmas összeg lenne, körülbelül havi 500 pengő. Mivel azonban egyáltalán nem vagyok anyagi, ez a tény önmagában nem tett túl boldoggá. Mégis, a következő pillanatban egy boldog mosoly suhant át az arcomon; soha nem örülök az anyagi javaknak, csak a saját ötleteimnek, azok közül is csak olyanoknak, amelyeket

⁷⁵ Alfred Fisher családtagjairól van szó – Margita feleségéről, édesanyjáról, Lelja és Darko gyermekeiről.

humorosnak tartok. Erre a következőket meséltem nekik: „Ismertem a dédapámat, akinek szokatlanul sok peche volt az üzleti életben; bármibe is belefogott, rosszul sült el, és ezért a következőket kezdték róla mesélni: »Ha ez az ember korporsókat kezdene árulni, az emberek többé nem halnának meg!« És én ebben a tekintetben nagyon hasonlítok a dédapámhoz, ezért attól tartok, hogy most, hogy hirtelen ilyen nagy jövedelemre tettem szert, a háború azonnal véget ér, és hazamehetünk!” Erre az ismerőseim hangosan nevettek, és elkezdtek bizonygatni arról, hogy nyugodtan vállalhatom ezt a „kockázatot”.

Fél óra múlva nagyszerű megbeszélés volt az óraadást illetően; ma kellett volna megtartanom az első órát. Öt perccel később ott helyben, még a megbeszélésen, az új tanítványomtól értesültem a Kormányzó rendeletéről, és ekkor ismét egy boldog mosoly suhant át az arcomon. Gratuláltam magamnak, hogy mennyire is igazam volt, hogy vége lesz a háborúnak, ha valami kis profitot szerezni tudok majd magamnak.

U.i. Igen, a profit nem jött össze; de nem azért, mert vége a háborúnak. Ha egy zöld ágra vergődnlél, az is elszáradna.

(18.30 H)

Telefonon tudtam meg, hogy a család nem tért vissza régi lakásába; így feltelezhetem, hogy biztonságban megérkeztek és berendezkedtek az újban. Istennem, segíts szegény gyermekeimen, akiknek ez már a tizedik költözésük, és a negyedik menekülésük (sok sikertelen kísérlet után). –

A hatóságok parancsára: a zsidó házakat nappal is zárva tartják; este 6 óra után pedig senki sem mehet ki az utcára. Mi vár ránk éjszaka? Újra jönnek a szorongással teli éjszakák...

KEDD, X. 17., 17.40 H

A család tegnap biztonságban megérkezett úti céljához – semmivel egyébbel csak azzal, amit mindenki viselt, de ma sikerült egy bőröndnyi holmit elszállítaniuk. Én még a régi helyen vagyok, még 24 órát hezitálok, remélem, nem hibáztam.

Szállasi és pártja, akik hatalomra kerültek, most úgy állítják be az ügyet, mint-ha nem is történt volna meg a puccs, hanem a kormányzó önként mondott le. Miután Lakatos⁷⁶ elismerte kabinetjének lemondását, és hogy a „nyilasok” ezt követően a nép akaratából vették át a hatalmat. Ez egy kísérlet arra, hogy

⁷⁶ Csíkszentsimoni Lakatos Géza (1890–1967) Horthy Miklós kormányzó alatt Magyarország miniszterelnöke volt 1944. augusztus 29. és október 15. között. Kormányára leállította a zsidók deportálását. Lakatos újraindította a Kállay Miklós által kezdeményezett béketárgyalásokat a szövetségesekkel. A németek által támogatott nyilasok puccsot követtek el, és teljesen átvették az irányítást a kormány felett. Lakatost lemondásra kényszerítették, a németek pedig Sopronkőhidán bebörtönözték.

alkotmányos alapot és demokratikus igazolást adjanak ennek a puccsnak. Ez biztosan nincs összhangban a hónap 15-én és 16-án lezajlott eseményekkel, mégis van benne valami mélyebb igazság. És ha a jelenlegi rezsim fegyveres erővel (valószínűleg német erővel) került hatalomra, ez a puccs nem az elmúlt évtized politikai eseményeinek erőszakos fordulatát jelenti, hanem inkább annak logikus következtetését /ebben a pillanatban volt nálam valami ellenőrzés, ezért nem tudok koncentrálni, nem vagyok képes befejezni a mondatot/. Bár Horthy admirálist kétségtelenül erőszakkal távolították el, ami most „diadalmas”, az a nemzeti és politikai irány, amelyet a Szegedi Programmal⁷⁷ indított el, és amelyhez 25 éves uralkodása alatt nagyrészt hű maradt. Végül a magyar nép többsége, melyet 25 éven át ebben a szellemben neveltek, sajátjaként fogadta az új rendszert, így a viszonylag kis számú régi pártharcos és a sokkal nagyobb számú konjunktúramunkás mellett, akik tegnap sietve zöld inget öltöttek, ott van a nép hatalmas tömege, tudatlan és bunkó, akik egy pillanatra megbékéltek az imádott kormányzó bukásával, és kritika vagy ellenvetés nélkül elfogadták az új helyzetet, mint valami magától értetődőt.

Azt mondhatnám, hogy négy tényező határozta meg a magyar politikát az elmúlt negyedszázadban: 1) A trianoni békediktátum felülvizsgálatának gondolata; 2) Az 1919-es kommunista kísérlet; 3) A feudális urak hatalma; 4) A zsidók domináns befolyása az ország gazdasági életében. Ez a négy tényező a következő kombinációban hatott a politikára:

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor a Nagy-Magyarország hatalmas latifundiumai, a szántóföld több mint fele, néhány nemesi család kezében volt. Ezek a nemesi családok valódi hatalommal is rendelkeztek, mivel szinte kizárólag az ő soraikból toboroztak azokat, akikre az állam vezető pozícióit bízta: miniszteri székeket, tábornokságot stb. Emellett a kisnemesek (azok, akik 1848-ban elszegényedtek) soraiból bürokratikus és tiszti kaszt alakult ki, akiknek kizárólagos kiváltsága, mondhatni, a különféle állami hivatalok (főispánok, alispánok, megyefőnökök, miniszteri tanácsadók, tisztek stb.) voltak. Trianon hatalmas vagyoni veszteségeket jelentett a mágnásoknak, és számos jó pozíció elvesztését a *gentryk*⁷⁸ számára. Ezért érthető, hogy ezek a körök, amelyek továbbra is megtartották a hatalmat, és nagymértékben irányították a „közvéleményt”, a revizionista propaganda élére kerültek. (Az objektivitás kedvéért el kell ismer-nem, hogy a revizionista gondolkodásmód kezdettől fogva mélyen gyökerezik a

77 A trianoni békeszerződésen felháborodott magyarok kialakították saját fasiszta és rasszista mozgalmaikat. Az 1918-as úgynevezett szegedi gondolat megelőzte Mussolini és Hitler tör-ténelmi színpadra lépését. Ezt követték a „turanizmus” és a „hungarizmus” fogalmai, amelyek a magyarok más nemzetekkel és fajokkal szembeni felsőbbrendűségét hangsúlyozták.

78 Ang. – köznemesség

magyar népben: az első rezsim, amely fegyverrel a kézben harcolt határainak kiterjesztéséért, Kun Béla kommunista rezsimje volt!)

Míg az ingatlanok hatalmas része így a hűbérurak kezében volt, az ingóságok nagy része – a termelés, a pénzügyi tőke és a kereskedelem – a zsidóké volt. Így a magyar nép, ez a kis ember: mezőgazdasági és ipari munkás, kézműves és kereskedelmi alkalmazott, kedvezőtlen gazdasági és társadalmi körülmények között élve, két rétegben sodródott, akik lefölozték a „tejszín a tejről”: a földbirtokosokkal és a kapitalistákkal, vagy – ahogy némileg jogos általánosítással is kifejezhető: a hűbérurak és a zsidók.

Hogyan reagáljunk tehát, hogyan törjük meg a széles tömegek gazdasági helyzettel való elégedetlenségének törhegyét (vagy inkább: hogyan akadályozzuk meg ennek a némileg elszibbadt, jogaival és követeléseivel nem tisztában lévő népnek az elégedetlenségét)? Egy dolog lebeg mindig a vezető körök szemelőtt: az isten szerelmére, csak ne nyúljanak szent jogaikhoz, tulajdonukhoz, csak ne emlékeztessék a népet arra, hogy hatalmas számú magyar életét egy általános agrárreform helyezné új, jobb alapokra. A villámcsapás az igazi bűnösöket sújthatná: a földbirtokosokat és a kielégíthetetlen kapitalistákat; építsünk vilálmháritót a legkisebb ellenállás elve szerint, helyettesítsük zsidókkal a „kapitalistákat”, és irtsuk ki a földbirtokosok közül a feudális urakat (hogy itt is csak zsidók maradjanak), és így elhárítható a veszély. Ez a manőver annál is könnyebben végrehajtható, mivel a fent említett negyedik tényező is segíti: az 1919-es kommunista forradalmat, amely véres emlék marad a magyarok számára, szinte kizárólag maguk a zsidók vívták ki. Így a magyarok, jóval korábban, mint a németek, bár még nem így fogalmazták meg, általánosságban a zsidókat vádolták mind a „plutokráciáért”, mind a kommunizmusért.

Trianon revíziója és a „zsidó villámháritó a feudális palotán” a két világháború közötti magyar nemzeti politika „vezérmotívumai”. És ezért még a nemzetiszocialisták németországi hatalomra kerülése sem változtatja meg alapvetően a magyar politika jellegét. Németországgal és Olaszországgal párhuzamosan a párizsi megállapodások felülvizsgálatát követelik; a német példa felbátorításával különféle zsidóellenes intézkedéseket kezdenek végrehajtani, igaz enyhébb formában, de ugyanazzal a tendenciával, amely Németországban is megmutatkozott: nevezetesen fokozatos szigorítással. De mindezek ellenére a magyar hivatalos politika elutasítja és felszámolja a nemzetiszocializmust, és a pártnak Magyarországon az ellenzék szerepét kell betöltenie, vezetői pedig időről időre kormánykormányzati üldöztetésnek vannak kitéve. A magyar politika csak antiszemita intézkedéseket másol nagy szövetségesétől; a többit tudatosan felszámolja, és egyúttal ezeréves alkotmányos hagyományaira és keresztény kultúrájára

hivatkozik. Valójában a vezető magyar köröknek számos okuk van, a nemzet-szocializmustól való elhatárolódásra, ami egyébként a kisember mozgalma a kollektívizmussért és a széles tömegek színvonalának emeléséért. Innen ered ez az eklektika a szellemi javak Magyarországra történő importjában, és a kereszténység, valamint a humanitárius megfontolások csak álarcok, amelyekkel elfedik a valódi okokat.

1941-től egészen ezidáig látható ez a legjobban. A zsidóellenes intézkedések olyan szintre emelkedtek, hogy már nem maradnak el a német példától (Újvidék, Galíciába való deportálás, halál Ukrajnában). Magyarország Németország szövetségese, Szálasit és pártját pedig, akik még mindig ellenzik, a kormány üldözi. 1944 márciusában, a németek Magyarországra való bevonulását követően megalakult egy a nemzeti és szociális alapú kormány egy ilyen programmal, de ismét a nemzetszocialista pártok kizárásával. Nem számít, mennyire sarokba szorították a magyar urakat, nem számít, mennyire szoros a hurok a nyakuk körül, annyira sikeresek, hogy csak az Imrédy⁷⁹-féle „szalon” jobboldaliak kerültek be a kormányba, míg a Szálasiféle utcai és az utcáért lázadókat ismét kizárták. Különös dolog történik, hogy a volt államalkotó párt (MÉP⁸⁰) különböző urai börtönben ülnek, ugyanolyan dühösen, mint a nemzetiszocialisták. Szálasinak a pálya széléről, összeszorított foggal kell néznie, ahogy esőkabátjukat a szélnek fordító politikai ellenfelei olyan alaposan kiirtják a zsidókat, hogy semmi sem marad számára, ha sikerül hatalomra jutnia.

Mi lehetne hát természetesebb, mint az elmúlt 3 nap eseményeinek alakulása? A hatalmon lévő urak elkezdtek eltávolodni a szélsőjobbaldaltól, ahová politikájuk evolúciója vezette őket, főként a csatatéren zajló események hatására. Aztán (egy idegen hatalom segítségével) a szélsőjobbaldali politika zászlaját az a párt vette át, amely évekig harcolt érte, amelyhez az a zászló tartozik, és amelytől eddig *per nefas*⁸¹ megtagadták az együttműködést egy ilyen politika megvalósításában. Ezért nem csoda, hogy az emberek úgy érezték, hogy nincs valódi változás, és hogy a jobboldali politika most a jogos tulajdonosához került. Az pedig egyáltalán nem csoda, hogy a hadsereg nem volt hajlandó engedelmessé válni a régi mestereknek, és többnyire az újakhoz fordult: csak hű maradt azokhoz az eszmékhez, amelyekben évtizedekig nevelték.

79 Imrédy Béla Darányi 1938 májusi lemondása után lett Magyarország miniszterelnöke. Kezdetben a Nagy-Britanniával való kapcsolatok javítására törekedett, de Ausztria Anschlussja után kénytelen volt a Harmadik Birodalomra és Olaszországra támaszkodni.

80 Magyar Élet Pártja

81 Lat. – helytelenül

És ezért mondtam: Szálasi puccsa egy 15 éven át folytatott politika logikus befejezése.

1. Egy jugoszláv állampolgár, aki ma este beköltözött a panziókba, azt állítja, hogy a svájci nagykövetségtől kapott tájékoztatást arról, hogy a jugoszlávok tekintetében továbbra is tiszteletben tartják a svájci védelmet. Mivel nagyon befolyásolható vagyok, ez nagyon megnyugtató.
2. Pletykák terjednek a Népszínház utcában történt nagyszámú zsidó lemészárlásáról.
3. Pletykák terjednek arról, hogy az oroszok 30 km-re vannak Bp.-től (ezt nem hiszem el).

SZERDA, X. 18. (17.30 H)

A belügyminiszter tegnapi beszédéből arra lehet következtetni, hogy a zsidókkal szembeni jelenlegi intézkedések nem vonatkoznak külföldi állampolgárokra. A svájci nagykövetség is ilyen tájékoztatást kapott. A védelmet biztosító útlevelel tiszteletben tartására már számos precedens van. Téves lenne ebből arra következtetni, hogy külföldi állampolgárokkal szemben nem fognak intézkedéseket hozni, ráadásul nagyon szigorúakat. Ami a helyiekkel szembeni intézkedéseket illeti, a miniszter bejelentette, hogy azokkal „könyörtelenek” lesznek. A zsidók egész házából való kihurcolásáról szóló híreket megerősítették, a tömeggyilkosságokat nem. - A frontokról nincsenek hírek.

A panziókban lakik egy fiatal szőke hölgy, akit a személyzet „művész Martának” hív. A hivatalos verzió szerint a művészete a tánc, de saját bevallása szerint minden művészete az, hogy a testével minél több pénzt keressen.

Ma találkoztam vele a *hall*-ban; egy fotelben ült, sápadtan és rosszkedvűen. Megkérdeztem tőle, hogy beteg-e. Azt válaszolta, hogy nem beteg, csak szomorú és ideges a kialakult körülmények miatt. Kíváncsi voltam, hogy vajon milyen hatással lehetnek a politikai események a közérzetére. Elmagyarázta: senki sem mehet az utcára 6 óra után, ezért nem mehet a barátaihoz. A panzió igazgatója pedig nem engedi, hogy a barátai eljöjjenek hozzá. Jövedelem nélkül maradt...

De ő elmegy innen. Már ígértek neki egy szobát a Belvárosban. Még nem üres. Zsidó ház; de néhány napon belül elhurcolják az összes zsidót, és akkor elköltözik, és folytathatja a munkát.

Legalább most már tudom, miért szükséges a zsidók kiirtása Magyarország megmentése érdekében.

A magyar politika háttéréről tegnap írt írásaim szerint a magyar nép csak akkor csatlakozhat Európa modern demokratikus népeinek sorához, ha teljesen felszámolja azt a szellemet, amely eddig irányította politikáját. És míg más népek esetében a történelem során sikerült önállóan, saját erejükből újra irányt venni (megjegyzem ezen irányvétel legszembetűnőbb éveit: 1789, 1848, 1919), a magyaroknál mindezek a forradalmak reakciókra épülnek. Attól tartok, hogy ez a jövőben is így lesz: ha Magyarország magára marad, ismét a feudális urak és a dzsentrí bürokrácia szelleme fog győzedelmeskedni, és a széles tömegeknek hiányozni fog a felvilágosultság és az akarat jogaik érvényesítéséhez. Ezért azt gondolom, hogy Magyarországot egy generációra külföldi ellenőrzés alá kell vonni. A külföldi ellenőrzés feladatai elsősorban a következők lennének...

114.

U našem pensionu stajnje naša mlada plavolosa dama, koju personal titulara „unjetnica Marta“. Prema službenoj verziji njegoza unjetništva je plesanje, „prema službenoj prijanju naša njegoza unjetništva je u tome, da rojine tijelome garaduje što više novaca.

Danas sam je satio u hall-u; blizdolika i nerazpoložena sjedila je u fotelji. Upravo sam je, da li je bolna. Odgovorila mi je, da nije bolna, već je vruće naprosto i naravno, zbog prilika, koje se nastale. Zanimljivo sam se, što li utiču politički dopustaji na njegoza doznosit. Objasnila mi je: Poslije 6 ne smije ni tko na smije na lice, pa tako ona se može da adlaži k rojine prijetelji. A direktica, u pensione ne dopusta da prijetelji dolaze k njoj. Ostale je tako bez zarade....

Ali ona će otići odavde. Već joj je obična jedna soba u Unutrašnjem gradu. Komunitano

1. Végre kell hajtani egy erőteljes agrárreformot, megfosztva ezzel a feudális urakat attól az anyagi alaptól, amelyen politikai hatalmuk nyugszik.
2. Széles rétegek politikai érettségre nevelése. Az általános oktatási és iskolai tanterv alapos reformja mellett, különös tekintettel a „Weltanschauung”-ra, nemzeti és politikai szemléletének alapvető alapjaira, a következő konkrét javaslatot teszem: Létre kell hozni elegendő számú internátust, amelyek kizárólag tehetséges paraszt- és munkásgyermekeket vesznek fel az ország minden részéről (például minden településről egy gyermeket) ingyenes tanulásra a középiskola alatt – és részben az egyetemen is. Ily módon létrejöhet egy olyan értelmiségi réteg, amelyet áthat a libertárius Európa szelleme, és amely teljesen vagy nagyrészt felváltja azt a réteget, amely ma „kulcsfontosságú” pozíciókat tölt be a nemzeti életben. Ez az új bürokrácia nem elődei osztály-érdekei által lesz vezérelve, hanem azoknak az embereknek a szükségleteit és előnyeit tartja szem előtt, akiknek a köréből származnak. Azzal, hogy fenntartják a kapcsolatot falujukkal vagy városukkal, rokonaikkal és gyermekkori barátaikkal, közvetítői lesznek annak a felvilágosodásnak, amelyet ma – szándékosan vagy gondatlanságból – megtagadnak tőlük. Miután az első generációt így nevelték, minden következő már magától értetődően fog ebben az irányban és mindenféle külső kényszer nélkül fejlődni.

CSÜTÖRTÖK, X. 19. (22.30 H)

Vajon valaha is képes leszek-e a lelkiismeretem és az Isten előtt igazolni, hogy mi történt ma, mit tettem? Röviden a tények: Reggel megtudtam, hogy kiadták a rendeletet, miszerint a külföldieknek este 8 óráig be kell költözniük a „csillagos” házakba. Két órákor tudtam meg, hogy van egy búvóhely számomra. Fél négykor M.⁸² felhívott, hogy ő és a család nem maradhatnak azon a búvóhelyen, ahová tegnapelőtt meghúzták magukat, mert a házban megtudták, hogy nem „árják”. Aztán kétségbeesett telefonhívások és a városban való rohangálás következett be, hogy egy másik búvóhelyet találjanak – hiába. Végül M. és anyám beletörődtek, és úgy döntöttek, hogy visszatérnek a régi lakásukba, ahonnan tegnapelőtt menekültek – vissza a csillagos lakásba. Én meg összeszedtem a gyerekeket, és másfél órát gyalogoltunk a város sötét utcáin az új búvóhelyre, kételkedve és félve, hogy egyáltalán befogadnak-e minket. Csendben eltűntem a panzióból (már korábban kicsempésztem a holmimat). Befogadtak minket a búvóhelyen.

A teljesség kedvéért hozzá kell tennem, hogy a panzióban (amikor visszajöttem néhány holmiért) megtudtam, hogy határozatlan időre maradhatok, mivel a házban lévő felelős tényezők „árjának” tartottak engem, és nem kérték, hogy költözzek el.

82 Felesége Margita

Ez volt hét órákor. Miért nem maradtam akkor, és hagytam volna a rejtekhe-lyet M.-nek? Csak most, miközben ezt írom, jöttem rá, hogy technikailag meg-valósítható volt. De akkor nem gondoltam rá. És mi történt volna anyával?

Mancika⁸³ vállalta a szenvedés keresztjét. Anya vele ment. És én a gyerekek-vel együtt próbálok tovább küzdeni a megmaradásért. Mancika vállalta a szenvedés keresztjét mindazok után, ami köztünk történt, ami szinte teljes mértékben az én hibám. És ma reggel is jeleneteket rendeztem vele a makacs álláspontja miatt.

Mancika magára vállalta a szenvedés keresztjét, én pedig ismét önző módon viselkedtem. Van-e bármilyen magyarázat a viselkedésemre, van-e bármilyen védekezésem, van-e bármilyen erkölcsi jogom a megmentésre?

Ez a dolog erkölcsi oldala. Mindezzel együtt nem azt mondják, hogy M. és m. elvesztek, a gyerekek és én pedig megmenekültünk. Az ellenkezője is megtör-ténhet. De bármi is történik, a véletlenszerű, kiszámíthatatlan következmények nem befolyásolják a mai tetteim minőségét.

PÉNTEK, X. 20. (18.40 H)

Minden másképp alakult, és az események úgy alakultak, hogy a tegnapi „*mea culpa-pathosom*” (ami inkább affektált volt, mint átértzett) ma nevetséges-nek tűnik számomra.

Az éjszakát a gyerekekkel a „rejtekhelyen” töltöttem. Reggel sorban megtud-tam: hogy Manci és anyám nem léptek be a „csillagos házba”, hanem a régi he-lyen töltötték az éjszakát; egy kicsit később, hogy a kormány visszavonta tegnapi rendeletét, és ismét elismeri az összes régi kivételt, beleértve a jugoszlávok svájci védelem alatt álló kivételes helyzetét is. És így, sok alkudozás után, csomagokkal, aktatáskákkal, de anélkül is rohángálva a városban, sok telefonhívás után, miu-tán elviselhetetlen összeget fizettem egy rejtekhelyért, miután egy komédiát ad-tam elő a panzió tulajdonosa előtt valami „gyomormérgezésről”, ami megakadá-lyozott abban, hogy otthon töltsen az éjszakát – és mindezen nagy felfordulá-sok után most visszakerültem a panzióba, és mellettem áll a kisfiam, Darko, akit az új beosztás ideiglenesen nekem rendelt.

Úgy tűnik, az új kormányzat, uralkodásának 4. napján, már vereséget szen-vedett egy olyan kérdésben, amelyben szuverénnek tartotta magát, és amely egy-értelműen fontosabb számára, mint bármi más. Két nappal ezelőtt a belügymi-niszter háborgott a rádióban, hogy ebben az ügyben semmilyen belülről vagy kívülről jövő kifogásra nem fog adni. Most pedig meghátrált – ki előtt? Ezt még nem tudom, és lehetséges, hogy valami más is történik.

Hiszékeny optimizmusomban már úgy teszek, mintha elmúlt volna a ve-szély. Folyton arra a kis dalra gondolok: „Nem félünk a farkastól, nem esz meg, csak megkóstol...”

83 Felesége Margita beceneve

SZOMBAT, X. 21. (21.10 H)

„Minden csoda három napig tart.” Ez a benyomásom ma az új rezsim érkezése által bekövetkezett helyzetről. Nem tudom, hogy az érzéseim csalnak-e, de úgy tűnik számomra, hogy minden visszatért a régi kerékvágásba. – A kormánytagok fényképe mellett, amelyet már csatoltam a naplóhoz, csatolnom kell még a következőt is: a külügyminiszter beszédét, mert ezen látszik az a bombasztikus-frazeológiai stílus, amely ezt a „mozgalmat” jellemzi, valamint azon bűncselekmények listáját, amelyekért statáriális, rögtönítélő bíróság és halálbüntetés van kilátásban.

[...]

A Nemzeti Összetartozás Kormánya 1944-ben (Szálasi Ferenc ül középen)

E HÓNAP 17-I JEGYZETÉHEZ

(A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR NEMZETPOLITIKÁRÓL)

A magyar antiszemitizmus nem „luegeriánus”⁸⁴ és nem is nemzetiszocialista volt, hanem feudális is. A magyar arisztokrata vagy dzsentri számára az emberek közötti fő különbségtétel nem az, hogy valaki fekete vagy fehér, pogány vagy keresztény, német vagy angol (szinte azt mondanám: becsületes ember vagy tolvaj), hanem az, hogy „úriember”-e vagy sem. Minden „úriemberrel” együtt jár a

84 Asszociáció Bécs polgármesterére, Karl Luegerre (1844–1910), aki antiszemita demagógiájával tűnt ki.

közös hovatarozás és a szolidaritás érzése. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a zsidóellenes intézkedések leginkább a legszegényebb rétegeket, a leggazdagabbat és a zsidó nemességet – a plutokráciát és az arisztokráciát, amelyek együttesen alkotják a dzsentri osztályt – a legkevésbé. Elsőként a kisburokratikus proletariátust érintették: a professzorokat, bírákat, közigazgatási tisztviselőket. A kis havi fizetéssel rendelkező államügyészt nyugdíjazták vagy elbocsátották, de ügyvédtársát megtartotta a *sallum*⁸⁵ és korlátlan praxisgyakorlását. Az eladóknak, gyorsíróknak, könyvelőknek, levelezőknek valamilyen alapon le kellett adniuk a kenyerüket, de a legnagyobb banki, ipari és kereskedelmi vállalatok élén továbbra is zsidók álltak, vezérigazgatói, igazgatói vagy ügyvezetői – menedzseri posztokon. A részvényesek megtartották részvényeiket, a háztulajdonosok a palotáikat, a kereskedők az elit üzleteiket, és a tőzsdei spekuláció szinte teljes egészében zsidók kezében volt.

Így például egy kispolgári Faragó⁸⁶ család havi 300 pengőt keres; Bandi fia, a banktisztviselő, nyugdíjba megy; Mancsi lánya, a levelező referenst – elbocsátják; Pali fia, a rajztanár és grafikus – nem tud elhelyezkedni; ráadásul véradót is kell fizetniük: Bandi Ukrajnában éhen és hidegben haldoklik; Pali betegen még súlyosabb krónikus betegségben szenved egy munkásszázadban. Másrészt például a Hatvany-Deutsch vagy a Manfred Weiss család semmit sem veszít hatalmas vagyonából, hírnevéből vagy becsületéből. Ez a helyzet 1942 közepéig tartott, amikor komolyan megkezdődött a mezőgazdasági területek elkobzása. Ezt akkorigiban „agrárreformnak” nevezték – függetlenül attól, hogy még a kisembereket is megfosztották 5 hold földjüktől (míg a latifundiumok a magyar mágnások kezében maradtak). Józsi barátom egyszer a következőket mesélte nekem: „Beszéltem Hatvany báróval. Most elvették a gyönyörű birtokait. De nézd, milyen tökéletes sztoikus nyugalommal viseli. Ez mutatja, hogy ki az úriember!” Igen, Hatvany báró úriember, mert sztoikus nyugalommal megelégszik a többi vagyonával – cukorgyárakkal, palotákkal, műgyűjteményekkel, arannyal és ékszerekkel. De Józsi nem veszi észre, hogy én is „úriember” vagyok, mert miután Horvátországban elvették tőlem a kenyeremet és a vagyonomat, most elvették a 30 holdamat Magyarországon, amivel azt hittem, átvészelem a háborút⁸⁷ – mégis tökéletes sztoikus nyugalommal és közönnyel tűrtem. És míg Józsi mélyen együttérez a bárók veszteségeivel, míg az enyémmel közömbös az 1941-ben Lengyelországba költöztetett és ott kivégzett lengyel zsidók tekintetében, mindig azt ismételteti, hogy az ilyen emberektől undorodik, és akik nem érdemelnek jobbat.

85 Ügyvédi iroda

86 Alfred Fischer közeli hozzátartozója, a család Faragó nevet viselő magyar ága. A családapa, hajózási tisztviselő, családjával nyugdíjaztatták, és akik családnevét Faragóra változtatták.

87 Egy családi birtok, amely iránt érdeklődött Kochanovszky Józsi.

Így korlátozták, fékeztek a Horthy-korszak magyar antiszemitizmusát, és a visszafogottság, amellyel a feudális urak „úri” megfontolásai szabályozták, még igazságtalanabbá és társadalomellenesebbé tette, mint amilyennek önmagában lennie kellett, mert a mottója ez volt: Üssétek a szegényeket és gyengéket, éljenek a gazdagok és hatalmasok!

Ez a politika valóban két szélsőségbe sodorta a zsidókat, amivel aztán vádolták is őket: egyrészt megszilárdította a néhány száz vagy több ezer családból álló „plutokráciát”; másrészt több tízezer proletarizálódott kispolgárt, à la Faragó, arra kényszerítette, hogy megvárják a társadalmi forradalomtól való megváltást.

Mars, mars, Belgrád a miénk...

A napló ezen kötetének címe „A szarvas alatt” lesz.

VASÁRNAP, X. 22. (15.00 H)

Újabb razzia. Férfiakat és nőket is behívnak dolgozni holnap reggelre. A külföldi állampolgárok kivételt képeznek. Vajon egy svájci útlevél elegendő állampolgársági igazolásnak számít?

A hónap 15-i és 16-i eseményekről a következő változat is létezik: a kormányzó tudta, hogy puccs közeleg, és hogy nem tudja megakadályozni; hogy pontosan ennek fényében az utolsó pillanatban adott ki egy kiáltványt, hogy ezzel levegye magáról, az alkotmányos berendezkedésről és a népről a felelősséget mindazért, ami március 19-vel kezdődően történt. Ez a verzió valószínűnek tűnik. De miért nem tette ezt a kormányzó március 19-én?

Józsi mindig hangsúlyozta, hogy minden hatóság magasabb rendű tisztviselői „urak”. És ezért undorodott, amikor azt az állítást, vagy akár csak egy utalást is hallott, hogy vannak köztük megvesztegethetőek; mindig azt állította, hogy nem szabad hazudni nekik, hanem mindig mindent őszintén be kell vallani, és igazat kell adni nekik (pl. valaki „*inkognitóban*” lépte át a határt, hamisan jelentették, nem „árja”); végül minden ígéretükben hitt, függetlenül attól, hogy

hányszor győződött meg arról, hogy nem tartották be ezeket. Józsi nem sokat ártott ezzel a hozzáállással (mind a KEOKH, mind a szentbecsei ügyben), de nekem az ő szándékai szerint kellett dolgoznom, annak ellenére, hogy már nagyon korán tudatában voltam annak, hogy a valóság messze van az általa idealizált képtől. Már 1942-ben elénekelttem a következő két versszakot Józsi „urainak”:

„Ein Herr ist Jemand, der stets was verspricht,
Doch das was er versprochen hat, das hält er nicht.”⁸⁸

HÉTFŐ, X. 23. (16.45 H)

(OKTÓBER 1-JEI K FELJEGYZÉSEIHEZ A NEMZETISZOCIALIZMUSRÓL MAGYARORSZÁGON)

És aztán, amikor március 19-én elkezdődött a zsidó szenvedés utolsó előtti felvonása Magyarországon (az utolsó október 16-án), történt valami – miután az első vadsághullám lecsillapodott –, ami ismét megerősíti az egész zsidóellenes politika „feudális jellegét”. Ma sem tudom, mi állt emögött, hogy a főváros és a „vidék” lakosaival teljesen másképp bántak. Lehetséges, hogy a budapestiek likvidálása technikai nehézségek miatt elmaradt, lehetséges, hogy valóban volt valami összefüggés a zsidókkal való bánásmód és a légitámadások között (ahogy mindig is állították); de bármit is akarunk, a tény továbbra is az, hogy a vidékieket kivétel nélkül deportálták május és június hónapokban, míg a budapestiek deportálására az „utolsó előtti felvonás” végéig egyáltalán nem került sor. És bárki, aki bármit is tud a magyar viszonyokról, tudja, hogy a hatalmas vagyonnal és „plutokratikus” hatalommal rendelkező zsidók a fővárosban koncentráálódtak, míg a vidéken többnyire kis- és középpolgárok laktak, de (Felvidéken) teljes szegénységben éltek. E hét hónap alatt tehát éppen azokat kímélték meg, akik elméletileg antiszemita intézkedésekhez vezettek. Ennek ellenére például a Cserepespusztáról elhurcolták barátomat, Klein kovácsmestert, aki soha egyetlen fillért sem keresett mással, mint az öt ujjá munkájával, a budapesti iparosok, a gazdagok és a bankárok érintetlenek maradtak *quoad personam*⁸⁹, és vagyonuk jelentős részét is megmentették az úgynevezett „Aladárok” segítségével (amit a kormány vagy az egyik, vagy a másik, vagy mindkét szemét hűnyva eltűrte). Továbbá, amikor a külpolitika és a csatateri események nyomán (kezdvé Románia kapitulációjával) megpróbálták megváltoztatni a politika menetét, elkezdődött a kormányzó „kivételeinek” és a „svéd útleveleknek” az időszaka, mindkettő szinte kizárólag a gazdagok és hatalmasok javára. Kivételeket elsősorban „a gazdasági területen szerzett érdemek” alapján adtak, vagyis valaki, aki tudott „to make

88 Ném. – Az úriember az, aki mindig ígér valamit, / De amit ígér, azt nem tartja be.

89 Lat. – személyesen

much money”⁹⁰. Ami elvileg a vád első és fő pontja volt, az megkülönböztetésé, enyhítő körülménnyé, a kegyelem alapjává vált. Az „urak” szolidaritást éreztek a más vérű úriemberekkel, sőt annál is inkább, mert számos családi kötelék és üzleti érdekeltség fűzte őket egymáshoz. Bizonyára ez a pillanat, és nem más, volt döntő a fővárosi és vidéki zsidók eltérő bánásmódjában. Az új rezsim pedig véget akar vetni ennek, ezért kijelentette: hogy a zsidókérdés megoldása igazságos lesz, és hogy nem tesznek különbséget nők és férfiak között.

Az egész délutánt (talán 150 másik emberrel) a Svájci Nagykövetségen töltöttem, ahol minden erejüket bevetve azon dolgoztak, hogy a jugoszláv állampolgárok védelmet kapjanak a kollektív nemzetvédelmi felhívás miatt. Sikerült meggyőznie a hatóságokat, hogy a „Schutzpass”⁹¹ valójában biztonsági útlevél volt, és úgy tűnik, ez a veszély elmúlt. Mi lesz holnap, mi lesz holnapután? És hogyan fogjuk megvédeni magunkat, és megvédjük-e egyáltalán magunkat?

Az úgynevezett Üvegház, a budapesti Svájci Nagykövetség Külügyi Érdekképviselőinek kivándorlási osztálya 1944-ben, Vadász utca 29. (forrás: fortepan.hu)

Néhány hónappal ezelőtt E. F. heves vitába keveredett Jovanovićsal (a svájci nagykövetség jugoszláv ügyekért felelős tisztviselőjével). Amikor F. ma benyújtotta jugoszláv útlevelének meghosszabbítását, Jov. elutasította, arra hivatkozva, hogy F. egyszer megsértette. Ez a hivatalos ügyintézés?

90 Ang. – sok pénzt keresni

91 Ném. – biztonsági útlevél

Dubrovnik, ki ne örülne neked?

KEDD, X. 24.

Tegnap reggel a kormány általános mozgósítást hirdetett; este a rádió közölte, hogy az intézkedést ismét visszavonták. Úgy tűnik, a jelenlegi uralkodók, akiknek nincs adminisztratív rutinja, nem voltak tisztában egy ilyen tömeges behívás technikai nehézségeivel vagy technikai kivitelezhetetlenségével. Vagy az „állam dereka” – a régi iskola civiljei és katonai bürokraták – szabotálják a fel-törekvők – miniszterek – intézkedéseit, akik nem élvezik a szimpátiájukat, mert nem abból az osztályból származnak, amelynek – ezeréves hagyományok szerint – uralkodnia kellene Magyarországon?

Az újságok egy független Macedóniáról írnak a jugoszláv (vagy balkáni) föderáción belül; egy olyanról, amelyet Szovjet-Oroszország követel.

Megtudtam, hogy Bertit valahova elbújtatták (hogy hol, azt később feljegyzem). Nyilvánvalóan a sok tartalék kötél és tartalék fék mellett volt még egy lehetősége talonban – ez a lehetőség. Bármennyire is ellenszenves, gyakran vicces is volt számomra ez a tulajdonsága, ami a túlzott óvatosság szélsőségében nyilvánult meg, mert minden eshetőséggel számolt, bármennyire valószínűtlen is volt, és sokszor meggyőztem magam arról, hogy igaza van, hogy jól csinálja. Mint szinte minden másban, ebben is teljesen különbözőek vagyunk. Éjjel-nappal Berti átgondolja a dolgait; ahogy egy sakkozó elemzi az állást, tanulmányozza a következő 4-5 lépés összes lehetséges variációját, majd eldönti, mit lép. Úgy próbálja ő is kiszámítani az összes lehetséges variációt, és mindegyikhez a legjobb védekezést biztosítani. Ez azzal jár, hogy rendkívül nehéz számára egyértelmű, vitathatatlan döntést hoznia; inkább elhalasztja az egyoldalú döntést, hagyja *in suspensa*⁹², és minden lehetséges esetre biztonsági intézkedéseket tesz. Ezért a sakkozóval való összehasonlítás csak addig érvényes, amíg a pozíció elemzéséről van szó; a folytatásról nem, mert a sakkozónak egyetlen lépésben kell döntenie. Berti olyan, mint egy katonai vezető, aki nem dönthet úgy, hogy összegyűjti egész seregét egyetlen csataterén, hogy ott – támadásban vagy védekezésben – szembeszálljon az ellenséggel egy döntő csatára; ehelyett száz oldalra szórja szét erejét, hogy megvédhesse magát, bárhol is fennáll a legkisebb esély arra, hogy az ellenség megtámadhatja. Berti egy nap alatt tíz különböző pilulát és gyógyszert vett be; nem egy gyógyszert az előírt adagban egy

92 Lat. – felfüggesztve

betegség ellen, hanem tíz kis adagot a különféle betegségek ellen, amelyekben még nem szenved, de elkaphatja. És így van ez mindenben vele kapcsolatban. Két igaz „anekdota” a „megelőző óvatosságáról”.

1943. február 4-én, amikor az oroszok a sztálingrádi győzelem után megkezdtek nyugat felé tartó menetelésüket, Berti megérkezett az irodájába, és mivel minden egyes cselekedetnek nagy jelentőséget tulajdonít, behívott minket, akik ott voltunk, a szobájába, hogy mutasson nekünk valamit. Kibontott egy kis csomagot, és megmutatott nekünk egy acél karórát, amit éppen vett. Mindannyiunknak ámulva kellett nézni az órát, de végül megkérdeztem Bertitől: minek neki ez az óra, amikor van egy egész sor másik karórája is? Erre elmosolyodott, és így válaszolt: „Csak arra az esetre, ha a »vörösök« idejönnek, hogy ne kelljen aranyórát hordanom a csuklómra!”

Egy másik eset. Berti betegen fekszik. Zöldre festett, faragott női hálószobájában. Más képek mellett három igen „szemérmetlen” kép lóg a híres K. Katalin színésznőről (aki állítólag Berti egykori barátnője). Egyik nap meglátogattam őt, és észrevettem, hogy leszedte a képeket. A beszélgetés során megtudtam, hogy a bankszövetség képviselője már járt Bertinél előttem, hogy információkat kérjen Berti bankjának működéséről. A bölcs óvatosság megkövetelte ezt az intézkedést, hogy minden olyan jel, ami arra a következtetésre vezetheti a látogatót, hogy Berti pénzt költ erre a híres hölgyre... Hogy ne feledkezzem meg az esetről, akkoriban (1943. június 6-án) feljegyeztem a naptáramba: „Berti leveszi Katalint a falról.”

Amikor elkezdődött a fiatalabb korosztályok munkaszolgálatra való összeírása, a 40 éves Bertit már felvették az állami tuberkulóziskórházba, és egy sor röntgen- és elektrokardiogramot szerzett már addig, minden esetre, ha... Ráadásul Gabi segítségével a lehető legmagasabb szintű védelmet mozgosította, és egy, a katonai igazgatás történetében valószínűleg egyedülálló megoldást ért el, amely szerint munkaszolgálatát 1943. november 1-jéig elhalasztották, arra az esetre, ha a korosztályát behívják. Akkoriban nevettem és botránkoztam. Később meggyőződtem arról, hogy csak ennek a maximális elővigyázatosságnak köszönhetően egyáltalán nem kellett neki szolgálatot teljesítenie.

Berti a tervek kidolgozásakor a legrosszabb forgatókönyvet is figyelembe veszi, és erre is mindent előkészít, felhasználva „kapcsolatait”, (megvásárolt) barátait és – ha kell – a saját pénzét is. Könnyörtelenül félrelök mindenkit, aki riválisa lehetne a segítségkérésben. Ha vízbe esne, mentőöv lenne a teste körül, miközben kezével egy gerendába kapaszkodna: mégis elvenne egy szívószálat, amibe a szomszédja, aki szintén a vízbe esett, fogott; mert lehetséges, hogy a mentőöv elszakadna, és a gerenda elsüllyedne (sic!), tehát szüksége lenne egy szívószálra, amibe kapaszkodhatna!

Míg Berti pesszimista módon a legrosszabb lehetőséggel kalkulált, én optimista módon a legjobbal. És mostanában egyre inkább meg vagyok győződve arról, hogy mennyi hatalmas hibát követek el emiatt. Túl elhamarkodottan hozok döntéseket (és ebben Berti antipódja vagyok), és nem veszem figyelembe az eshetőségeket. Leggyakrabban ahelyett, hogy logikusan végiggondolnám a lehetőségeket, és levonnám a szükséges következtetéseket, a csillagomban bízom, és azt mondom: majd csak lesz valahogy. Hányszor alapultak a terveim kizárólag azon a meggyőződésen, hogy a háború nem tarthat tovább, mint amíg..., és mindig tovább tartott. Az én felszínes és dilettáns meggondolatlanságnak köszönhető, hogy én és a családom jelenlegi valós és jogi helyzete nem biztosított sokkal jobban, és hogy még most, a „Rapid utolsó 15 percében”⁹³ is a katasztrófától kell tartanom.

SZERDA, X. 25.

Miközben Darkóval vacsoráztam, rádöbbsentem, milyen hatalmas különbség van a gyermekeim és az én gyermekkom között. A mai vacsora leírása: A panzió egy szűkös, természetesen fűtetlen szobája közepén áll egy kis asztal. Két ív irodai papírt helyezek rá, ami az asztalterítőt és a tányérokat is helyettesíti, és tele van foltokkal és morzsákkal a korábbi használatból. Aztán behozom a készletet, amiket az ablakok közé helyezek: egy kis vajot és sajtot (mindkettőt véletlenül!), egy zöldpaprikát és egy almát, meg egy darab kenyeret. Levágok néhány szelet kenyeret, megkenem őket vajjal és sajttal, a paprikát szeletekre vágom, és mindent elrendezek a papírokon. Ekkor belép a háziasszony, egy marék főtt krumplit hoz egy tányéron, diónyi nagyságúakat, és az asztalra teszi őket, evőeszköz nélkül. És elkezdődik a vacsora. Zsebkésemmel krumplit krumpli után hámozok, és... /Este 21:15-kor megszólal a riadó. Abban a pillanatban két detonáció egyszerre – úgy tűnik, már hullanak a bombák. 2 és ¼ órát töltünk az óvóhelyen este 11:30-ig. Úgy tűnik, rendkívül erős *bombardement* volt. / Az idő előre haladt, a mai vacsora, a mai este leírását, amely egy ilyen tipikus – ha nem is mindennapi – utószót kapott, holnapra halasztom.

CSÜTÖRTÖK, X. 26.

(A tegnap esti események folytatása) ... „A felét megeszem, a felét Darkónak adom”, amit a kezébe adok, és ezt „egyenest módszerrel” elfogyasztjuk, „Butterbrottal” és paprikával együtt. Darkó bekeni az ujjait, a száját és az arcát, időnként megtörölgeti a pulóvere ujjába (mert nincs *szerviettája*), és ha véletlenül észreveszem, és szigorúan ránézek, akkor egy zsebkendővel törli le. Deszszertnek még egy almát eszünk, aztán lefeküdjünk aludni. Darkó lefekszik a

93 Valószínűleg a két világháború közötti híres bécsi futballklubra való asszociáció.

„pótágyra”, én pedig a télikabátomat terítem a takaróm alsó részére – *plumeau*⁹⁴ helyett. Aztán leülök a fotelomba, megírom a naplót, és ezzel lezárok egy újabb napot emigrációban. Egy napnak, ami valójában abból állt, hogy a városban bolyongtam, szobákban fáztam, a szörnyű hírek előtt reszkettem, és hirtelen jó hírekre számítottam. A családuk most a város három részében szétszóródott, így állandóan „vadásszuk egymást”: itt találkozunk, hogy elvigyük a gyereket, ott találkozunk, hogy elhozzuk, oda megyünk megnézni anyát. A végkimerülésig elfárasztjuk a lábainkat, elhasználjuk a pótolhatatlan cipőinket, és ami még fontosabb – az idegeinket. Darko nyolc éjszaka alatt öt különböző lakásban aludt, és – (mivel a panzióban szobáról szobára költöztünk) – hat különböző szobában. Darko és Lela már három és fél éve hajléktalanok, az utcán nőnek fel – és minél tovább telik az idő, annál rosszabb lesz ez a helyzet. /Kénytelen vagyok most abbahagyni, mert a mai „vadászat” első felvonásához értünk./ Ma – mindenekfelett – még elkezdett esni az eső. A gyerekek a nap délelőttjének nagy részét az utcán töltötték; vékony kabátokban, amelyek alig védik őket a hidegtől és a nedvességtől, esernyő nélkül, és vízáteresztő cipőkben. Óráig vonszolják magukat vizes lábbal, amíg lehetőségük nem lesz (egy hideg szobában) levenni a cipőjüket, hogy a lábuk kicsit kiszáradjon és felmelegedjen.

És valójában ezek mind csak külsőségek! A gyerekek talán hússzor váltottak lakást 3 és fél év alatt. Lela négy osztályt végzett öt különböző iskolában, anélkül, hogy, mondhatni, rendszeresen járt volna egyikbe sem. Darkónak most első osztályba kellene indulnia, de erre nincs lehetőség. Ez idő alatt a gyerekek továbbra is hallgatják az idősebbek beszélgetéseit, vagy – figyelmeztetéseket és intelmeket: deportálás, internálás, mészárlás, rendőrség, nyomozó, maradj csendben! Vigyázz! Ne mutasd magad! Beszélj magyarul! El kell rejtőznünk; menekülnünk kell; mi lesz most? Most megint elvesztettük mindenünket... stb.

A 10 év alatti bolygó hollandiak! És most hasonlítsuk ezt össze az én gyerekkorommal! Szüleim háza egy kispolgári otthon volt tiszta kultúrában, ahol minden rendkívül szabályos, illendő, minden túlzottan normális volt, egyetlen norma szerint, bizonyos hagyományok, előítéletek és kicsinyes elképzelések által meghatározva. Valamennyi mindennapi dolog szigorúan úgy zajlott, mintha valamilyen rituálé szerint történt volna, különösen az élet fontos eseményei, mint például az iskolakezdés, a vizsgák, a betegség és a nyaralás. Az ebédet és a vacsorát pontosan a megfelelő időben fogyasztottuk, egy bizonyos változatlan ülőhely-felosztással és egy szabványosított menü szerint, amelytől nem volt eltérés. Ha nem volt frissen sült hús vacsorára, az szinte szentségtöréssel volt egyenlő. Megfázással nem mész ki, 37 fokalázzal ágyba fekszel és felhívod a háziiorvost.

94 Fr. – dunyha

Amikor esik, jobb nem menni az iskolába, és igazolást küldeni; a vizes haj vagy az átázott cipő elkerülhetetlenül tüdőgyulladást okoz. Az iskola legjobb tanulójának lenni axióma; A tánciskola valami, ami nem nekünk való, és amire valójában a nőket teremtették, beszélni róla vagy bármilyen utalást tenni rá – ez a legszigorúbb tabu. Tisztaság, rend, rendszeresség, egységesség.

Amikor 6 éves voltam, megszegtem az összes hagyományos szabályt, és eltörtem a jobb könyökömet. Ez egy olyan esemény volt, amiről éveken át áhítattal beszéltek, mint valami igazán nagyszerűről, egyediről. Tavaly Lela eltörte a könyökét. Egy aprócska epizód, amiről senki sem beszél, úgymond, el is feledtünk róla.

Ha tehát megjegyzem ezt az óriási különbséget egy kispolgári gyermek „klasszikus-ortodox” gyermekkorá között, aki minden este ugyanabban a fehér kiságyában alszik, és sült libát és tésztát eszik egy evőeszközökkel megrakott fehérre terített asztalnál, és a menekült – emigráns – száműzött között, aki ma még nem tudja, hová hajtja le a fejét holnap (és a sziréna jelzésére lemegy a pincébe, leül egy padra, a fejét a falnak dönti és – alszik, anélkül, hogy hallaná a bombák és a légvédelmi tűzéség robbanásait) –, akkor nem azt mondom, hogy ez a gyermek boldogtalan, az a gyermek pedig boldog, nem teszem fel a kérdést: melyik a jobb a jövőre nézve, ez a gyermekkor vagy az? És különösen nem akarok panaszkodni a jelenlegi körülményeinkre. Mert bármennyire is várjuk, bármennyire is imádkozunk szenvedéseink mielőbbi boldog végéért, egyúttal a következőért is imádkozunk: amíg az a vég el nem jön, ne járjunk rosszabbul, mint most. Óvj meg minket, Istenem, az éhségtől és a (még nagyobb) téltől, börtöntől, internálástól, deportálástól, erőszaktól, bombáktól!

És még valamit meg kell állapítanom: ha az itteni gyerekeknek nincs otthonuk, ha sokat bolyonganak az utcákon és „kergetőznek”, akkor nemcsak a messés politikai helyzetünket, a kivándorlást lehet hibáztatni. Van még egy bűnös, és az én vagyok. Panaszkodom az otthon hiányára, miközben valójában én magam romboltam le.

Délután meglátogattam Dr. Herzogot. Csalódást keltettek a csatatérről érkező szerény hírek, amelyeket a „Budapest II” közölt. Churchill beszédéből egyértelműen kiderül, hogy nemcsak a lengyel, hanem a balkáni kérdés megoldása is óriási nehézségekkel jár. Dr. H.-val megvitattam a jugoszláv problémákat (vagy inkább: ő kifejtett néhány gondolatot; érdekes módon, kioktató előadásmódja ellenére sem vagyok képes szisztematikusan bemutatni egyes gondolataimat,

hogy „mich durchsetzen”⁹⁵ a személyiséggemmel és a gondolatmenetemmel. Ugyanezt vettem észre például a Bertie-vel való kapcsolatomban is; egy gyengébb személyiség egy erősebbel szembe?).

E hónap 10-én azt írtam a naplómbe, hogy most már „teljesen biztos”, hogy legfeljebb 14 napot kell kibírnunk, hogy mindezt túléljük. Mint mindig, most is tévedtem. Ma úgy tűnik, mintha minden megint elakadt volna, és az eső még komorabbá és reménytelenebbé teszi a hangulatot. Azt feltételeztem, hogy a még előttünk álló hosszú időben sem deportálni, sem internálni, sem megverni nem fognak minket, hogyan fogunk megbirkózni a felhalmozódó és napról napra súlyosabbá váló nehézségekkel? Az élelem és a lakhatás, a ruházat és a cipő, a tél és az eső, a pénz, az – idegesség problémájával. És ha mindent átküzdünk, mi vár ránk akkor?

Valami az ABC vonalán. A azt mondta B-nek a minap: A lengyel probléma abszolút megoldhatatlan Anglia és Oroszország között (el is magyarázta, miért). Vannak olyan problémák, amelyekben három fél érdekelt, és amelyek abszolút, objektíve megoldhatatlanok. Minden baj hiábavaló. Az egyetlen dolog, amit tehetünk, az a *modus vivendi* megteremtése. De egy ilyen dolog nem állandó.

PÉNTEK, X. 27.

Mivel a budapesti zsidó házak kapui felett sárga Dávid-pajzsok díszlegnek, egy beavatatlan ember számára, aki az utcákon sétál, úgy tűnhet, hogy a város tele van imahelyekkel. Az elmúlt napokban egy másik újdonság is történt. A csillagos házakban élő keresztények Dávid-pajzsa mellé egy nagy fehér keresztet ragasztottak ki (valószínűleg a következő megjegyzéssel: „x keresztény él ebben a házban”). Néhány különösen óvatos keresztény pedig az utcára néző ablakait is fehér kereszttel ragasztotta be, így egyes házak kápolnának tűnnek. Ebben a számtalan, mindenhol látható megaláztatás és felmagasztalás jeleinek „szimfóniájában” a sárga csillag melletti fehér kereszt szinte a nagy megbékélés jelének tűnik.

A minap a Faragó családot a szegény zsidó áldozatok prototípusaként írtam le. Ma egy új állomásról értesültem a keresztútjukon. Néhány nappal ezelőtt elvitték az összes családtagot (valószínűleg a család többi tagjával együtt) ki tudja, hová. Néhány nappal később visszaküldték őket, de a lakásukat (az egyetlen szobát, amit a „gettósítás” során kaptak) teljesen kifosztva találták. Ami kevés szegénységük volt (a legszükségesebb bútorok, háztartási gépek, felszerelés), az eltűnt. Nincs egy fillérjük sem, egy darab kenyérük sincs. Meglátom, tudok-e valamiben segíteni.

95 Ném. – érvényesítem magam

A keresztúton az utolsó előtti állomásuk a következő volt: március 20-án a rendőrség az utcán megállította és azonosította Faragó atyát és fiát, a súlyosan beteg Palit. Elvitték őket, a Kistarcsába⁹⁶ internálták, de – csodával határos módon – mindketten élve visszatértek, az apa körülbelül három hét, a fiú három hónap múlva.

Ún. csillagos ház, Retek utca 26 (forrás: fortepan.hu)

96 Kistarcsa, egy átmeneti tábor Budapestről 15 km-re. Amikor a németek (1944. március 19-én) megszállták Magyarországot, azonnal nagyszámú zsidót letartóztattak és ebbe a magyar rendőrség által vezetett táborba küldték. A tábor parancsnoka, Vasdényey István jól viselkedett és együttműködött a zsidó szervezetekkel. Kistarcsáról azonban egy 1800 zsidó fogollyal szállító vonatot indítottak Auschwitzba.

Amikor körülbelül három évvel ezelőtt elkezdtem írni az Ivan Tantusról szóló regény részeit, volt egy (meglehetősen homályos) alapom arra, hogy különféle, külsőleg összefüggő és „jótevőket” ábrázoló eseményt fűzzök össze. Különböző személyeket, akik kapcsolatba kerülnek Ivannal, és akiket kezdettől fogva csodálnunk kell, milyen jók, milyen briliánsak, tele önzetlenséggel, minden áldozatra készek, de ahogy a cselekmény tovább fejlődik, a kapcsolatok bonyolulttá válnak, az érdekek ütköznek, és okunk van egyre inkább csalódni bennük, míg végül világossá válik számunkra, hogy a feltételezett „jótevők” önzők, akik, mint minden más ember, könyörtelenül a saját érdekeiket követik. Ez egy csalódás regénye lenne,⁹⁷ amelyre a jó cselekvők rosszal viszonzónak, és a legnagyobb és végső csalódás maga Ivan Tantus lenne, egy olyan ember, aki annyira büszke volt erkölcsi tulajdonságaira, és aki végre rájönne, mennyi rosszat tett – mindig jót akarva tenni. Egy szereplőtípusok galériáját szerettem volna bemutatni, amelyekhez én magam is modellként szolgálnék: Józsi és Gabi, a Faragó család, Rudi és Ernő unokatestvérek, Margit és Boros Lila asszony, Ibo-lya, Berti és mások.

Akkor, sőt, még utána is sokat gondolkodtam azon, hogy ki is valójában a „jótevő”. Az, aki jót tesz, de ez nem áldozatot jelent számára, hogy ez - úgymond - semmibe sem kerül neki? Az, aki jót tesz, de nem vár el belőle semmilyen hasznot magának? Az, aki a jótekonyságot a munkával ötvözi, aki a „mesterségéből” sok emberen segít, de közben jól is megél ebből?

Sokkal többet fogok mondani minderről, különösen a „jótevőimmel” [...] ⁹⁸, a megmentőimmel, Józsival és Gabival kapcsolatban. Sok oldalt szeretnék nekik szentelni abban az őszinte vágyamban, hogy ne csak igazságos legyek velük, hanem annyira hálás is, amennyire megérdemlik. De ezt majd egy másik alkalommal teszem meg, amikor jobban tudok koncentrálni (egy egész bekezdést szeretnék írni „Egyensúly” címmel, ott foglalkozom majd a *talmi*⁹⁹ jótevőmmel, Bertivel is). Ennyi mára.

Józsi szó szerint többször is elmondta nekem a következőket: „Mindent megteszek érted, amit csak tudok. Nem akarok pénzt keresni; de ez nekem egy fillérbe sem kerülhet.” És lényegében hű maradt ehhez az elvhez. Mindent megtett értem, a családtagjaimért, sőt még néhány más emberért is, akiket megvédtem, gyakran nagy erőfeszítésnek, néha kellemetlenségeknek és veszedelemnek vetve alá magát. Tudom, hogy nem az anyagi vagy egyéb előnyök elvárása volt az indítéka ebben (de gyakran kísértette a pénzkeresés ellenállhatatlan ösztöne, és a hozzáállása hozzám pontosan az ilyen elvárások és kilátások fényében

97 *A kék madár* (Alfred Fischer feljegyzése)

98 Olvashatatlan rövid szöveg az ókori görög ábécével.

99 Ném. – hamisítvány, másolat

változhatott). A harmadik pontot annál hűségesebben határozta meg: gondoskodott arról, hogy ez az egész mentőakció egy fillérjébe se kerüljön. És hány-szor voltam (jogosan és indokolatlanul) felháborodva, és mondtam magam-nak: „Mindent megteszel a leghűségesebb barátodért, ahogy mondd. De ha arról lenne szó, hogy kétmillió pengős vagyondból kétezzer pengőt áldozz fel a megmentésére, nem tennéd meg.” És akkor azt kérdeztem magamtól: vajon ez egy jótévő? Összehasonlítottam őt, a „feudális urat”, a „plutokratát” és a „magyart”, ahogy én neveztem, azokkal a számtalan és névtelen kis segítőkkel, jótévőkkel és megmentőkkel, akikről Mancsi annyit mesélt egyéves boszniai tartózkodása után... Ő, igen, azokkal a kis szegényekkel, parasztokkal, kispolgárokkal, sőt hajléktalanokkal is, mindannyian katolikus, ortodox vagy muszlim vallású délszlávokkal, akiknek semmilyen áldozat sem volt túl nagy, ha más megsegítéséről volt szó.

Míg egy „nagy jótévő” nem áldozna fel kétmilliójából kétezret leghűségesebb barátja megsegítésére, egy apró természetű, névtelen ember (szó szerint) két ingéből az egyiket odaadja valakinek, akinek egy sincs, vagy szegénységéből etet egy éhes járókelőt.

A lemondás nélküli jótékonyág ezután új, más megvilágításba került. Az utóbbi napokban pedig egy harmadik típusú jótévőn gondolkodtam. Egyik honfitársunkról, egy horvátról van szó, aki politikai emigránsként él itt. Úgy tűnik, „második generációs”, parasztgyerek, akinek vérében megmaradt az a lágyág, a segíteni akarás, a testvériség érzése, amit az anyatejjel magába szívott, de mindent – mondhatni – szélesebb alapokra helyezte, mert szakmája, életmódja, a sok emberrel való kapcsolata, Belgrád befolyása olyan széles látókörűséget fejlesztett ki benne, amely az egész világot át akarja ölelni. A „szerbesített horvát”, akinek látóköre, fogalma és „érdeklődési köre” nemcsak kiszélesedett, hanem más tipikus szerb tulajdonságokat is szerzett: nemcsak önmagával, hanem másokért való beavatkozásként is tudatos megjelenést, magától értetődő bevonódást mindenbe, mindennel való foglalkozást, ó, te jó ég, mindenki a keresztpja, és ő majd mindent elrendez. És megszerezte az érem másik oldalát is, nevezetesen azt a képességet, hogy ezekből a tulajdonságokból pénzt keressen. A minap találkoztam vele a svájci nagykövetség jugoszláv részlegén. Csak rá kell nézni – ott, a lesoványodott, kimerült, kopott, ideges, remegő emigráns alakok társaságában: és ő az élet, a boldogság, a meglegedettség képe és megtestesítője; arca kerek lett, amelyről szelíd, kedves szemek néznek rád, egész teste, kifogástalanul szabott öltönyben, jól táplált, az ember el sem hinné, hogy majdnem egy évet töltött a hírhedt horvátországi Jasenovac és Stara Gradiška táborokban, és 52 kg-ra fogyott. És ez az ismerősöm mindegyikünkön segít, ahol csak tud. Két alkalommal

is nagyon nagy szívességet tett nekem is (megjegyzés: a horvát nagykövetség, mert ennek a horvát koncentrációs táborokból szökevénynek kiváló kapcsolatai vannak a horvát nagykövetséggel!) anélkül, hogy bármit is kért vagy kapott volna cserébe. Meggyőződésem, hogy amikor segít, nem számít jutalomra, a kereset nem fontos számára a munkájában. És mégis tudom (csak a napokban tudtam meg néhány részletes információt), hogy régóta szervezi a legmagasabb stílusú segélyakciókat (ennek a segélynek a technikájáról egyelőre óvatosságból nem írok), gyári méretekben, és hogy ezzel hatalmas összegeket keres, amelyeket ugyanolyan magától értetődő könnyedséggel kap meg, mint ahogyan gazdag, rászoruló honfitársai ugyanolyan magától értetődő könnyedséggel adják.

Így tehát a másokért áldozó jótevőn és azon kívül, aki bármit is feláldoz, egy harmadik típussal is találkozunk: egy széles, lágy szlavón lelkű emberrel, aki átessett a „piactér-evolúción”, aki teljes szívéből cselekszik a jóért, és ezzel tömi ki a zsebét. És megtagadjam tőle a jótevő jellemét?

SZOMBAT, X. 28.

Valóban jogosan vádolhatnak majd szélsőséges hálátlansággal. Csak el kell olvasnia ezt a naplómát. Politikai oldalain, amelyek Magyarországra vonatkoznak, ott van a *caeterum censeo*¹⁰⁰, amelybe megalkuvást nem ismerő makacssággal beleharaptam: „hűbérurak”. Tehát ha valamelyik „jó tündér” megtenné, hogy korlátlan hatalmat szerezzek Magyarországon e háború után, mit tennék mást, mint hogy teljes erőmmel megfosztanám ezeket az urakat kiváltságaiktól – mindenekelőtt a vagyonuktól, mint e kiváltságok alapjától? Ez lenne a köszönet Józsi úrnak és Gabi arisztokratának, mert megnyitották előttem otthonukat, „hűbéri” otthonukat, mély betekintést engedtek életmódjukba és gondolkodásmódjukba, lényük legbensőségesebb szféráiba, egész gondolkodásmódjukba, ösztöneikbe, vágyaikba és reményeikbe. Ez a két ember, akik annyiszor megmentettek és kihúztak a rosszból, valóban ők az a forrás, amelyből a magyarországi feudalizmusról szerzett ismereteimet merítettem; ez a velük való kapcsolat, ezek a velük szerzett különféle tapasztalatok inspirálták bennem azokat a véleményeket és nézeteket, amelyeket itt, ebben a naplóban fejtegetek.

De én, Robespierre-i megvesztegethetetlenségemben, nem tehetek és nem gondolhatok mást, mint amit a józan eszem diktál és a lelkiismeretem követel. A magyar feudális rendszerhez való viszonyomat nem befolyásolhatja az a tény, hogy Józi és Gabi életem megmentői. A szívem és a személyes hálám azt diktálja, hogy mindig mindent meg kell tennem értük, ami csak hatalmamban áll.

100 Lat. – idősebb Cato híres mondásának része: *Ceterum autem censeo Carthaginem esse delendam.* („Továbbá úgy gondolom, Karthágónak vesznie kell.”)

Ó, milyen csodálatos lenne, ha egy napon Józsi elé állhatnék, idézhetném korábbi segítő ígéreteit, és azt mondhatnám: „Mindent megteszek érted, amit csak tudok; egyetlen fillért sem akarok keresni közben; és meg akarlak menteni, még ha az utolsó filléremet is rá kell költenem.”

E napló minden oldalának elejére ezt kellene írnom: „Józsi és Gabi az én megmentőim”, hogy a sok kritikai megjegyzés, a sok rosszindulatú visszaemlékezés róluk, amelyek bőven vannak ezeken az oldalakon, ne látszódjék hálatlanságnak. Már a napló első oldalán mosolygok Gabi *in materialis* kicsinyességén, amely ismételt elismerést és köszönetet követel a 7 tojás és 10 dkg disznózsír ajándékáért. Ugyanaz a Gabi, aki lélegzetvisszafojtva siet közbeavatkozni a miniszterrel és a kormányzó feleségével, és ezután nem engedi, hogy beszéljek róla, vagy hogy megköszönjem. És amikor valahol 1943-ban elkezdtem feljegyezni az előző év eseményeinek „Stichworte”-jait¹⁰¹, hogy később felhasználhassam őket a memoárjaim írásakor, az első mondat, amit leírtam, ez volt: „Pista és lekvár.” Ez egy tragikomikus élmény emléke Gabival. Íme az eset:

1942. augusztus 20-án, István király nemzeti ünnepén súlyos csapás érte a magyar népet. Az ország első fia hősi halált halt, légierős tisztként teljesítve katonai kötelességét a keleti fronton. A nép gyászolt, és Gabi is, aki ebben a hősből veszítette el, gyászolt.¹⁰²

Gabi aznap nem volt Budapesten. Azonnal küldtem neki egy táviratot, amelyben legmélyebb részvéteimet fejeztem ki, és két nappal később közölte, hogy a fővárosba jön a temetési szertartásra, valamint megkért, hogy várjam meg az állomáson. Ahhoz, hogy üdvözljem őt, a „népözveggy” anyját és a „népárva” nagymamáját, megfelelően komoly és bánatos arcot vágtam, megszorítottam és megcsókoltam a kezét, részvétnyilvánító szavakat motyogtam, és egyébként is dilemmában voltam, nem tudtam, hogyan viselkedjek, mit mondjak ebben a helyzetben. Gabi azonban megkért, hogy vegyek két doboz élelmiszert a raktárból, amit magával hozott, hogy azonnal autóval szállíthassuk őket a lakásba. Meg is tettem, elmentünk a palotájába, majd a *hall*-ban vártam, amíg Gabi elpakolta a holmiját, különféle háztartási utasításokat adott ki stb. Sokáig vártam, és amikor Gabi nem válasszott, aggódni kezdtem, ezért elkezdtem keresni a házban. És végül a konyhában találtam meg. Ott állt a szakácsnővel, dobozokat nyitogattak, különféle zöldségeket és baracklekvárral teli poharakat vettek ki. És éppen amikor beléptem, egy az úton eltörött poharat szedtek ki a dobozból, és a drága tartalom egy része kifolyt.

„Most mit csináljunk?” – kérdezte Gabi, miközben utasította a szakácsnőt, hogy rakja össze a törött üvegszilánkokat, és nézze meg, hiányzik-e valami.

101 Ném. – kulcsszavak, kifejezések

102 Pejácsevich Gabriella első házasságából származó lánya, Ilona, Horthy fiának jegyese, majd 1940-től felesége volt, aki pilótaként halt meg 1942-ben.

„Ha az egész pohár itt van, a lekvárt át lehet önteni egy másik pohárba, és felhasználni.”

A szakácsnak alig sikerült teljesítenie a parancsot. A darabokat össze lehetett illeszteni, de nem volt világos, hogy letörtek-e apró „szilánkok”.

Közbeszóltam: „Anyukám azt állítja, hogy vakbélgyulladást kapsz, ha lenyelsz akár a legkisebb üvegszilánkot, zománcot vagy valami hasonlót is.” Gabi egyetértett, mondván, hogy ez igaz.

A szakács hozott egy finom szűrőt, és elkezdte átszűrni rajta a lekvárt.

Gabi egy lépést tett a szoba felé: „Felhívok egy orvost, hogy megkérdezzem tőle, veszélyes-e lekvárt fogyasztani, ami üvegport tartalmazhat.” De mivel Gabi természete olyan, hogy a döntés, az ellendöntés és a határozatlanság gyorsan jön egymás után, visszament és figyelte a „passzírozást”.¹⁰³

Észrevettem, hogy az orvos nem tudta volna kapásból megmondani a választ, mert sok mindentől függ, pl. az üveggyöngyök nagyságától, ráadásul a cirkusban is vannak emberek, akik egész üvegeket és poharakat lenyelnek, és még gyomorfájdalmuk sincs tőle, nemhogy vakbélgyulladást.

A szakácsnő keze fájt a szűréstől, ezért azt javasolta, hogy dobják ki a lekvárt. Gabi habozott, de végül ragaszkodott hozzá, hogy a lekvárt szűrjék le, és mielőtt felhasználná, megkérdezi az orvost, hogy...

Mivel úgy gondoltam, hogy már most fel kellene hívni az udvari kancelláriát, hogy mondják meg, mikor lesz a szertartás a parlamentben, és hogy Gabi megkapta-e a rangja és az elhunythoz fűződő rokonsági viszonya alapján megérdemelt helyet, kértem a lekvár eldobását, hogy az ügyet levehessük a napirendről.

Gabi azonban még mindig habozott az azonnali kidobás, a szűrés és az orvosi konzultáció között; és ahogy meggondolta magát, ide-oda járkált, és ez addig tartott, amíg az „erőlködés” be nem fejeződött, jó 15 percig, talán fél óráig is.

A döntés természetesen elmaradt. És mivel később sem érdeklődtem az ügy iránt, a mai napig sem tudom, hogy a lekvárt kidobták-e, orvosi konzultáció nélkül vagy utána felhasználták-e.

Ez történt Budapesten 1942 augusztusában, a második világháború harmadik évében, Magyarország első fiának – Gabika vejének – hősi halála és állami temetése között eltelt időben.

103 Német eredetű jövevényszó – szűrés

Terjednek a pletykák a civil lakosság közelgő evakuálásáról Budapestről. Állítólág mindenki kénytelen lesz elhagyni a várost. [...].

A mai hivatalos közlönyben megjelent, a zsidókra vonatkozó egyes kivételek eltörléséről és a „kegyelem” szuperrevíziójáról szóló kormányrendeletekből egyértelműen kiderül, hogy elvileg minden korábbi rendeletet és elismert kivételt, valamint kegyelmet érvényben hagytak. Egyébként a kormány az előző rezsimmel való „kontinuitásra” és az alkotmányosságra törekszik. Akár hiszi, akár nem: összehívta a parlamentet; és ahogy ismerem a magyarjaimat, a többség bizalommal fog rá szavazni...

Darko ma elköltözött tőlem, így az a kis darab otthon, ami 10 napig megvolt nekem, ismét elillant.

Ma négyszer voltunk a menhelyen, és most nagy lövöldözés van odakint, de még nincs riadó.

VASÁRNAP, X. 29.

Gabi ma váratlanul megjelent az irodában. Két napra utazott Bp.-re minden valós cél nélkül, de úgy tűnik, hogy a szíve azért húzta ide, hogy többet tudjon meg lánya és unokája sorsáról; hogy megbizonyosodjon arról, hogy számos helyi védenca még él és virul; és végül, hogy biztonságos helyre tegye elhunyt nővére, Dóra kompozícióinak kéziratait, akiknek emlékét szentül őrzi.

Gabi, akinek a természete olyan változékony, mint a tenger, ma egy olyan csodálatos napot élt át, amikor az ember szüntelenül csak nézi, hallgatja, csodálja és imádja. Az a fajta ember, akit két és fél évvel ezelőtt gyenge költői képességgel megpróbáltam megénekelni róla, a „meséből származó éteri tünderről” beszélve, „tisztá lélekről és érzésről, örökké másokért aggódóról és önfeláldozásra készről”, hogy végül „*lebensbejahend-et*” kiáltssak”:

“Unter Millionen Wesen soll's sein ein solches geben.

So ist es wert, das Leben noch zu leben!”¹⁰⁴

Gabi húga, Dora művész volt; kamarazenét komponált, amelynek értékét nem tudom megítélni. Gabi nem művész-alkotó; sem komponálni, sem festeni, sem szobrászkodni, sem dalokat énekelni nem tud. És mégis azt állítom, hogy művészi lelke van – ahogy a húgának is volt, egy lélek, amely teljesen más, mint nekünk, halandóknak. És mi, egyszerű halandók, akik ezt a teljesen más lelket nem érthetjük meg jobban, mint ahogy egy vak ember nem látja a színeket, vagy egy süket ember nem hallja a hangokat, mi, halandók, kegyetlenül és durván boncolgatunk egy ilyen finom teremtményt számunkra hozzáférhető

104Ném. – Szüksége lenne valami hasonlóra milliónyi lény között. / Tehát az életet megéri élni!

kategóriákba, majd olyan ügyetlenségbe, mint amilyen a tegnapi anekdotám a „Pista és a lekvár”-ról szólt. Bármennyire is szó szerint igaz ez az anekdota, az elbeszélése mégis szentségtörés; mert egyoldalúan *premier plan*-ba helyeztem és a „*Rampenlicht*”¹⁰⁵ helyeztem egy olyan tulajdonságot, amely valójában az egész személyiség keretein belül nem több, mint egy apróság, egy igazán nagy és nemes lélek apró emberi gyengesége.

Amikor egy évvel ezelőtt egy idős, kimerült szalondivat-festő megfestette Gabi portréját, behívtak az egyik szeanszra, hogy meghallgassák a véleményemet. Azt mondtam: „A kép jó, ami a fizikai hasonlóságot illeti; de a grófnő tekintetében nem találok azt a transzcendentálist, ami a grófnőt jellemzi.” Aztán kinevettek, és azt mondták, hogy fantáziálok. Ma is kitartok az állításom mellett, és azt állítom, hogy az öregember munkája lehet egy jó színes fénykép, de nem művészi festmény.

Tehát, ha teljes joggal lehet azt állítani, hogy a régi (nemes) családok számos leszármazottja a degeneráció jeleit mutatja, és sok szempontból „abnormális”, ha egy átlagos személyt tekintünk normának; mindazonáltal el kell ismernem, hogy a degeneráció nem valami pusztán negatív dolog; és hogy sok kiegyensúlyozatlan személyiség mégis annyi tökéletességet és emelkedettséget mutat egy bizonyos irányban (pl. esztétikai felfogás, nemes szív), hogy Isten rendkívül sikeres és tökéletes teremtményének kell tekintenünk.

Tegnap este és ma reggel a rádió figyelmeztette az összes hatóságot, hogy tiszteletben kell tartaniuk a külföldi képviselők által a külföldi állampolgárok-nak nyújtott védelmet. Úgy tűnik, hogy kivételes helyzetünk valóban szilárd jogi alapot kapott, és hogy – további intézkedésig –nem kell tartanuk semmitől. És meddig?

Berti, akinek 1.) svéd védelmét és 2.) a kormányzó „kegyelmezési jogát” hivatalosan is érvényesnek nyilvánították, ma felhívott, hogy arra készül, hogy elhagyja 3.) a német menedéket, hogy 4.) a svájci nagykövetségre menjen státuszának végleges rendezése érdekében. Remélem, hogy ennek a svéd-svájci-német régensnek a pártfogoltja sikeresen átvészeli ezeket a nehéz időket, és hogy a jóvátételi számlát visszakapja, azaz a kifizetett összeget, amelyet a német védelem okozott neki, visszafizetik....

HÉTFŐ, X. 30.

Gabitól tudtam meg, hogy unokatestvére, Heinrich L. a Titkosrendőrség kezében van. Talán a legkedvesebb és legsegítőkészebb ember, akivel valaha találkoztam. Minden közeli és távoli ismerősét és rokonát ellátta élelemmel „*proprio*

105 Ném. – reflektorfény

*moti*¹⁰⁶ fáradhatatlanul rohangált fel-alá a városban, titkos forrásokat keresett, és „árut” cipelt a táskákban, a hálókban, a szatyrokban, ahol csak szükség volt rá. Precízen rendszerezett, „szakmáját tekintve” segítőkész, és hagyja, hogy kihasználják a szelídségét és jóindulatát. Bobby humorával az utóbbi időben azt szokta mondani (utalva arra, hogy hivatalosan ő már nem „ő”), hogy zsidóként sikerült megúsznia, és végül az fog történni vele, hogy németként fogják összetörni. Mindig pesszimista volt a zsidó helyzettel kapcsolatban, azt állítva, hogy azokat, akik az utolsó pillanatban utoljára maradnak, egyetlen Bertalan-éjszaka kiirtják.

Most a kedves Heini báró, aki sikeresen megszökött és 6 és fél évig bujkált, egy cellában ül a Fő-utcában. Mi lesz vele?

[?] ¹⁰⁷ A Faragóéktól megtudták az ügyük részleteit. Állandó lövöldözés és halálos fenyegetések közepette terelgették őket az utcákon. Akik kimerülten a földre estek, addig verték őket, amíg újra nem indultak. Meztelenre vetkőztették őket a teljes rablás céljából. Négy napig börtönben tartották őket egy darab kenyeren és kis vízzel – és állandó halálos fenyegetések kíséretében.

Ismét anyagi segítséget nyújtottunk nekik. Az elmúlt három évben fanatikusán megszállottan igyekeztem segíteni a Faragó családnak. És mindezt annak ellenére, vagy éppen azért, mert a család egyes tagjai ebben az időszakban folyamatosan sértésekkel halmoztak el. De én a szegény magyar zsidó – a szenvedő – képviselőit látom bennük, és mindent megbocsátok nekik, mert megértem keserűségüket és a gyűlöletüket minden emberi iránt. És ezen kívül őszintén szeretem az egyik tagjukat: Palit, aki csodálatos ember, és csak egyetlen hibája van: nevezetesen az a beteges képzelgés, hogy ő a legnagyobb élő magyar festő – pontosabban: az egyetlen festő, mert mindenki más, aki festőnek tartja magát, kiállításokon állít ki és dicsérő kritikákat kap, csak „szobafestők”.

Amikor megírom a „memoárjaimat”, a Faragó család is kap majd egy külön „foliót”: össze fogom gyűjteni, hogy mit tettem értük, és mit tettek ők cserébe. Érdekes adaléka lesz a „jótévközlő” és a „hála”-ról szóló tanulmányaimnak.”

Ha Gabikának elmagyaráznak valamit (politikai vagy üzleti, a csatatérről vagy személyes kapcsolatokról), és szavakkal, logikusan összefüggő mondatokkal, megcáfолhatatlan gondolatmenettel, nem hallgatja meg, vagy legalábbis nem viszi végig, nem érti, amit elmagyaráznak neki, és végül fogalma sincs

106 Lat. – önként

107 áthúzott név

arról, hogy mit mondtak neki. És mégis mindent jobban tud, mint mi, a legfontosabb kérdésekben. És különösen jobban, mint bármelyikünk, ismeri azokat az embereket, akikkel kapcsolatban áll, belelát a lelkükbe, értékeli őket, felfedezi tetteik indítékait és valódi szándékaikat. Szoktam neki a szemébe mondani, hogy nem érdemes semmit eltitkolni előle, még a legbensőségesebbeket sem, mert úgyis mindent tud; és nincs szükség semmit eltitkolni, mert nem érti, és ezért mindent megbocsát.

Gabi nem úgy érzel, mint mi, pusztá halandók, ésszel. Ösztönnel, intuícióval érzel. Ezért mondtam, hogy művész, annak ellenére, hogy sem nem produktív, sem nem reprodukív. De az a mód és az eszköz, ahogyan „*wie sie sich mit der Welt auseinandersetzt*”¹⁰⁸ művészeknek kell lennie.

Művészileg, megvannak a maga tulajdonságai apró és nagy hibákban. Gyakran gyerekesen naiv, egyoldalúan túlzó és gyanakvó, komplexusoktól ingerült – a nagyjából mégis biztonságosan és helyesen orientált. És ezért szolgál szilárd támaszként, amelyhez kapaszkodom azokban az időkben, amikor kétségbeesem az önértékelésemben. Mert látom és tudom, hogy Gabi ma is ugyanúgy értékeli engem, mint korábban, hogy rendíthetetlenül kitart abban a szokatlan hűségben és szeretetben, amelyet évek óta ad nekem.

KEDD, X. 31.

Mindig is az volt a nagy hibám, hogy az embereket csak az intellektuális képességeik alapján minősítettem. Már a középiskola első osztályában, minden „osztályzatfelolvasás” után kiszámítottam minden diáknak az „átlag osztályzatát”, majd a legjobbak alapján rangsoroltam őket (persze örülve, hogy mindig én voltam az első helyen). És így becsültem és tiszteltem a barátaimat, kerestem a „kitűnő tanulók” társaságát, és megvettem a másodrendűeket. A felsőbb osztályokban minden bizonnal voltak pillanatok, amikor leesett, hogy az intellektuális, és *nota bene* az iskolai tudáson túlmutató értékeik is vannak: amikor a másodrendű tanuló Lekuroger a zongorához ült, és Uhland „*Das Schloss am Meer*”¹⁰⁹ című balladájára improvizált zenét; vagy amikor az osztályt ismétlő tanuló Penlic Đuka matekórán csodálatos domborműveket faragott egy keményfa darabból egy zsebkéssel az asztala alatt; vagy amikor az osztályt ismétlő tanuló Bruck Wedekind nézeteit, avagy az orosz forradalom alapvető eszméit értelmezte. És mégis: soha nem tudtam kiirtani az „intellektualitás felsőbbrendűségét”. Ez életemben mind a mai napig szörnyű károkat okozott nekem, mert mindig azt az érzést keltettem másokban, hogy jobbnak és értékesebbnek tartom magam a feltételezett intellektuális felsőbbrendűségem miatt, anélkül, hogy figyelembe

108 Ném. – hogyan kell bánni a világgal

109 Ném. – „Tengeri vár”

vettem volna más kategóriákban képviselt értékeiket. Sok hibát követtem el e tekintetben, mind ügyvédtársaimmal, mind a bírakkal szemben, akikkel hivatalos kapcsolatban álltam. A rossz hírneve szerzett „iróniám” az intellektualitás, és különösen a saját intellektusom túlértékelésének a megnyilvánulása.

Ma már elméletileg tudom, hogy léteznek más értékek is, amelyek legalábbis összhangban vannak az intellektuális értékekkel. Azt is tudom, milyen nevetéses a saját eszem túlbecsülése, amely a középiskola első évében mért statisztikák óta gyökerezik bennem. Mégis, amíg élek, nem leszek képes ezekre az új felismerésekre alapozni a másokkal szembeni hozzáállásomat. Különben viselkedhetnék úgy Gabival is, ahogyan 1919. február 19-én tettem, amikor makacsul és hajthatatlanul be akartam bizonyítani álláspontom helyességét, ismételten erőlköztelenséggel vádolva őt?

Azt is hozzá kell tennem, hogy rövid szabadkőműves pályám¹¹⁰ minden bizonnyal hozzájárult helytelen hozzáállásom korrigálásához. A bölcsesség, az erő és a szépség egyenrangú tényezők a szentély építésében¹¹¹, nem csak a bölcsesség, csak az ész tesz valakit méltóvá és igazságossá, hanem csak az erővel és a szépséggel egyesülve.

Gabi ma „nagyközönség” előtt lesújtó ítéletet mondott Bertiről: hogy csak akkor kereste és találta meg, amikor szüksége volt rá; de ha Gabinak bármire szüksége lett volna rá, magára hagyta volna; hogy ő az a fajta férfi, aki csak azokhoz ragaszkodik, akikre szüksége van, így ha valaha is megbánná, hogy segített valakin, akkor azt fogja bánni, hogy éppen neki segített.

Gabika elítélése konkrétan megalapozatlan volt, tényekkel nem igazolható, mégis abból az „praeterratio”¹¹² tudásból fakadt, ami Gabi számára szokásos, megbízható útmutatója.

Egyszer ezt mondtam Bertie-ről: egy mappában tárolja a fejében mindazokat az embereket, akiket a barátainak nevez. Ezek azonban nem a szó igazi értelmében vett barátok, hanem olyan emberek, akikre pillanatnyilag szüksége van, vagy akikről a legnagyobb óvatossággal előre látja, hogy valamikor szüksége lesz rájuk. Állandóan „vásárolja” ezeket a „barátokat”: pénzzel és szívességekkel, liszttel és cukorral, ebéd- és nyaralási meghívásokkal, karácsonyi ajándékokkal és kedves szavakkal. Minden nap átnézi a mappáját, és „elrendeli” a szükséges

110 Alfred volt az eszéki Budnost (magy. Éberség) szabadkőműves páholy utolsó titkára, amelyet 1940-ben zártak be. A páholy az eszéki Trenkovo téren található épületét a városnak, a leltárt pedig a városi múzeumnak adományozta. 1935-ben szabadkőműves lett.

111 A szabadkőműves szimbolikában a szentély az embert jelképezi.

112 Lat. – ésszerűtlen; intuitív

intézkedéseket: felhívja telefonon az egyiket, meghívja a másikat vacsorára, tesz egy szívességet a harmadiknak, küld egy ajándékot a negyediknek stb. Tartja a kapcsolatot minden barátjával. De valahányszor átnézi a mappát, felmerül a kérdés: kire nincs már szükségem? Így ahol meg van győződve arról, hogy valakire már nem lesz szüksége, törli azt a személyt a „barátok” listájáról; elveszi a névjegykártyáját, és kidobja a mappából.

Én is voltam már ilyen helyzetben. 1942. november 3-án írták alá a Ködmönös-Cserepé cég szerződését. Azon a napon Berti kivette a dossziémat a mappából...

Úgy tűnik, hogy az orosz offenzíva Budapest ellen mostanra valóban megkezdődött.¹¹³ Egy kulcsfontosságú kérdéssel nézünk szembe: hogyan tudjuk magunkat, és különösen gyermekeinket felkészíteni a végkifejletre, amely minden jel szerint véres és félelmetes lehet?

Tavaly ezen a napon (Mindenszentek napján) a farkasréti temetőben jártam. Ízléstelennek találtam, hogy a pénzlyukakkal ellátott katonasisakokat gyűjtőperselyként használták a csatatéren elesett katonák sírjainak díszítésére.

Délután Gombos I.-t kerestem a gyerekek egy egyházi vezetés (és a Svéd Vöröskereszt védelme) alatt intézménybe való esetleges elhelyezésével kapcsolatban. Nem találtam otthon, így mivel az egész dolgot *contre coeur*¹¹⁴-nak érzem, boldogan Isten jeleként tekintek rá, és további értesítésig elhalasztom az ilyen irányú lépéseket. Hiba? Okos dolog? A jövő (talán) megmutatja.

Érdekessésképpen: a jelenlegi szabályozás szerint a robbantást követő egy órán belül csak üzleti beszélgetések engedélyezettek telefonon. A minap a panziómban vita folyt arról, hogy mi számít üzleti beszélgetésnek és mi a magánbeszélgetésnek. Egy példával magyaráztam el a különbséget:

„Ha felhívom a barátnőmet” – mondtam –, „hogy megbeszéljek vele egy találkozt, akkor az egy magánbeszélgetés. Ha a „művésznő Marta” felhívja a barátját, hogy megbeszéljen vele egy találkozót, akkor az egy üzleti megbeszélés.”

¹¹³ 1944. november 7-én a szovjet erők bevonultak Budapest keleti külvárosába, 20 kilométerre az óvárostól. A Wehrmacht számára Budapest ostroma volt az utolsó nagyobb hadművelet a déli fronton. A szovjet erők számára Budapest ostroma volt a berlini csata utolsó főpróbája. A győzelem megnyitotta előttük az utat Bécs felé is.

¹¹⁴ Fr. – akaratom ellenére

A parlament ma ülésezett. Kétségtelen, hogy elsöprő többséggel (vagy egyhangúlag) jóváhagyja a politikai változást, és bizalmat szavaz az új rezsimnek. Ezt lényegében ugyanazok a képviselők és felsőházi tagok teszik majd, akik Teleki-re, Bárdossyra¹¹⁵, Kállayra¹¹⁶, Sztójayra¹¹⁷ és Lakatosra szavaztak. A magyar politikusoknak annyi gerincük van, mint azoknak a több ezer tisztnek, akik huszonöt éven át hűséget esküdtek a régensnek, és akik között senki sem fogott fegyvert a védelmére, amikor egy külföldi hatalom és egy maroknyi hazai „összeesküvő” erőszakkal megfosztotta a hatalomtól.

SZERDA, XI. 1. (½ 9)

Többször is ébren feküdtem tegnap éjjel. Hallgattam az ágyúk dübörgését.

(14.00 H)

Állítólag az oroszok Soroksáron és Csepel szigetén vannak. Az utak tele vannak katonai járművekkel. A civil lakosság ide-oda röpköd, Budapestre költözik, Budapestről kiköltözik, Pestről Budára, Budáról Pestre, „fehér” lakásokból „feketébe”, zsidó házakból kimennek, aki csak teheti. Hatalmas sorok kígyóznak a pékségek előtt.

Gyakori detonációk, nemcsak távolból, hanem közelről is; repülőgépekből figyelmeztetés nélkül hullanak a bombák. Én pedig az ablak mellett állok, és egy abronccsal megerősítem a naplóm, hogy ne gyűrődjön össze annyira, amikor beteszem a rejtékhelyre...

A nácizmus előli menekülés negyedik évében ma személyesen találkoztam két német titkosrendőrségi tiszttel /hangos detonáció/ az új horvát nyelvet tanuló diákomnál, aki (valószínűleg hatalmas összegért) a „védelme” alatt áll. Olyan védelem alatt, hogy az utóbbi néhány éjszaka otthon sem mert aludni, félve a védelmezőitől.

(21.30 H)

A ma esti hírek szerint a harcok áterjedtek a főváros területére. És most időről időre a távolban ágyúk tompa dörrenése hallatszik.

115 Bárdossy László (1890–1946), külügyminiszter 1941-ben; Magyarország miniszterelnöke 1941-1942-ben. Hadat üzent a Szovjetunióknak és törvényt hozott a zsidókkal való házasságkötés tilalmáról. A második világháború befejezése után háborús bűnösneként kivégezték.

116 Kállay Miklós (1887–1967), Magyarország miniszterelnöke 1942-től 1944 márciusáig.

117 Sztójay Döme (1883–1946), Magyarország miniszterelnöke 1944 márciusától 1944 augusztusáig.

A csepeli papírgyár és a Gubacsi híd bombázása 1944-ben (forrás: fortepan.hu)

Most, amikor ilyen körülmények adódtak, érzem, mit jelent: lerombolni egy házat, és egyedül hajléktalannak maradni. Most, ahol a kimozdulás olyan nehéz és veszélyes: a légitámadások, áramszünetek, közlekedési káosz, rendőri intézkedések miatt, ma még a felhőszakadás miatt is; ahol a házön kívüli találkozás valamilyen program vagy megállapodás alapján szinte lehetetlen; most ezekben a nehéz pillanatokban egyedül vagyok a lakásomban idegenek között, akikkel semmilyen kapcsolatban nem állok. És naponta hányszor van okom aggódni szeretteim sorsa miatt, akik jelenleg a város különböző részein tartózkodnak, és csak korlátozott vagy semmilyen lehetőségem nincs arra, hogy gyorsan megállapítsam az állapotukat; és az események gyors alakulása miatt reszketnem kell, nehogy hirtelen teljesen megszakadjon a köztünk lévő kapcsolat.

A gyerekek Budán élnek; az anya Pesten, egy „zsidó” házban. Így történik, hogy a kivándorlás eme talán legnehezebb és legkritikusabb óráiban (amikor egyrészt egy halálosan megsebesített darázs utolsó mérges csípéseként fenyeget minket, másrészt lakóhelyünk a legnagyobb mértékű háborús műveletek színhelyévé vált) a gyerekeknek nem lesz apjuk mellettük, aki vigasztalja, megvédi őket, velük van, és az apának sem lesznek gyermekei mellette. És ha senki sem tudja előre kiszámítani, hogy a Duna innenső vagy túlsó partján lakóknak jobb lesz-e a sorsuk (mi itt a korábbi felszabadulásra számítunk), akkor is együtt kell lennünk. Az a tény, hogy ez eddig nem történt meg, kizárólag a családi vagy

– amilyeneknek nekem sikerült ezeket alakítani – kvázi-családi kapcsolatokból fakadó különleges érdekeimnek tulajdonítható. És ugyanez a tétlenségemnek vagy üzleti tevékenységemnek is tulajdonítható a helyzet megváltoztatása érdekében, mielőtt túl késő lenne.

SZOMBAT, XI. 4. (15.15 H)

Tizennégy órakor egy erőteljes robbanás történt. A Margit híd fele a levegőbe repült az összes ott tartózkodó emberrel és járművel együtt. Fájdalmas órákat éltem át, mert a számításaim szerint a gyerekeknek ekkor (valójában egy kicsit korábban) kellett volna átkelniük a hídon. Három órakor tudtam meg, hogy jól vannak. Úgy tűnik, hogy a robbanás előtt kb. 15 perccel keltek át a hídon.

forrás: fortepan.hu

Első pillantásra még egy laikus is láthatja, hogy a robbantást *lege artis* követték el, azaz egy robbanóanyag robbant fel, amit a katonai hatóságok aknáztak a hídra (anélkül, hogy bomba vagy a merénylőről elnevezett „pokolgép” lett volna). Teljesen megmagyarázhatatlan, hogyan történhetett meg ez.

Attól félek, hogy azokat fogják hibáztatni, akiknek mindenért hibásnak kellene lenniük, és hogy szörnyű megtorlás következik.

VASÁRNAP, XI. 5.

Az volt a benyomásom a városban, hogy az emberek a tegnapi katasztrófa után visszatérnek a mindennapi feladatokhoz. És az élet megy tovább... Sok helyen füleltem, hogy mit mond a „világ”, és érdekes, hogy mindenhol azt a verziót hallottam, hogy a katasztrófát a bányászat során német *sapueri*¹¹⁸ által elkövetett műszaki hiba okozta. Nem tudom, hogy ez a verzió tényeken alapul-e, vagy azt mutatja, hogy ma a lakosság még nagyobb gyűlölettel viseltetik a „szövetségesek” iránt, mint azok iránt, akiket mindenért hibáztatni lehet.

A lerombolt híd jelenete leginkább úgy hatott rám, hogy egy a hídszerkezettel együtt a mélybe zuhanó villamosszerelvénnyel látványa maradt meg bennem. Mivel a híd egyik része kiáll a vízből, két villamoskocsi is a víz felett maradt, a harmadiknak pedig csak a teteje állt ki. A szerelvénnyel még a síneken állt, látszólag ép, az összecuszkható csúszka, úgynevezett áramszedő (líra) a motorkocsikra van felhúzva, úgy áll, mint valami szellemjármű, és messziről nézve úgy tűnik, hogy a kalauz mindjárt jelzést ad a szellemjármű indulására.

Az oroszok, akik tegnapelőtt még 15 km-re megközelítették a fővárost, valóban némileg visszavonultak (vagy leverték őket). Úgy tűnik, hogy először egy (Szolnok felőli) vagy akár két (Földvár) irányából is befejezik az előrenyomulást Budapest felé, és csak ezután indítanak döntő koncentrikus támadást összesen öt irányból. Ez azt jelentené, hogy a támadás csak néhány – mondjuk 8 – nap múlva kezdődik.

Ez a napló ma merényletkísérlet célpontja volt (lásd az előző lapot!). Még nem döntöttem el, hogy ezeken az oldalakon beszámolok-e erről a merényletről és mindenről, ami ezzel kapcsolatos, vagy sem. Ez az események további alakulásától függ. Egyelőre további komoly bonyodalmak fenyegetnek ezekkel a jegyzetekkel kapcsolatban.

118 Fr. – mérnökök, bányászok

HÉTFŐ, XI. 6. (15.00 H)

Meglepődtem a mai déli újságokban a csatatérről megjelent beszámolókon. Nyíltan bevallják, hogy a szovjet csapatok elérték Budapest külvárosának szélét, és hogy csata folyik magáért a fővárosért. Azonban tegnap este sem hallottam ágyútűzet. Valaki arról tájékoztatott, hogy az oroszok Földvárnál keltek át a Dunán (nem ellenőrzött információ). Ha ez igaz, akkor a város mindkét felől (Pest és Buda) egyidejű támadásra számíthat, és valószínűleg nem lenne a város két része között olyan csata, amely a hidak lerombolásával járna. Akkor nem lenne értelmese sietve átkelni a Dunán.

Azonban ismét terjednek olyan hírek, hogy a várost teljesen ki fogják üríteni, valamint arról is, hogy mindenkit, aki csak képes dolgozni, az árkok körüli munkálatokra kényszerítik. Vajon használni fog a jugoszláv állampolgárság?

Hogy képet kapjunk arról, mennyire áll közel az igazsághoz a magyar hírügynökség hivatalos jelentése:

A Magyar Távirati Iroda jelenti: „A Margit hídon munkálatok közben úgy tűnik egy gázvezeték hibája folytán szombaton robbanási szerencsétlenség történt, amelynek folytán a forgalom a hídon megszakadt. Sajnálatosképpen a szerencsétlenségnek emberélet is esett áldozatául. A hivatalos vizsgálat folyamatban van.

*A forgalmat egyelőre másfelé terelik. A többi hídon át történő forgalom zavar-
talanságának és biztonságának biztosítására a kellő intézkedéseket nyomban meg-
tették.”*

Valójában a 250 méter hosszú híd fele teljesen megsemmisült, az áldozatok számát pedig 500 és 1500 között becsülik (ez utóbbi szám lesz hozzávetőlegesen pontos, figyelembe véve, hogy mindössze három villamosszerelvényben körülbelül 600 ember lehetett).

A kisfiam sikeresen versenyez velem. Ő is naplót vezet, és mivel az ábécé ismerete még nagyon gyenge, Lela a titkárnője. Tegnapelőtt fel akarta jegyezni, hogy az oroszok Soroksáron vannak. Miután figyelmeztették, hogy ilyet nem szabad leírni, elrendelte a következők leírását:

“O. S. v., ami a következőt jelenti: Oroszok Soroksáron vannak”. Azt mondja, idővel emlékezni fog, mit jelent ez a rövidítés.

Naplóm, ó naplóm, a vádlottak padján ma bebizonyítottad, hogy ügyvéd fia vagy. Jól megvédted magad, még ha nem is vagy olyan tiszta, mint a nap, és nagyjából felmentettek a bűnösség alól. Az a néhány folt, ami benned marad, nem fog sokat ártani, némileg növeli az értékedet, drámai hangot adva néhány száraz stílusú lapodnak.

Napló, napló, a főnököd egy nagy papucs. Legalább te óvd meg az önállóságot, a helyes testtartásodat és a törhetetlen gerincedet!

KEDD, XI. 7.

Több mint három és fél éve élek Magyarországon, és ez idő alatt hivatalosan is regisztráltam a külföldiek ellenőrző rendőrségnél (KEOKH-nál), és hivatalosan is bejelentkeztem. Hogy ilyen jól boldogulok a Gestapo és Pavelić usztasái elől menekülve egy Németországgal és a „Független Horvát Állammal” szövetséges országban, akkor mindenekelőtt Gabinak és Józsinak, a „feudálisoknak” kell megköszönnöm a kezdetektől fogva nyújtott segítség által. De nem én vagyok az egyetlen emigráns, akinek Magyarország menedéket adott, olyan menedéket, hogy végül nincs ok panaszra. Több ezren menekültek el Jugoszláviából, Romániából, Ausztriából, Lengyelországból, Szlovákiából, és Magyarország – bármennyire is elhatárolta magát elméletileg a menekültektől, és bármennyire is kezdetben szigorúnak és könyörtelennek tette magát a „fehér” és „fekete” menekültekkel szemben – végül túlnyomó többségükben „modus vivendi”-t adott nekik. Igaz, vannak olyanok, akiket átszállítottak a határokon; sokan heteket, hónapokat töltöttek különböző táborokban (ahol egyébként „európai” volt az élet), de előbb-utóbb szinte mindenki talált egy „Gabit”, aki kedves szavakkal [közbenjárt] a kapcsolatainál, vagy egy ügyvédet, miniszteri tanácsadót vagy nyugalmazott rendőrkapitányt keresett meg, aki jó összegért ki tudta eszközölni a táborból való kijutást, még tartozkodási engedélyt is kapott. Azt szoktam mondani, hogy szerencsénkre két dolog van Magyarországon: a feudális rendszer és az a tény, hogy „a Panama-csatorna áthalad ezen az országon” (– ez utóbbi állítás váltotta ki Józsiiban a legnagyobb felháborodást). Én akkor kaptam meg az első tartozkodási engedélyemet, amikor Józsi levelet írt a KEOKH helyettes vezetőjének kérve az engedélyt, és garanciát vállalva értem. A nemes írt a nemesnek tegezve őt és „barát”-nak szólítva – mintha régi ismerősök lennének (noha eddig soha nem is hallottak egymásról), így ezt a kérést pusztán udvariasságból nem lehetett visszautasítani. És ez így folytatódott a hosszabbítások esetében is egészen addig, amíg egy napon (1943. június 28-án) egy szerencsétlen véletlen oda vezetett, hogy Sándor (akkoriban a KEOKH helyettes vezetője) megtagadta

a hosszabbítást, és elrendelte, hogy 48 órán belül lépjem át a határt. Ekkor Gabi a belügyminiszterhez, Fischer Keresztes névrokonomhoz ment, és 5 percen belül határozatlan idejű tartózkodási engedélyt szerzett. A miniszter nem utasíthatta vissza a grófnő, az egyik legkiemelkedőbb mágnáscsalád leszármazottjának kérését. De a miniszterrel folytatott rövid beszélgetésből, Gabi azt is megtudta, hogy a vezető úr nagyon szívesen tesz ilyen humánus kivételeket a külföldiek ellenőrzésére vonatkozó szigorú szabályozások alól, és hogy sokkal többet tenne ebben az irányban, mind általában lehetséges különösen akkor, ha szabad keze lenne, ha nem kellene mindig félnie a jobboldali ellenzéktől és Magyarországnak nagy szövetségeseinek nyomásától. Gabi sokszor hallott már ilyen kijelentéseket Siménfalvytól, a KEOKH vezetőjétől. Semmi gond, ezek az „urak”, és egész mentalitásuk, neveltetésük, keresztény kultúrájuk elzárkózik a barbár intézkedésektől, amelyek célja egy nagy embercsoport kiirtása pusztán azért, mert állítólag egy másik „fajhoz”, nemzetiséghez vagy valláshoz tartoznak.

Így az a tízezernyi menekültserég, akik azzal mentették meg az életüket, hogy Magyarországon találtak menedéket, nemcsak egyes nemeseknek köszönhetik ezt, akik barátságából vagy pénzösszeg fejében, osztálytársaikhoz fordultak értük illetékes helyeken, azaz a közbenjáró ügyvédekhez (akikre a magyar nyelvnek van egy sajátos *terminus technicus*, a „kijáró”), akik ismerték azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a pénz a megfelelő helyre juthat, hanem mindenekelőtt az uralkodó osztály mentalitásának, amely számára ezek a radikális, embertelen, vérszomjas intézkedések valami idegen dolog volt, amivel nem tudott megbékélni.

A magyar politika ebben az ügyben, mint sok másban, különösen a legfontosabb kérdésben, a mesterségesen bevezetett alapvető irány és az uralkodó osztály mentalitása közötti ellentmondás miatt azt a furcsa paradoxont mutatja, amelyre korábban már utaltam. Az országban hozott zsidóellenes intézkedések a szegényeket és gyengéket sújtották, de a gazdagokat és hatalmasokat nem. És ugyanaz a miniszter és a külföldieket ellenőrző rendőrfőnök, aki oly humánus tekintettel volt az országba újonnan érkezett külföldiekre, szörnyű intézkedéseket hozott a helyiekkel szemben. 1941 augusztusában, amikor én, egy Magyarországhoz semmilyen kötődés (vagy szeretet) nélküli ember, megkaptam az első letelepedési engedélyemet, körülbelül 20 000 embert, magyar állampolgárt, az országban született gyermekeket szállítottak át a lengyel határon, pusztán azért, mert a világháború után keletről bevándorlók voltak, akik nemkívánatos elemnek számítottak, és Lengyelországban ezeket az embereket (az ottani megszálló hatóságok szerint) megölték. Ugyanaz a miniszter, aki telefonon utasította a KEOKH-ot egy kis északi ügyvéd megmentésére, nem mondott le posztjáról,

amikor néhány katonai parancsnok önállóan, kormányzati utasítás nélkül okozta az újvidéki mészárlást,¹¹⁹ és ezért nem vonták őket felelősségre. És 1942 tavaszán, amikor én, zsebemben a tartózkodási engedélyemmel, gondtalanul sétáltam a Dunakorzón, és kávézgattam a napsütötte teraszokon cigányzenét hallgatva, a rendőrség *razziákat* szervezett zsidó fiatalemberekre (mint a sintér a kutyát), nemcsak a tétlen sétálókra, hanem a munkából visszatérő hivatalnokokra és munkásokra is, akiket munkaszolgálatos századokba helyeztek, és a keleti csataterre küldtek. Kicsit később egész korcsoportokat vontak be ezekbe az egységekbe, és így került a csataterre unokatestvérem, Faragó Bandi is. Ezekről a munkásoktól már az úton elvették a meleg öltönyöket, kabátokat és a cipőket; a nekik küldött csomagokat nem kézbesítették nekik; olyan rosszul tették őket, hogy mindenki fogyott. És amikor beköszöntött az 1942/43-as tele, ezeket a szegény embereket tömegesen megölték. Éhségben, hidegben, tífuszban meghaltak. Bandi unokatestvérem is a hivatalos jelentés szerint fagyásban és rendkívüli kimerültségben halt meg. Az Ukrajnába hurcoltaknak közel a 90%-a meghalt. (És akkor érthető, miért gyűlöl engem a Faragó család, és miért bocsájtok meg nekik minden rosszat, amit kívánnak nekem és tesznek velem: amikor tehetetlenül kellett végignézniük fiuk – testvérük – halálát, aki mindig is a leglelkesebb magyar volt, egy olyan rendszer csapásai alatt, amelyben én – egy együtt-ment külföldi – szépen és gondtalanul élek, mert vannak „feudális” kapcsolataim és – véleményük szerint – pénzem is, amivel itt mindent el lehet intézni.)

Ennyire paradox volt a magyar politika – egyformán Bárdossy és Kállay alatt is (1933-tól kezdve a külföldiek kiváltságos helyzetének más okai vannak: néhány külföldi nagykövetség – elsősorban svájci és svéd – elfoglalásával a nemzetközi jog elvei alapján védelmet kaptunk). De – mint mondtam – a paradoxon, a kettősség általában véve a politika alapvető jellemzője volt. Magyarország háborúzott is, meg nem is háborúzott. Németország szövetségese volt, de mindig úgy adta elő magát, mintha nem állna háborúban a nyugati demokráciákkal, és csak néhány expedíciós hadtestet küldött a keleti csataterre. Az ország belsejében az élet meglehetősen békés volt, az erőfeszítéseknek semmi jele nem

119 1941. április 10-én a magyar kormány már jóváhagyta Horthy rendeletét a „déli területeken” folytatott hadműveletekről, és 80 000 honvéd a kormányzó „Előre az ezeréves határookra” felkiáltásával április 11-én átlépte a magyar-jugoszláv határt. A magyar erők nem ütköztek komolyabb ellenállásba, és már április 16-án elfoglalták egész Bácskát és Baranyát. A helyi magyar közösség egy részének teljes szívű segítségével a honvédek továbbra is vérontással írták le az ötnapos útjukat. Szabadkán, Zomborban, Topolján, Kulán, Aleksa Šantićon, Crvenkán, Szenttamáson, Hadinépen és természetesen Újvidéken 3500 ártatlan szerb civilt öltek meg. Lásd a Megszálló és Segítői Bűnöket Meghatározó Tartományi Bizottság dokumentumgyűjteményét A Magyar Honvédség bevonulása Bácskába és Baranyába 1941-ben (szerkesztette: Dr. Drago Njegovan, Prometej, Újvidék, 2012).

mutatkozott, pláne nem a haditermelés fokozása érdekében, hát még a maximális erőfeszítésnek egyáltalán nem volt jele. A magyar csapatok boldogan vonultak 1000 km-re a határtól, a magyar közvélemény boldogan lapozgatott illusztrált magazinokat Sztálingrád romjainak és az égő Rosztovnak a képeivel. És nem tudta, hogy a háború veszélyes játék, kétélű tör, hogy a háborút nemcsak meg lehet nyerni, hanem el is lehet veszíteni; hogy aki ebbe a veszélyes játékba belép, annak rendkívüli erőfeszítéseket kell tennie a győzelemért.

Józsi és Gabi felsővárosi kúriájában kellemes ebédek során gyakran vitáztunk erről a kérdésről. Józsi büszkén mutatott rá a magyar politikusok zsenialitására, akiknek ilyen manőverező politikával sikerült az országot érintetlennek tartaniuk, olyan állapotban, hogy ma igazi oázis a borzalmak Európájában. Rámutatott a különbségre Jugoszláviával szemben, amelyet felelőtlen és irreális politikája olyan katasztrófába taszított, hogy hónapok és évek óta vér folyik benne, testvéri vér ontódik idegenek rovására. És míg – Józsi véleménye szerint – a jugoszláv népek annyira vérezni fognak ebben a háborúban, hogy nem lesznek képesek túltenni magukat ezen a vérvesztésen, Magyarország ép és erős lesz a háború utolsó szakaszában, amikor mások már kimerültek lesznek, és így – még ha a háború véget is ér – boldog jövőt biztosít magának.

Ezzel szemben a szerb és a horvát parasztnép hősiek gerincét védtem, akik inkább meghalának, mintsem fejet hajtsanak egy idegen hódító és barbár ideológiák előtt, és azt állítottam, hogy csak a végén derül majd ki, hogy a magyar oroszlanosodás hasznos volt-e. Csak pillanatnyilag hasznos, mondtam, de erre a békeidő jelennek a jövőben óriási ára lesz. Mindenki számára, aki csal, eljön az a nap, amikor be kell vallania a dologt, és minél később ismeri be magának ezt, annál rosszabb lesz neki. És valamikor az év elején 1943-ban, amikor a „Stichworte”-t írtam az emlékirataimhoz, a naptárba a következőket írtam: „Amit a legokosabbnak tartanak, az a legbutább dolog”, és ez a kétirányú magyar politikára tett utalásom volt.

Még nem tudom, hogy a jugoszláv népek valóban megváltották-e a boldog nemzeti jövőjüket hatalmas véráldozatukkal. De egy olyan időszakban, amikor Magyarország kétharmada szovjet megszállás alatt áll; amikor a főváros kivételével a legnagyobb városokat elpusztították; amikor a Szent Margit hidat lerombolták, és a kulturális Budapest jelképét – a Lánchidat – felrobbantották; amikor a hadijelentés nem a sztálingrádi gyárnegyed elleni sikeres támadásokról, hanem az orosz erők Budapest elleni támadásra való átcsoportosításáról szól; ma már elmondható: hogy a magyar politikusok, akik 1941 áprilisának első napja-ától kezdve, amikor először szembesültek egy döntő kérdéssel, manőverezéssel próbálták elkerülni a világos döntést, nagy hibát követtek el. Már akkor (1941 áprilisában) szembe kellett volna nézniük, ahogyan Teleki Pál gróf tette. Akkor

egy erőszakos szövetséggel kellett volna szembenézniük („*halb zog sie ihn, halb sank er hin*”¹²⁰), bármilyen nehézségeket is hozzon az az adott órában; 1944. március 19-én kellett volna szembeszállniuk egymással, ahogy Horthy is hiába próbálkozott 1944. október 15-én. Naivitas volt azt gondolni, hogy a helyzetet megmentették az megszállástól, a háború borzalmaitól, ugyanakkor elfelejteni, hogy mindez egy kicsit később, nagyobb mértékben, mégis elkerülhetetlen lesz.

Magyarország nem állt ellen, szövetségeseivel tartotta a lépést, és megpróbált tovább manőverezni. Nemcsak politikai bölcsesség volt ez, hanem belső ösztöne is. De ha úgy döntött, hogy háborúba kezd, akkor háborúba kellett volna vonulnia 100%-ig. A háború lefolyásán és kimenetelén biztosan semmit sem változtathatott volna. De ha végül vereséget szenved, azt hiszem, nagyobb tiszteletet élvezett volna a győztes ellenség részéről, és mint egyes eszméinek vagy állítólagos érdekeinek következetes harcosa, jobb békefeltételeket kapott volna, mint ez az ingadozó, gerinctelen opportunistá Magyarországa.

Ma jid meglátjuk, ki jár jobban: Finnország¹²¹ vagy Magyarország

SZERDA, XI. 8.

Ma kiplakátolták a főváros pesti oldalának „önkéntes evakuálását”. Úgy gondolom, itt az ideje, hogy a család átköltözzön a Duna ezen oldalára. A mai erőfeszítések ebben az irányban sikertelenek voltak. De Gombos I. felajánlotta nekem, hogy svéd védelem alatt álló bentlakásos iskolába helyezzem el a gyerekeket. Lépjem meg ezt? Gombos azt is mondja, hogy sok prominens eszéki német érkezett ide, és megpróbálnak svéd védelmi útlevelet szerezni!

A Faragóék fenyegető, ultimátumos módon követelik, hogy biztosítsak nekik svéd vagy svájci védelmet, hogy Margit szabadulhasson a munkaszolgálatától. Megpróbálok segíteni nekik, nem hiszek a sikerben, aztán megint átkozni fognak engem, engem, aki a szerencsétlenségükért okolható: egykor nem akartam megmenteni Bandit (pedig könnyen megtehettem volna!), és meghalt; semmit sem tettem Paliért, aki súlyosan megbetegedett; egy ujjamat sem akartam mozdtítani, amikor Karl bácsi és Pali a kistarcsi táborba kerültek; és most Margit is végleg elpusztul, mert nem segíték. Meg vagyok győződve arról, hogy így gondolnak és beszélnek rólam, rólam, aki mindig próbáltam segíteni nekik, és ők a gattettekkel viszonzották ezt nekem.

120 Ném. – Félig felhúzza, félig elsüllyedt.

121 Finnország két háborút vívott Szovjetunió ellen a második világháború alatt: a téli háborút (1939–1940) és a szovjet-finn háborút (1941–1944). Ugyanakkor nyíltan harcolt a náci Németország oldalán.

Egyszer azt mondtam: szerencsés vagyok, hogy csak 10 rokonom él Budapesten, és 999 990 külföldi; ha fordított lenne az arány, már rég tönkrementem volna; olyan kedves volt a rokonaimtól, hogy megvendégeltek. Egy kis részlet: Segíteni akartam a briliáns bohémnek, a nagy, el nem ismert művésznek, Magyarország legjobb portréfestőjének: Faragó Palinak. Így amikor 1942 húsvétjára megköltöttem a Gabikának szóló himnuszt, megkértem Palit, hogy illusztrálja a verset néhány rajzzal. Így akartam Palit „magasabb körökbe” bevezetni. Gabikának tetszettek a rajzok, Józsi (meggyőződésből vagy udvariasságból) pedig felkiáltott, hogy briliánsak. Palit meghívták egy uzsonnára. Erre felbátorodtam, hogy egy lépéssel tovább lépek.

SCHUTZPASS
Inhaber dieses Schutzpasses besitzt die schweizerische Staatsangehörigkeit nicht.

Unterschrift des Schutzpassinhabers:
Margita Fischer

Schweizerische Gesandtschaft
Abteilung für fremde Interessen
Schutzpass Nr. 2574

Staatsangehörigkeit des Schutzpassinhabers:
JUGOSLAVIEN

Name: **FISCHER geb. Széke**
Vorname: **Margita**
Geburtsdatum: **5. Oktober 1906.**
Zustand: **verheiratet**
Heimatort: **Jugoslawien**
Geburtsort: **Glinz**
Wohnort: **Budapest**
Beruf: **Hausfrau**

Der Inhaber dieses Schutzpasses besitzt auch noch:
Gültig für Aufenthalt in Ungarn
Dieser Schutzpass ist gültig bis:
3. August 1945. (vier-fünf)

Signalement:

Körpergröße: **160 cm**
Haar: **braun**
Augen: **blau**
Besondere Kennzeichen: **keine**

Der Schutzpass ist gültig auch für die Tochter Lejla geboren am 26.III.1934 in Glinz u. für den Sohn Durko geboren am 2.I.1936 in Glinz.

Der Inhaber dieses Schutzpasses darf die Schweiz nur mit dem Visum einer schweizerischen Auslandsvertretung betreten.

Ausgestellt am **1. August 1944,**
in **Budapest.**

Stempel: **SCHWEIZER. GESANDTSCHAFT**
Abt. fremde Interessen
I.A.

Unterschrift: **C. Lutz**
Vizekonsul.

Fischer Margita védő útlevele

Akkoriban Józsi és Gabi lányát eljegyezték. Palival megbeszélve elmondtam neki, hogy szeretnék neki egy portrét ajándékozni az esküvőre, amit majd az unokatestvérem festi meg, egy festő, aki bár ma még nincs divatban, de tulajdonságait tekintve minden bizonnyal az egyik legjobb kortárs portréfestőnk. Herrika (a menyasszony), aki apja igazi lányaként nem utasítja vissza a neki felajánlott anyagi javakat, örömmel kijelentette, hogy kész „ülni” a maestronak. Pali nekilátott a munkának előre közölve, hogy nem fogad el semmilyen díjazást a munkájáért, csak azt kérte, hogy vásznat és festéket vegyek, így meg is tettem, és 150 pengőt költöttem.

És így minden a tervem szerint alakult. Képzeletemben már láttam, hogyan érkeznek Herrika ismerősei és barátai a legjobb társaságból sorra Herrika otthonába, hogyan állnak meg mindannyian ámulva egy számukra ismeretlen festő mesteri portréja előtt, és hogy ezután hogyan érkeznek Palinak egymás után a rendelések, hogy alig bír velük lépést tartani.

Számomra a dolognak csak egy kellemetlen oldala volt: mivel 150 pengőt költöttem egy rendkívüli be nem tervezett dologra, a költségvetésem felborult, és a hónap végére már nem volt miből kifizetnem a panziót. Sok habozás és mérlegelés után úgy döntöttem, hogy kölcsönt kérek egy másik rokonomtól, Ruditól. Ez a Rudi, aki akkoriban egy illusztrált magazin igazgatója volt, nagyon jól tudta (maga is beismerte), hogy szülei mekkora hatalmas segítséget kaptak elhunyt apámtól az évek során, és hogy pontosan ennek a segítségnek köszönhető, hogy a család talpon maradhatott, és a gyerekek is tanulhattak. Ezért arra számítottam, hogy Rudi örülni fog, ha lehetőséget kap arra, hogy egy kis kölcsönnel kifejezze háláját mindazért a jóért, amit a családomtól kapott. Annál jobban meglepődtem, amikor kezdett kimászni az ügy alól, és végül azt mondta, hogy sajnos nem tudja megadni a kért kölcsönt, mert jelenleg nincs rá pénze.

Lehangoltnak éreztem magam, kölcsönkértem pénzt egy emigráns barátomtól, és úgy döntöttem, hogy törölöm Rudit a meglátogatott rokonok listájáról.

Pali rövid időn belül befejezte a portrét. Lehetetlen kaotikus színekavalkádra sikerült, egy nyomorúságos, teljesen jellegtelen nőalak, amint két kézzel egy virágcserepet tart a hasa alatt. Halálosan szégyelltem magam Herrika és a szülei előtt, akik nyíltan bevallották nekem, hogy a festményt a ház padlásán lévő rakárba hajították. A legmelegebben megköszöntem Palinak a fáradozását, és magamban sajnáltam, hogy a bohém unokatestvérem „futtatásáról” szóló álmom így kudarcot vallott.

Eddig ártatlan történet volt. De van egy epilógusa is, ami több mint egy évvel később játszódik le, és ami megadja a *point-ot* (a lényegét). 1943 őszén meghalt Rudi édesanyja, a nagynéném. Ez arra késztetett, hogy újra meglátogassam

az unokatestvéreimet, és részvéteimet fejezzem ki. És mivel Rudinak lelkiismeret-furdalása volt velem szemben, a beszélgetést az előző év eseményére terelte, úgy érezve, hogy bocsánatot kell kérnie, valahogy igazolnia kell magát. „Igen” – mondta Rudi –, „tudom, hogy elhunyt édesapád néha segített a családunknak – még ha nem is nagy összegről volt szó – (hm! hm!), és én is segítettem volna neked, ha ételre vagy szállásra volt szükséged. De az a hír járta, hogy fényűzően élsz Budapesten, és hogy könnyelműen költesz, szóval...”

Ránéztem. Egy pillanatra elgondolkodtam, és azonnal világossá vált számomra: csak két vagy három ember volt, Rudi és a közös ismerőseim: a Faragó család tagjai; maga a Faragó család, akikről gyakori beszélgetésekből tudtam, hogy csak a legrosszabbat beszélik a távollevők közül: tehát az egyikük rágalmazott Rudi előtt, hogy „pazarló” életet élek.

Tudattam Rudival, hogy tudom, ki pletykál rólam, és ezt nem is tagadta.

A helyzet a következő: A Faragóék megsegítésére 150 pengőt költöttem; a hiány pótlására Ruditól kértem a 150 pengőt, de Rudi megtagadta a kölcsönt, mert a Faragóék pletykáltak rólam, hogy szélhámos vagyok.

Csütörtök, XI. 9.

Viharos nap. Ma reggel azt tudtam meg, hogy a zsidókat nagy csoportokban űzik ki a városból. Az ablakból látok néhány csoportot, többnyire fiatal nőket, akik nehézkesen gyalognak, hátizsákokkal és csomagokkal megrakodva, esőben, a „nyilas” őrk kíséretében. Kilenc órakor telefonon tudtam meg, hogy anyámat fél hatkor kihúzták az ágyból, le kellett mennie az udvarra a többiekkel, izgalmában leesett a lépcsőn és megsérült a lába; egyébként semmi különös nem történt, mert csak azokat vitték el, akiknek munkakötelezettsége volt. $\frac{1}{4}$ 10-kor látogatás Dr. Draskóczy nál egy lakás ügyében. 10 órakor a gyerekekhez megyek Budára. Horvát óra után találkozó anyámmal, majd ebédidőben a Szakszervezetnél értekezés a témáról: el kellene-e helyezni a gyerekeket egy svéd védelem alatt álló bentlakásos iskolába, mert ismét szóba kerül a külföldiek internálása. $\frac{1}{2}$ 5-kor ismét Dr. Draskóczy nál egy lakás ügyében, utána Gombosnál a gyerekek elhelyezéséről. Elvileg beleegyeztem, és megegyeztünk abban, hogy holnap elmegyek a Svéd Vöröskereszthez egy ellenőrzésre. – Az esti újságban olvastam egy új rendeletet, miszerint a „biztonsági útlevéllel” rendelkező zsidóknak holnap este 10 óráig bizonyos (csillagos) házakba kell költözniük. Érzem, ahogy a vér kiszalad a fejemből, és a térdem megroggyan. Újra elolvasom (az utcán, egy utcalámpa alatt), és arra a következtetésre jutok, hogy ez a rendelet valószínűleg nem vonatkozik ránk, érvényes útlevéllel rendelkező külföldi állampolgárokra. (Most, hogy írok, már majdnem meg vagyok győződve erről, nyugodtan ülök a szobámban, és nem félek a holnaptól.) Anyámhoz repülök, hogy figyelmeztessem erre a rendeletre, és arra, hogy ránk ez nem vonatkozik.

Anya is azt javasolja, hogy a gyerekeket bentlakásos iskolába helyezzék.

Haza vacsorára. Be felhív telefonon, és kéri, hogy segítsék neki [...]. Örömmel teszem, és majdnem három órát gyalogolok újra. Be sokat tett a B családért. Ez a harmadik tag, akit megment.

Holnap döntést kell hozni a gyerekek elhelyezéséről. Ésszerűen gondolkodva arra a következtetésre kell jutnom, hogy az internátusban való elhelyezés nagyobb esélyt ad a megmenntésre, mint a kintmaradás. És mégis, szeretném, ha az események úgy alakulnának, hogy az elhelyezés ne történjen meg, hogy feleslegessé váljon...

A német hadijelentés szerint az oroszok átkeltek a Dunán (Apatin közelében), a harcok Magyarország utolsó, eddig érintetlen részén folynak – Dunántúlon. Ez javítja az utcai harcok és a Pest és Buda közötti dunai front kilátásait. Most este ágyúdörgés hallatszik délről - szívemnek kedves zene...

Észrevehetően lecsökkent a hőmérséklet. Meglep, hogy még ennyire elvisellem a fűtetlen szobát, és hogy a vastag fagyással borított ujjaim még mindig tudnak írni. Éjszaka rosszabb, mint nappal: hiába gyömöszölöm a télikabátomat és a díspárnát a fotelból a vékony és rövid takaróra, gyakran nem tudok felmelegedni reggelig, ezért rosszul és nyugtalanul alszom. Ó, tavaly még szép volt! Amikor nem tudtam fát szerezni, Berti irodájából „loptam”, és minden nap két-három rönköt vittem haza az aktatáskámban: így minden harmadik nap tudtam egy kis tüzet gyújtani a kályhában. Abban az aktatáskámban az emigrációból származó emlékiratokat is írhatnék: a leghihetlenebb tárgyakról, amiket benne hordoztak.

PÉNTEK, XI. 10.

A gyerekek elhelyezése körüli fáradozások. Kaptunk beutalókat bentlakásos iskolákba, mindkét gyerekre külön. Darkót azonban nem fogadják be, mert nem felel meg a követelményeknek. Holnap kérnünk kell újabb beutalót valamely másik intézménybe. Lelával minden rendben lenne, csak meg kell szereznünk néhány dolgot. Úgy tűnik, rossz intézményt választottunk: katolikus, szegény, szigorú, silány étellel, havi egyszeri látogatásokkal.

forrás: fortepan.hu

Lelicánál minden teljesen más, mint amilyennek lennie kellene. Összességében most úgy döntöttem, hogy bentlakásos iskolába helyezem a gyerekeket. Újabb zsidóellenes üldöztetési hullámra számítok: háromnapos kijárási tilalomra, a következő plakátra (ízléstelen, mint az új rezsim óta minden propagandaplakát): egy lerajzolt sarló és kalapács = Dávid pajzsa, és alatta az van felírva, hogy a bolsevizmus egyenlő a judaizmussal, és hogy ők a magyarok halála.

Délelőtt körülnéztem Dr. J... sashegyi villáját. Ingyen adna nekünk két szobát, azzal a várakozással, hogy utána őrizzük meg neki a házát és a készüléket. Csodálatos megoldás lenne, de egyelőre még mindkét oldalon akadályok vannak.

Este anyámat ismét zaklatták: ki akarták rakni a házból félreértelmezve a tegnapi parancsot bizonyos „védencek” áthelyezéséről.

Ma van az „önkéntes evakuálásnak” a második napja. Erre hívták fel a „hazafias” lakosságot. Mindebből azonban semmi sem látszik a városban. Széles rétegek egyértelműen szabotálják ezt a kormányzati intézkedést, ahogy mindent szabotálnak is, amennyire csak lehet. Az emberek fáradtak, elégük van a háborúból. Az emberek nem fognak elfutni az oroszok elől, és azt akarják, hogy az oroszok mielőbb megérkezzenek. („Ha hideg vízbe kell ugranom” – mondta Zdenko a minap –, „inkább fejjel lefele ugranék bele, mintsem lépésről lépésre haladnék.”) Ráadásul senki sem fog harcolni. A harcosok panaszkodnak, hogy nincs fegyverük, és mindenki a németeket vádolja, hogy mindent elszállítanak az országból, amit csak az autójukba belefér. Ez egy igazi védelem a Nemzetközi Vöröskereszt részéről, nemcsak azokkal szemben, akiket most üldöznek, hanem azokkal szemben is, akik félnek a közelgő rezsimtől. Hatalmas előnyöket kínálnak, ha egy vörös kereszttel ellátott táblát festenek valamelyik házra vagy lakásra. Teljes defetizmus, ami csak a szörnyű terror miatt nem vezet széteséshez.

Sancta simplicitas: Dr.... B..., amikor tegnap elvittük a bűvőhelyre, ezt mesélte: „A férjemről megtudtam, hogy a csapata négy napig gyalogolt, és egyáltalán nem kaptak élelmet. » Was sagen Sie zu dieser Gemeinheit?«¹²² És egy kicsit tovább: „Sie wollen uns direkt ausrotten. Müssen wir uns das gefallen lassen?“¹²³

122 Ném. – Mit gondol erről a gonoszságról?

123 Ném. – Egyenesen ki akarnak irtani minket. El kellene csak úgy mennünk?

SZOMBAT, XI. 11.

Ma elhelyeztük a gyerekeket a „Teleki” bentlakásos iskolában. Minden gyorsan és szakszerűen ment, mindenféle szentimentalitás nélkül, de nem hiszem, hogy erre lett volna bármilyen kükönös ok. Amennyire előre látható, nem elválásról van szó. A gyerekek közel vannak hozzánk, szoros kapcsolatban maradunk velük, holnap meglátogathatjuk őket. És úgy tűnik, hogy a jelenlegi körülmények között a lehető legnagyobb mértékben védve vannak ott. Így a család most négyfelé él: négyen Pesten, és egy valaki Budán.

A mai hadijelentésben először említik a Dráva folyót. A Volgától a Drávaig, Sztálingrádtól Eszékig...

Gyakran felriadok éjszaka (hideg van). Kinézek az ablakon, hogy lássam, hajnalodik-e már. Így amikor meglátom az első fénynyomokat a leengedett redőnyök szélein keresztül, hallgatózom: hallom-e az ágyúkat? Nem hallom. Ez azt jelenti, hogy a Bp elleni nagy támadás ma sem kezdődött el. Mert meg vagyok győződve arról, hogy a támadás egy nappal korábban, hajnalban kezdődik, néhány órás tűzérési előkészületekkel. Vajon holnap indul?

VASÁRNASZOMBAT, XI. 12.

Nagyon nehéz napom volt. Reggel értesültem egy kormányrendeletéről, amely szerint mindazoknak a Zs.-knak, akik semleges nagykövetségek védelme alatt állnak, e hónap 15. napjáig bizonyos, csillaggal jelölt házakba kell költözniük. Csak a legoptimistább értelmezéssel lehet arra a következtetésre jutni, hogy ez ránk, jugoszlávokra nem vonatkozik. Tehát három nap múlva internálnak, végre abba a csapdába kerülök, amit évek óta próbálok kikerülni, és akkor kezdődik a szenvedés útja a végső pusztulás felé, amelyet előttem már százezren megjárták. (Ma több száz embert láttam az utcán: időseket, anyákat csecsemőkkel, rokkantakat, batyukkal és bőrröndökkel megrakodva, fáradtan és kimerülten vonszolva magukata rendőrök és „nyilasok” kíséretében.) De még nem esem kétségbe, talán meghosszabbítják a határidőt; talán megérkezik az oroszok; elbújhatok (bár ettől félek); talán a svájci nagykövetség védelme alatti internálás elviselhető lesz, és nem deportálással vagy kiirtással végződik. Nem esem kétségbe. (Estére már több oldalról is hallottam, hogy a rendelet ránk nem vonatkozik.)

Délben megtudtam, hogy a gyerekeket alighogy elhelyezték a „Teleki” otthonban, berontott néhány „nyilas”, mindegyiket megvizsgálták, és végül

követelték, hogy távolítsák el őket az otthonból. Ma reggelig még maradhattak, aztán egy másik („Horthy István” nevű) otthonba vitték őket, de csak ideiglenesen, mert ott nem maradhattak. A Vöröskereszt közbelépése miatt Gomboshoz rohanok. Sietek a gyerekeimhez, és megtudom, hogy este egy harmadik otthonba („Skót Misszióba”) viszik őket. Odamegyek, és megtudom, hogy egy iskolaépület alagsorában vannak, ahol semmi sincs elkészítve egyetlen gyermek fogadására sem. Az igazgatóság nem hajlandó fogadni a gyerekeket. Visszarohanok, jelentem ezt, és másfél órán át mindenfelé telefonálok, haza akarom vinni a gyerekeket, de hová haza? Végül: ott maradnak aznap éjjel, még akkor is, ha székeken ülve alszanak, mert nincsenek ágyak. Szóval így sikerült őket elhelyezni: sem biztonságban, sem jó helyre. Gyermekeim, gyermekeim, hogyan fognak gondoskodni rólatok mások? De Lela és Darko remek hangulatban voltak: gyerekek társaságában voltak, és bizonyos mértékig élvezték a kalandos élményeket.

[...]

HÉTFŐ, XI. 13.

*Spannung – Entspannung – Spannung – Entspannung.*¹²⁴

Mai események:

1. A gyerekek a „Skót Misszióba” költöztek, úgy tűnik, ott tudnak maradni, és hogy viszonylag jó körlmények között vannak.
2. A svájci nagykövetség azt állítja, hogy az áttelepítési rendelet nem vonatkozik a jugoszlávokra. Bár ez még nem teljesen ellenőrzött adat, úgy fogok tenni, mintha így lenne – még e hónap 15-e után is.

[...]

Este egy kellemes félórát töltöttem a Draskóczy családnál. Ők azok az emberek közé tartoznak, akiknek a körében jól érzem magam, magabiztosnak, folyékonyan beszélek, egyenrangú félként társalogok (mint „primus inter pares”) –, még magyarul is.

Ahogy a társalgási képességem általában attól függ, hogy partnereim hogyan értékelnek engem, úgy a magyar nyelvtudásom különösen attól függ, hogy partnerem felsőbbrendűséggel és megvetéssel tekint-e bizonytalan küzdelmemre ezzel az idegen nyelvvvel, vagy ámulattal és csodálattal támogat-e a nehézségeinek leküzdésére irányuló erőfeszítéseimben.

„Félek minden egyenruhástól, mert lehet, hogy éppen rendőr vagy valami hasonló, aki elhurcol engem; félek minden civiltől, mert lehet, hogy nyomozó. Félek, amikor megszólal a csengő vagy valaki kopog az ajtómon. Összerezzenek,

¹²⁴ Ném. – feszültség – lazítás – feszültség – lazítása.

amikor csörög a telefon, mert szörnyű hírt hozhat nekem. Félek, amikor nem csörög a telefon, és a beszámolóm szerint valamelyik szerettemnek kellene válaszolnia. Nincs bátorságom újságot olvasni, mert ki tudja milyen parancsok lesznek megint benne? Megijedek, amikor látom, hogy az emberek gyülekeznek a sarkon egy új hirdetés előtt. Félttem a levelektől, mert azon tűnődtem, mit fognak tartalmazni, ugyanakkor kétségbeestem, amikor nem kaptam levelet, mert miért nem írnak?”

Ez már több mint három éve így megy. Azt hiszem, hogy ennek az időszaknak az elején még jobban félttem, mint most; ez alatt a három év alatt mindenféleképp hozzászóltam, eltompultam, és talán megnőtt az önbizalmam is, mert ez alatt a hosszú idő alatt mindig és sokszor ügyesen kerültem el a veszélyt.

De az örök félelmem régebbi, mint a Független Horvát Állam. Olyan régi, mint én magam. Örököltam, és így nevelkedtem. Anyámtól örököltam. Mivel ő is egy olyan ember, aki örökre mindentől félt, szószerint örök félelemben él, hogy valami rossz történt, vagy fog történni. Egész gyerekkoromban ezt láttam magam előtt: amikor a gyerekem tüsszentett, anyám képzeletében tüdőgyulladása volt, amikor fejfájása volt, agyhártyagyulladás van; ha valaki nem ért haza a szokásos időben, elütötte az autó; amikor vonattal utaztak, ütközéstől vagy egy híd leomlásától kell tartani. Semmit sem volt szabad tenni, amit mások tettek, mert veszélyhez kapcsolódott: a futás és az izzadás betegséget okozott. Focizás közben eltörhet a karunk és lábunk, tornaórán leesett a korlátról stb. (minden ilyen félelmet és tiltást példákkal lett illusztrálva a család és az ismerősök életéből; XY nagybácsi izzadt, megivott egy pohár hideg vizet, és tüdőgyulladásban meghalt stb.). A körülöttem lévő világ állandóan ellenséges erők konglomerátumaként mutatkozott előttem, amelyből számtalan veszély leselkedett. Maradj a lehető legmozdulatlanabb helyzetben, mozogj a lehető legkevesebbet, hogy ne érjen téged baleset.

A vak, természeti erőktől való félelem anyámra jellemző dolog volt. Apa nem a természettől félt, hanem az emberektől. Különösen fejlett félelme volt a hatóságoktól. Több mozzanat is hozzájárult ehhez a komplexusához, és ezek két körülmény köré csoportosulnak: az államnyelv nem ismerése és a jugoszláv állampolgárság kérdésével kapcsolatos nehézségek (1928-ig). A háborúban kevésbé félt volna támadásba lendülni, mint Rákosi Pálhoz¹²⁵, az eszéki rendőrség tisztjéhez fordulni. És az a Rákosi Pál (– egy költő és író, akit a civil életben nem tiszteltek kellőképpen, de mégis útlevelet adott kétes állampolgárságú polgároknak, ha megvették a „műveit”), szerintem ő volt a bűnös abban, hogy [*a horror magistratus*]¹²⁶ annyira mélyen belém ivódott. 16 éves koromban egyszer elmen-

125 Fordítóként az Eszéki Horvát Írók és Művészek Klubjának tagja volt.

126 Lat. – a tisztviselőktől való félelem

tem hozzá, és rám kiabált, mert betörtem az irodájába, pedig az ajtón volt egy tábla, amelyen az állt, hogy az ügyfeleknek kint kell várniuk a hívásra (amit a sötét folyosón nem láttam). Azt hiszem, ez az incidens egy olyan komplexus gyökere, amelytől a mai napig nem tudtam megszabadulni, és amely miatt vonakodva és félelemmel megyek a hatóságok bármelyik képviselőjéhez, bizonytalanul és dobogó szívvel lépek be, csak kissé bekukucskálok az ajtón, készen a visszavonulásra, és különösen mindig a menekülés szélén állok a befejezetlen ügyek elől, ha a „hatóságok” barátságtalanul néznek rám, vagy rám csattannak. Meglepő módon a 14 éves jogi gyakorlatom, amelyben hivatásszerűen folyamatosan kapcsolatban álltam a hatóságokkal, nem változtatott ezen lényegesen, mert csak olyan bírák előtt, akiket régóta és jól ismertem, jelentem meg öntudatosan egyenlőként az egyenlők előtt, idegenek vagy alig ismertek előtt pedig félénken, bizonytalanul és teli félelemmel. (És ezért, bármilyen jó jogász is voltam, soha nem voltam jó ügyvéd!) Azt is mondhatnám, hogy a hároméves budapesti tartózkodásom növelte az önismeretemet, és itt-ott szabadabb teljesítményt veszek észre, ugyanakkor ismét gyakran érzékelem a bátorság hiányát, bizonytalan dadogást produkálok, mintha valami felsőbb lény előtt állnék.

Az anyámtól örökölt balesetektől való félelem minden bátorságomtól, minden tevékenységemtől megfosztott, és ma is megfoszt ettől. Naplómban bizalmasan elárulhatom: Józsinak igaza van, amikor azt mondja, hogy gyáva vagyok. És ma már nagyon jól tudom, hogy az ész semmit sem ér az ember számára, hogy a szép szavak, amelyekkel okos gondolatokat tud írásban kifejezni, semmit sem érnek számára, amikor a természet alattomos erőitől való félelem (amelyek végső soron mind egy közös nevezőre vezethetők vissza: a halálfélelemre) gátolja a cselekvésképeségét, sőt elveszi a döntésképeségét is, így az ilyen ember ahelyett, hogy a saját útját járná, passzívan hagyja, hogy mások vigyék.

És különösen az okos, szép szavakkal megírt gondolatok nem nyithatnak utat a gyakorlati pályára, azaz az emberekkel érintkező életre annak az embernek, aki bizonytalanul és kisebbségi érzéssel közeledik más emberekhez, félve a homlokráncolásuktól, a barátságtalan fogadtatástól vagy a durva elutasítástól. Nem válhatsz nagy emberré, ha még mindig nem mersz kopogni a postásnő pultján, amikor bélyeget akarsz vásárolni, és ő éppen akkor bezárta a pultot, mert békében akarja megenni az uzsonnáját. Nem szégyelled magad, hogy még mindig nem mertél belépni annak a senkinek és semminek az irodájába a svájci nagykövetségen, hogy megkérdezd: ez és ez a parancs vonatkozik-e ránk, vagy sem? Ó, igen, ha mellettem lenne J. J. barátom (a Napló X. 28., 30. és 31. oldal) magától értetődő átható ereje, aki ma egy pillanat alatt átfurakodott engem és magát a nagykövetség előtt várakozók sűrű sorain, és akiről valaki jellemzően

azt mondta: olyan ember volt, aki pusztá jobb kezével meg tudott állítani egy 500 fős tüntetést! De senki sem tud a saját bőréből kibújni, így nekem is szembe kell néznem a gyógyíthatatlan félénkségemmel és a sztoikus halálfélelemmel.

KEDD, XI. 14.

Entspannung – Spannung. A gyerekek a „Skót Misszióban” egy „slum-hoz”¹²⁷ hasonlóan vannak elszállásolva. Egy elhanyagolt, koszos, bűdös iskolaépület alagsorában, amely ma újoncokat szállásol el. Egy hatalmas teremben körülbelül ötven ágy van, hosszában és keresztben szétterítve, rajtuk szalmapaplanok, matracok, koszos ágynemű, bevetetlen takarók, párnák, paplanok, szétdobálva az ágyak között, alatt, és az ágyakon a ruha, étel, evőeszköz, pelenka, éjjeliedény, játékok, mindez az égbe nyúló rendetlenségben. Elhanyagolt, mosdatlan gyerekek ólálkodnak, zajonganak, felügyelet nélkül, csecsemők sikoltoznak, nők és férfiak járkálnak ide-oda, némelyek még rendet is próbálnak teremteni ebben a káoszban. A szomszédos nagy terem – egy alap eszközökkel felszerelt tornaterem található, amit nappalira és étkezőre használták. Több gyerek padban ül, és a pad (természetesen megterítetlen) pultjáról egy pohárból issza a levest, ami az ebédjüknek kellene lennie. A kényszermunkások ezt a levest a saját étkezdejükből szakították a gyerekek számára, és vödörben hozták át (a felét útközben kiöntve), az éhes gyerekek pedig állva, ülve és járkálva isszák a levest, és egy darab kenyeret rágcsálnak mellé. Sehol nyoma sincs semmilyen felügyelő hatóságnak, Vöröskereszt-képviselőnek, még csak tábla sincs, amely megvédené ezt a helyet a hatóságoktól, ami valójában egy nyomorúságos búvóhely a munkaszolgálat elől menekülőknél és gyermekeiknek. Egy menedékhely a menekülőknél és a hajléktalanoknak, amelyről egy ott tartózkodó nő helyesen megjegyezte, hogy „még mindig jobb, mint egy téglagyár” (ezer és ezer zsidót visznek egy elhagyatott téglagyárba, és ott „szállásolják el őket”, úgymond, a szabad ég alatt). Így hát biztonságba akartuk helyezni gyermekeinket – akiknek nagyobb biztonságot akartunk nyújtani egy a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló bentlakásos iskolába, minthogy kint legyenek egy svájci védőútlevelel –, de annak a veszélynek tettük ki őket, hogy szökevényekkel együtt, *mitgefangen*¹²⁸ hurcolják el őket – ezért kellett elszakítani őket az anyjuktól, és háromnapos kalandnak és erőfeszítésnek kitenni! Természetesen azonnal elvittük őket onnan, és most Darko ismét a vendégem.

Az érem másik oldala! A háború után a Nemzetközi Vöröskeresztnek a magyar zsidók megmentésében végzett munkájáról fognak ódákat zengeni. De itt ott felbukkan egy fehér varjú, amely szépítés nélkül beszél majd az ostobaságról és a zürzavarról, és úgy ábrázol egy tábor, ahogyan az valójában volt. És

¹²⁷ Ang. – nyomornegyed

¹²⁸ Ném. – velük együtt elkapva

sok fekete varjú károg majd a felháborító protekcionizmusról és korrupcióról, amelyre a svájciak, és különösen a svéd nagykövetség és a Vöröskereszt által kiosztott ezernyi különféle védelmi papír és utazási okmány alapjául szolgált, tehát ez egy újabb tényező, amely hozzájárul ahhoz, hogy a szegények megkülönböztetés nélkül szenvednek, míg a gazdagok és a kapcsolatokkal rendelkezők részben mégis megmenekülnek.

Egy tragédia a több ezer között: Kuki¹²⁹ kora reggel óta harcolt, sorban állt, áttörte a kordonokat, eljátszotta a minisztérium valami üzenetét, hogy védelmi határozatot szerezzen egy ismerősének. És meg is kapta, amit este 7-kor vitt magával. Aztán a házvezetőnő elmondta neki, hogy fél négykor elvitték a szóban forgó személyt a ház többi lakójával együtt. Hová vitték? A téglagyárba...

Ma egész nap látom a felvonulások, mennek, lépkednek azzal a tipikus lassú, kimerült léptekkel, vonszolják magukat télen és az esőben. Hova? A téglagyárban. És onnan, és utána?

SZERDA, XI. 15.

1. Délelőtt 3 ½ órát álltam a svájci nagykövetség előtt az esőben, amely olyan igazolásokat állítottak ki, mely szerint a minisztérium és a nagykövetség közötti megállapodás értelmében a zsidókra vonatkozó rendeletek nem vonatkoznak a jugoszlávokra – még a lakások szempontjából sem. Mégsem kaptam semmit. Hihetetlen szervezatlenség, a végrehajtó szervek tétlensége, a beosztottak és azok durvasága és arcátlansága, akik önjelöltként „munkatársi pozíciókra” emelkedtek.
2. Elvitték a védtelen zsidókat abból a házból, ahol Anya lakik – és úgy tűnik, hogy már szinte az egész várost elhurcolták. Ez újabb szörnyű felfordulást okozott. A ház hatóságai, nem értve a parancsot, ragaszkodtak hozzá, hogy anyának ma este el kell hagynia a házat. Sok huza-vona után sikerült elintézni ezt is.
3. A mai hírek szerint a budapesti zsidókat gyalog hajtják Bécsbe.¹³⁰ Attól tartok, hogy már minden rokonamat elhurcoltak. Holnap megpróbálok valamit megtudni a Faragó családról.

129 Egy eszéki nő, aki túlélte a háborút és az Egyesült Államokba költözött rokonaihoz; az 1950-es években csomagokat küldött a Fischer családnak.

130 1944 novemberében, a szövetségesekkel szembeni náci ellenállás utolsó hónapjaiban tapasztalható vonathiány miatt Eichmann több tízezer zsidót küldött halálmenetbe Budapestről Ausztriába. Tömegestül pusztultak a 200 kilométeres úton élelem és víz nélkül, esőben és hóban küzdve.

4. Undorító részletek a svéd és svájci protekciók kereskedelméről. A lakosoknak (szám szerint körülbelül 1000 fő) ma estig be kell költözniük bizonyos 6 házba. Ott mindehol az udvarokon és a folyosókon emberek ülnek, és hihetetlen összegeket fizetnek egy matracon lévő ágyért.
5. Darko új világrekordot állított: 6 egymást követő éjszakán hat helyen aludt (Margit körút, Podmaniczky u., Vilma királynőút, Vörösmarty u., Zoltán u., Margit körút). És ha a mai ígérek teljesülnek, holnap a hetedik helyen alszik.
6. Úgy döntöttem, még ha jelentős összeg feláldozásával is, megpróbálok segíteni Faragó Palinak. Nem késő már? És ha nem, akkor lehet-e még segíteni?
7. Teéjesen véletlenszerűen megismerkedtem egy katonával, aki visszatért a frontról, és az első dolog, amit közölt velem az volt, hogy nem tér vissza az alakulatához, hanem bujkálni fog.
8. És az élet megy tovább... Miközben egy végtelen menet vonszolja magát a Pest és Bécs közötti úton, és az idősek és betegek összeesnek és meghalnak az út menti árkokban, miközben tízezer hajléktalan kétségbeesetten küzd, hogy „matracon helyet” találjon egy „svéd házban” megmentett holmijainak egy részével, az A és B jugoszlávok, akik negyedszer, ötödször vagy tizedszer nézik, hogyan a balszerencse ismét egy valóban csodával határos módon elkerülte őket, leülnek egy finom vacsorához egy pohár sörrel, és az A filozófál: „Van valami mély pszichológia abban a sok nemzet, például az oroszok körében is elterjedt szokásban, hogy egy kedves halott temetése után nagy lakomát rendeznek. Nem szolgálja az emberek tiszteletét, de igaz, hogy a körükből való halála egyfajta megkönnyebbülést ébreszt a túlélőkben. Egy nagy feszültséggel teli nap (betegség, remegés, remény) után, amikor az egész kör érzi a feje fölötti szerencsétlenség fenyegetését, hirtelen nagy ellazulás (*Entspannung*), egy csapás következik, amely arra az egy fejre összpontosul, és ez az egy fej magára vállalta az áldozatot, mondhatni, hogy ezzel az áldozattal megváltotta a többieket, akik folytatják megszokott, gondtalan mindennapjaikat, és megkönnyebbülésüket és nyugodt lelkiismeretüket azzal igazolják, hogy a halott bizony nem járt rosszul, és ezért most nincs szükség sajnálatra. Így mi is, látva, hogy mások – akarva vagy akaratlanul – ahogy magukra vállalták az áldozatot – szükségét érezzük annak, hogy megkönnyebbülésünket egy kicsit jobb vacsorával vezessük le, és inkább szavakkal, mint érzésekkel sajnáljuk a többieket, miközben lelkiismeretünket azzal nyugtatjuk, hogy megpróbáltunk segíteni ezzel vagy azzal, vagy legalábbis próbálkozunk – ha már nem késő.

CsÜTÖRTÖK, XI. 16.

1. A Faragó család természetesen minket hibáztat, amiért nem biztosítottunk nekik semmilyen védelmet. És arra számítanak, hogy bármelyik pillanatban elhurcolhatják őket. Pali nem vállalja, hogy egyedül őt mentsék meg, hacsak a szüleit sem mentik meg („hogyan legyen kivel durván bánni” – jegyzi meg M., utalva arra, hogy a család többi tagja felháborítóan durván bánt az apjával). A mai próbálkozásaim az érdekükben mind a svéd, mind a svájci vonalon kudarcot vallottak. Holnap megpróbálok valami mást, de a reményem minimális.
2. Beszéltem egy šumadini férfival a svájci nagykövetségen. Csodálatos típusú ember, mind megjelenésben, mind jellemében. Hónapokat töltött a hírhedt Margit körúti katonai börtönben. A története a következőkről szól: szisztematikus éheztetés; nagyszámú kivégzések (heti 1-2); korrupció (akinek pénze van, gyorsan szabadul); az 1942 januári újvidéki mészárlás.
3. Politika és háború. Tegnap két érdekes dolgot olvastam: a) Goebbels kijelentését, miszerint „Németország minden elfogadható tiszteletreméltó békéért harcol” (a gyengeség első hivatalos beismerése); b) állítólag megállapodás született Tito és Šubašić között. A tartalmáról semmit nem közölnek. - Úgy tűnik, az oroszok mostanra keletről is egészen közel húzódtak a fővároshoz.
4. Ilona megmentette a férjét. Ez egyben indokolta is Cserepes elhagyását. A megmentés módszerét bemutatjuk – a háború után.

Genius loci. Amióta úgy 6 héttel ezelőtt újra elkezdtem naplót vezetni, kialakult egyfajta szertartás ebben az írásban. Este lefekvés előtt, egy sarokban az ablak alatt elhelyezett asztali lámpa mellett, egy karosszékből, egy jegyzetfüzet van az ölemben, melynek alátétként egy tucatnyi művészeti magazin kötete szolgál. Nagyon szeretem ezeket a pillanatokat, és el sem tudom képzelni, hogy más körülmények között írjak – főleg nem az íróasztalomnál ülve. Az utóbbi napokban, mivel a szobában már igazán nyomasztó a hideg, bevezettem egy új dolgot. Betakarom magam, vagyis inkább bebatyulázom magam az ágytakarómmal. És így a pózom arra a híres festményre emlékeztet, amelyen Mozart a halálos ágyán vezényli a „Requiem”-jét...

AD: FÉLELEM – BIZONYTALANSÁG (NAPLÓ XI. 13.)

Anya kóros félelme a baktériumoktól. Egy csepp Dráva-víz – tífusz; egy tűszúrás – tetanusz. Ha főtt kakaó volt a „rechaudon”¹³¹, és valaki hagyta, hogy a Dráva-víz csöpögjön a mellette lévő csapból, a kakaót újra kellett forralni: mert lehetséges, hogy egy csepp víz belefröccsent és megfertőzte.

A félelemkomplexumaim:

1. Gyerekkoromban láttam egy Shakespeare mű illusztrált kiadását, benne két fiú (III. Richárd) meggyilkolásának ábrázolásával. Azóta: félek, hogy éjszaka meggyilkolnak. Bezárkozom, ellenőrzöm egyszer, majd újra ellenőrzöm a lakás minden lehetséges ajtaját.
2. Gyerekkoromban egy Kos nevű család négy tagja meghalt Eszéken világítási gázmérgezésben. Azóta: pánikszerű félelemben szenvedek a gáztól, a legszigorúbb házirend a helyi és a főcsapok elzárásának sorrendjéről, valamint az ellenőrzésről és a szuperellenőrzésről.
3. A ház, ahol gyerekkorom nagy részét töltöttem, kétszer is leégett. Ezért érthető a tűztől való félelem.
4. Amióta élek, félek a mennydörgéstől. Nagyon megrémültem, amikor a szótárból megtudtam, hogy évente X ember meghal a villámcsapástól. A szótári tudásom alapján a szobában egy helyben kuporogva, távol az ablaktól és a kéménytől, és a félelemtől sápadtan számoltam a másodperceket a villámlás és a mennydörgés között.
5. Az 1918-as forradalom alatt iskolatársamat, Kišicki Ružicát a katonák által egy szökevény után kilőtt golyó ölte meg az utcán. Azóta félek az „eltévedt” golyóktól.

Minden esti imám így kezdődött: Istenem, óvj meg a betegségtől, rablóktól, gáztól, tűztől, mennydörgéstől, villámlástól, golyótól. És abban a hitben imádkoztam, hogy – legalábbis erre az éjszakára – elhárítottam minden veszélyt, amelyet ima közben gondolatban magamban hordoztam. Egy babona, amelytől a mai napig sem szabadultam meg teljesen.

Az 1-5. komplexumok a mai napig elvesztették intenzitásuk nagy részét – vagy akár az egészét, de a lényeg továbbra is fennáll: semmi olyasmit nem szabad tenni, ami veszélybe hozhat, még akkor sem, ha kicsi a valószínűsége annak, hogy az valamilyen veszélyhez vezethet. *In dubio pro inertia.*¹³² Milyen katonának lennék én, akinek rohamra vagy bombázó küldetésre kell mennie, ahol a halál valószínűsége 10%, vagy akár sokkal magasabb is?

¹³¹ Fr. – tűzhelyen

¹³² * Lat. – Kétségben, gyáva

A félelemből fakadó tehetetlenség példái az elmúlt időszakból: az 1942-es mészárlás után nem voltam Óbecsén; 1944 nyarán nem mozdultam Cserepesről; miután visszatértem Bp.-re, nem mentem a „csillagházakba”.

A hatóságoktól, a rendőrségtől, a bíróságtól való félelem. A „fegyverszünet”, a komplexum fejlesztése 1928 (a jugoszláv állampolgárság szabályozása) és 1934 (a „belgrádi ügy”) között. A „belgrádi ügy” kezdetétől fogva, több mint egy évig olyan intenzív félelmem volt a rendőrségtől és a bíróságtól, hogy nem sokkal maradt el a Független Horvát Állam első hónapjaiban érzett félelemtől. Aztán éjjel-nappal rettegtem a csengő, a telefon, az egyenruha és a civil ruhák előtt. Az ügy elkövetői Józsi és Gabi voltak. A belgrádi ügy még jobban érintette Mosint, üzlettársamat és feleségét, Terkát, mint engem. Azt hiszem, közvetlen ok-okozati összefüggés van egyrészt az ügy miatti felháborodás, másrészt Mosin teljes fizikai és mentális összeomlása, illetve Terka mentális összeomlása között. Józsi és Gabi természetesen semmit sem akartak tudni róla. És amikor Mosin és Terka a legnagyobb balesetet szenvedték (1942) az egérfogóban bekövetkezett katasztrofális egészségi állapotuk miatt, Józsi és Gabi az ujjukat sem mozdították, hogy megmentse őket.¹³³

PÉNTEK, XI. 17.

1. Tegnap este három férfi érkezett Ilonához, nyomozóként mutatkoztak be, és érdeklődtek afelől, hol van a férje. A nő azt mondta, hogy nem tudja. Ezután házkutatást tartottak, és 200 000 pengő értékű pénzt és értéktárgyakat találtak – szinte kizárólag zsidó vagyont –, ami Juliskánál el volt rejtve. Mindezt magukkal vitték, és elmentek, hogy látszólag hozzanak egy autót, amivel elszállíthatják a letartóztatottakat –, és soha nem tértek vissza. Nyilvánvalóan álnyomozók – valószínűleg azoknak a gengsztereknek a társai, akik nagy pénzért szabadon engedték Ilona férjét. A „filantrópok” egy másik kategóriája...
2. Tegnap este 10 óra körül bombák hullottak – mindenféle riasztás nélkül. Nemrég ezt mondtam: „A régi és az új riasztási rend közötti különbség a következő: a régi rendben először volt riasztás, majd hullottak a bombák; most először hullanak a bombák, és utána van (vagy akár nincs) riasztás.”
3. A Faragó család megmentésére az *affidavit*¹³⁴ alapján tett erőfeszítések mind a svájci nagykövetségen, mind a pápai nunciátuson mind a mai napig eredménytelenek maradtak. Holnap folytatom. Faragó nagynéni pedig a következőket mondja: „Meg kell szerezned, mert bárki megszerezheti ezt.” és „Nem értek egyet azzal, hogy csak a gyerekeket mentsük meg; mindent meg kell tenni értem is.”

¹³³ Mosin Kleint, a neves eszéki ügyvédet, akivel Fischer együtt dolgozott az ügyvédi irodában, az Eszék melletti Tenja táborba vitték, majd 1942-ben feleségével és más eszéki zsidókkal együtt Auschwitzba hurcolták.

¹³⁴ Lat. – írásos nyilatkozat

4. A „papír” fantasztikus kereskedelme errefelé virágkorát éli. Bárcsak tudnám, hány ember esett át státuszátalakuláson, hányan bujkálnak átalakulás nélkül! Tízezrek. A katonai dezertőrök száma is hatalmas. És hány különféle [alak] tartózkodik itt, gyakran sok szellemmel és fantáziával!
5. Beszélgetés egy kapu aljában:
 - Ismeretlen úr: „Nem kellene a kapu alatt menedéket keresni? Bombák hullhatnak.”
 - Kuki: „Nem félek; itt van már felszálltak a vadászgépeink.”
 - Ismeretlen úr: „Azok nem a mi gépeink, nem hallod azt a zümmögő hangot? Az az ellenség.”
 - Kuki: „Kizárt dolog, hogy egy ellenség ilyen alacsonyan merészeljen repülni.”
 - Ismeretlen úr (mosolyog): „Előfordult már veled, hogy bementél egy zokniboltba, és nem volt ott zokni?”
6. Űtegeket helyeztek el a budai hídfőknél. A fővárosban a dunai átkelőhelyekért folytatott harc hamarosan véres valósággá válik. A családot Pesten koncentrálni.
7. E sorok írásakor (este 10 órakor) egy újabb bomba esett – ismét előzetes értesítés nélkül.

SZOMBAT, XI. 18.

1. Erőfeszítések a Faragó család javára, és ismét eredménytelenül, a nunciatúránál még van egy kis remény.
2. A svájci nagykövetség bejelentette, hogy új tárgyalások folynak a külföldiek sorsáról, és néhány napon belül új rendeletet adnak ki. Az internálás réme ismét fenyeget minket. Szörnyű napok állnak ismét előttünk, amikor dönteni kell: megadod magad vagy menekülsz; ahol százszor így is, úgy is döntesz, reménytelenül küzdve; olyan órákkal nézünk szemben, amikor percenként az órára nézel: mennyi időm van még hátra? És közben még mindig ide akarsz menekülni, hogy megpróbáljanak valamit (nem jutsz rá a villamosra), ott telefonálj (nem lesz csatlakozás), várod ezt a barátot, aki megígért valamit, nem találod azt az embert, akitől vársz valamit; hová mész a gyerekekkel, mit fogsz csinálni a holmikkal?; szakad az eső, az ujjaid elzsibbadtak a hidegtől, menned kell, cipelned, helyet találnod, eltűnnöd. Ketyeg az óra, te már nem tudod, mit tegyél, holtfáradt vagy, és most már sötét is van, az újadat sem látod az orrod előtt, és már nincs fedél a fejed felett. Fáradt vagy, elegend van mindenből, legszívesebben odamennél az első egyenruhához, és azt mondanád: itt vagyok, én ilyen és ilyen vagyok; nem akarok tovább

erőlködni és kínlódni, döntéseket hozni, bujkálni, futni, [színlelni]; én vagyok az X, Y; vigyél, vezess, csinálj, amit akarsz!

3. A személyes anyagi felelősségem mellett elintéztam, hogy a kirabolt Ilona kifizesse a tartozásait, amelyeket a főnökei nem hajlandók kifizetni.
4. Megtudtam, hogy Heini báró barátomat deportálták Németországba. A hírt egyik *socius malorum*-ja¹³⁵ hozta, aki egy száguldó vonatról ugrott ki, hogy megmentse magát. Heini elment, és nekem nem volt lehetőségem kifizetni neki az utolsó kiló vajat, amit túlzott segítőkészségében *proprio motu*¹³⁶ szerzett be nekem, és a következő üzenettel hagyott nekem a „hivatal” wertheimi pénztárában:

“*Auf der Kasse liegt eine Kilo Butter (54), für Dr Kn... (egy olvashatatlan név egy Heini által írt odaragasztott cetlin) oder Dr Fischer – Kuki u Co. H*”¹³⁷

VASÁRNAP, XI. 19.

Bár napok óta beszélnek valami hatalmas szenzációról, aminek történnie kellett volna, a vasárnapunk minden különösebb történet nélkül telt, hacsak nem számítom azt szenzációnak, hogy meleg víz volt a csövekben, így három hét szünet után fürödhettem. A hideg elviselhetetlenné vált, az éjszakai fagyok, és a lakás továbbra is fűtetlen. Különben jobbra-balra intézkedtek, mi lesz, ha... Azonban az oroszok is nagyon közelednek keletről, és az ágyúdörgést újra sokat lehet hallani. Ágyba, ágyba, lefagynak az ujjaim!

KEDD, XI. 21.

1. A svájci nagykövetség tájékoztatása szerint a gyámságuk alá tartozók helyzete, akik valódi jugoszláv állampolgárok, és mint ilyenek, KEOKH-nál vannak bejegyezve – ez változatlan.
2. A hírtől felbátorodva és megnyugodva, délután gondtalanul sétálgattam az utcán, amikor megállított egy fogyatékos-alsóbbrendű típusú férfi, melyekkel rendszeresen találkozunk a *nyilasok* soraiban (az usztasák között is találkoztunk ilyenekkel): alacsony, púpos, sánta, egyszemű, görbe fejű, egyszemű (sic!), hunyorgó, vigyorgó arcú, görbe szájú stb. Ez a férfi megkért, hogy mutassam meg az igazolványomat. Az első reakcióm az volt: ez nem igazi nyomozó; ezért megkértem, hogy először mutassa meg **ő** az igazolványát (micsoda hihetetlen merészség!). Miután ezt megtette, megmutattam neki az okmányaimat. Nem volt megelégedve velük („A Schutzpass jó, de nincs jó csillag nélkül közlekedni!” „Elnézést, ez tévedés, jugoszláv állampolgár

135 Lat. – bajtárs

136 Lat. – saját kezdeményezésére

137Ném. – „Egy kg vajat hagytam (54), dr. Kn... vagy dr. Fischer részére – Kuki Co. H.-ban.

vagyok. Olvassa el ezt!” „Ezt majd ott megmutatja.”) Röviden: elvitt, átadott két rendőrnek, akik fegyverrel a rendőrkapitányságra **kísértek**. Két órát töltöttem ott egy hideg szobában, miközben írástudatlan rendőrök kértek tőlem személyes adatokat, és jelentést írtak. Végül egy rendőrségi tanácsadó elé vittek, aki miután átnézte az irataimat, elbocsátott.

Érdekes: hogy nem ijedtem meg jobban, pedig tudtam, hogy katasztrofálisan végződhet, ha ennek a csoportnak a kezébe kerülök; a rendőrök hihetetlen írástudatlansága – látszólag kezdők, az új rezsim által felvett személyek – még azt sem tudták, hogyan kell leírni az utca nevét, ahol a letartóztatás történt; mégis a „faji zsidók” fogalma („Reformátusok? Akkor mit is akarnak magától?”) felfoghatatlan ezeknek az egyszerű öröknek. A rendőr barátságossága, aki nemcsak engem mentett fel a bűnösség alól, hanem büntetés nélkül szabadon engedett két „vádlott-társamat” is, akiknek kétségtelenül volt némi „védelmük”, de magyar állampolgárként kötelesek voltak viselni a csillagot. Az volt a benyomásom, hogy maguk a régimódi rendőrök szabotálják a jelenlegi rezsim intézkedéseit (dualizmus: rendőrség, párt – ami Horvátországban is így volt: az usztrasák koncentrációs táborba vittek, a rendőrség pedig engedélyt adott a Magyarországra való szökésre); és ezen kívül van némi tisztelet a semleges hatóságok dokumentumai iránt, bármilyen jelentéktelen is egy papírdarab.

3. Ez a kaland és az a tény, hogy azok a munkaköteleseknek, akik valamilyen védő „papírfecnival” rendelkeztek, hazatérhettek (egy hónapnyi szörnyű szenvedések után), arra engedett következtetni, hogy jelenleg nincs veszély ránk, jugoszlávokra – *Entspannung*.

(14.30 H)

Már hónapok óta az a válasz a következő kérdésre: „Nos, meddig fog ez tartani?”, én folyton ezt válaszolom: „Nos, még tizennégy napig.” Először komolyan gondoltam, egészen a közelmúltig a barátaim mosolyogni kezdtek ezen a válaszon, később én is elmosolyodtam, elmosolyodtam magamban, és azt mondtam: „Majd meglátod, hogy végre igazam lesz. Eljön a nap, amikor tényleg már csak körülbelül tizennégy nap lesz hátra a felszabadulásunkig.”

Ma igazán nem reménykedem gyors végkifejletben. Az oroszok nyilvánvalóan nem kívánják a varsói incidens megismétlődését, ezért mielőtt lerohanának Budapestet, megpróbálnak eljutni a „Dunántúlra”, hogy úgy mondjam, teljesen körülvegyenek minket. És jelenleg csak egy keskeny hídfőjük van a folyó jobb partján. Ügyünk még sokáig elhúzódhat. Próbálok úgy berendezni az életemet, mintha sokáig itt lennék: újraindítottam a felfüggesztett horvát nyelvoktatást, és egy másikat is vállaltam. Legalább a napom teljesebb, a munka növeli

az önbizalmamat, és a kereset is hozzájárul az igen magas megélhetési költségekhez.

A drámai pillanatok iránti vonzalmamban gyakran így képzeltem el a végkimentelt: Küzdöttem és küzdöttem, a veszélyek jöttek és mentek újra, alig volt kiút, de újra kiástam magam: és eljön az a pillanat, amikor már nem lesz kiút; belátom, hogy minden elveszett, hogy nincs megmentés, hogy mindennek a vége elkerülhetetlen, és akkor, és csak akkor, abban a teljes kétségbeesésnek a pillanatában csoda történik, megtudom: megmenekültünk, az ellenséget legyőztük, megadta magát, a felszabadítók bevonultak városunkba.

Annyira szerettem ezt a „dramatizálást”, annyira hittem benne, hogy gyakran kívántam: jöjjön már el az a helyzet, amelyből nem tudom kihúzni magam, és csalódtam, amikor kikerültem a veszélyből, mert folytathattam a „játszmákat”...

De ne feledjük, hogy ez a helyzet drámai is lehetne: meggyőződni arról, hogy vége, hogy már meg vagyok mentve, majd hirtelen – az utolsó pillanat utáni pillanatában – katasztrófa! Az idei október 15-e szinte ehhez a mintához igazodott.

Egy kormányrendelet értelmében a katonai dezertőr minden családtagját megbüntetik – függetlenül a személyes bűnösségtől (bűnrészesség, tudás stb.). Urunk esztendeje 1944!

Reggel egyrészt azt mondták nekem, hogy a német titkosrendőrség külföldi állampolgárok elleni akcióra készül. *Entspannung – Spannung*. Ezúttal azonban nem hagytam magam megfélemlíteni, és tartottam magam, mintha ezt nem köölték volna velem. Hogy bölcsen vagy rosszul cselekszem-e, majd később kiderül.

Faragó Pali számára tegnap kudarcot vallott a klinikára való felvételére irányuló beavatkozás; ma a pápai védelem megszerzésére tett kísérlet határozottan kudarcot vallott; holnap valami mást fogok megpróbálni a svédekkel; előre tudom, hogy nem fog összejönni. És a Faragó család, amelyről most már híre van annak, hogy bizonyos értékű ékszereik vannak (érdemes volt miattuk veszekedni a többi rokonnal, akik nem voltak hajlandók segíteni nekem?), és amelyről már régóta tudom, hogy nincsenek barátaik, öngyilkossággal fenyegetőzik, ha nem mentjük meg. Pali mérget kér az orvosától, és arról beszél, hogy leugrik a harmadik emeletről. Nyomásgyakorlás, zsarolás, mint amikor Faragó néni öngyilkossággal fenyegette Gabikát, ha nem segít neki? A hisztéria eredménye, amely már az örület határait súrolja? Egy komolyan és hidegen megfontolt döntés, amely a gyors halált részesíti előnyben a deportálás leírhatatlan szenvedésével szemben?

Ilona nagyon nehéz helyzetben van. Egyrészt a férjét segítő gengszterek kényére-kedvére van bízva, másrészt a katonai hatóságok már a nyomában vannak a férje szökése miatt. Teljesen összetört, így látom, hogy nem üres frázis, amikor kijelenti, hogy „az idegei végén jár”.

SZERDA, XI. 22.

A hirtelen fordulatok napja:

1. A Faragó család megmentése érdekében egy utolsó kísérlet a svéd nagykövetségen kudarcot vallott. De, valaki más segítségével „pápai védelmet” kaptak.
2. És jelenti Faragó Margit (akit néhány héttel ezelőtt elvittek dolgozni = deportálták), hogy hazafelé tart; hogy a deportálásokat [egyáltalán felfüggesztették].
3. De a „védett rezervátumokba” való költözés kétélű tör; a lakóknak tilos elhagyniuk otthonaikat, és egyébként is nagyobb mértékű zaklatásnak vannak kitéve, mint az egyszerű „csillagházak” lakói.

A szövetségesek (különösen a francia 1. hadsereg)¹³⁸ nagy nyugati sikerei ismét reményt adnak a gyors végkimenetelre – esetleg még Budapestet is megkímélve a háború borzalmaitól.

Holnap a gyerekek ismét egy, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló otthonba készülnek; egy olyan otthonba, ahol többé-kevésbé csak alszanak, és egyébként a családjukkal tartózkodnak. Ha a Genfi Egyezmény jele valóban teljes védelmet nyújt, az nagyon szerencsés megoldásnak tűnik.

Egyre több ilyen Vöröskereszt szimbólummal ellátott táblát látni a városban. „*Do ut des, facio ut facias*” – gondolja sok óvatos magyar. „Ma megvédem a gyermekeidet, és te is megvédesz engem holnap.” Sőt, láttam egy házat a kapuján három szimbólummal: a megaláztatás sárga csillaga mellett egy fehér kereszt a felmagasztalásé, felettük pedig egy piros kereszt a megbékélésé.

Egyszer, ha lesz hozzá bátorságom, leírom egy ügyvédi iroda forgatókönyvét, szereplőit és cselekedeteit, amely először „zsidó kaszinóvá prostituálta magát”, majd kettős egzisztenciával és feketepiaccal élők éjjel-nappali menedékhelyévé változott. Írok majd olyan három szobáról, amely hatalmas könyvespolcokkal

¹³⁸ Valószínűleg a szövetségesek franciaországi előrenyomulására és az ardenneki csatára utal.

van berendezve, mennyezetig jogi irodalommal felpakolva, különösen az angol nemzetközi jogi irodalom legjobb műveivel. Írok majd szalonnacsomagokról, amelyek a brit enciklopédia 10. kötete mögött rejtőznek, babról, balatonlellei almáslekvárról, a krumplis és hagymás zákokról, és száradt tökokról, amelyek a WC ajtaja előtt sorakoznak. A hamisított személyi igazolványról, amelyet 1920 és 1921 között a magyar jogi szemlében tároltak. Hat tekercs szövegről, amelyeket este egymás mellé lehet állítani a padlón, tökéletesen elviselhető ágyat képezve egy hölgynek, akinek a haja és a szemöldöke hirtelen világosszökevé változott, aki zöld térdig érő harisnyát és zöld tollas kalapot visel – és csak a dereka maradt ugyanolyan széles. Egykori főnökről, aki annyira beteg, hogy hetekig nemcsak hogy be sem jön az irodába, de még a hadseregbe semvonulhat be, és a helyetteséről, aki nem beteg, de mégsem vonulhat be a hadseregbe. És arról, akinek előkelő neve van, csendőr-örmester modora, és páratlan tudását kizárólag az arany- és ékszerkereskedelemre használja, és annyira el van foglalta ezzel, hogy nemcsak hogy állandóan telefonál és dohányzik, hanem annyit rohangál a városban szél-tében-hosszában, hogy amikor megérkezik a zsúfolt irodába – leveszi a kabátját és a mellényét –, annyira melege van. Gengszterekről, akik tanácskoznak áldozataikkal. Egy barátról, aki *coram publico*¹³⁹ megcsókolja a barátnőjét. Arról, hogy a sajt csak akkor jó, ha annyira bűdös, hogy mindhárom szobában érezni lehet, és arról a technikáról, hogy egy levelet egy kenyérszeletbe tesznek, hogy aztán egy letartóztatottnak csempésszék. És a „báróról”, akiről a zöld kalapos szöke hölgy azt mondja, hogy „hátról fűh”, de valójában olyan a feje, mint egy uborkának, csak beszéd közben dadog, illegálisan vásárolt vajat tesz a wertheimi pénztárgépbe – aztán eltűnik a Gestapo torkában, mielőtt megkapná a pénzt a vajért. Számtalan emberről, akik minden igazi cél nélkül jönnek oda, régen csillagot viseltek, ma már a csillagok kimentek a divatból, és mindenkinek túl széles a gallérja, és az öltönye úgy lóg rajtuk, mintha nem is rájuk szabták volna. Mindenki kérdezi mindenkitől: mi újság, és mindenki elmeséli mindazt, amit maga hallott vagy másoktól hallott. Mindezek hősök, akik nem mennek az óvóhelyre, amikor a sziréna riaszt, hanem lefutnak a lépcsőn, amikor a „házparancsnok” az őrséggel fenyegeti őket, vagy amikor az ágyúk dörrenéséből tudják, hogy valóban támadás közeleg. A beszédes hölgyről, aki mindössze 6 hónapja angol, mióta 50 000 pengőért felvásárolta magát a Brit-szigetek egy garantált tagjának férjeként. Sok bizalmas értekezés, melynek célja: hogyan lehet pénzt keresni egy harmadik fél rovására. Húha! Ha így van, akkor ez a szoba mit sem változtatott a lényegén! Ez *de iure*¹⁴⁰ még mindig egy ügyvédi iroda!

139 Lat. – nyilvánosság előtt

140 Lat. – törvény szerint

Ui.: A „személyek” között meg kell említenünk: a Fekete Pókot, aki békához (zöld levelibékához) hasonlóan a helyzet barométereként lehet használni: amikor megjelenik az irodában, az a szép és stabil időjárás jele; az Öreg Bútorkereskedőt, aki látta azoknak a szobáknak a dicsőséges időit, és most már csak alkalmanként lopva figyeli az egész társaságot, ahogyan Jézus is figyelte a pénzváltókat az Úr templomában, de anélkül, hogy hatalma és felhatalmazása lett volna a beszédre.

CSÜTÖRTÖK, XI. 23. (REGGEL)

A minap, amikor kenyeret vettem, és véletlenül idegenekre bukkantam¹⁴¹, kellemetlen benyomással lett rám, csak megremegtem egy alak előtt, akit megpillantottam. Hosszúra nyújtózva, mint valami karikatúra (vagy Batthyány festőművész figurája), kissé előrehajolva, beesett szemekkel, beesett arccal, kihívóan kampós orral, kiálló fülekkel, humortalan, rémült arckifejezéssel; fején formátlan, sáros és koszos kalap, rongyos, három számmal nagyobb gallér, szakadt szélű és gomblyukas fekete kabát, harmonikaszerű nadrág, kopott cipő. Biztosan fél másodperc kellett ahhoz, hogy a tudatom felismerje, hogy ez a gyászos teremű lovag – a saját képmása a falitükröben. „Nem csoda” – gondoltam –, „hogy a rasszijákban megállítanak, a csoda az, hogy hazaengednek.”

És mostanában rendkívül jól érzem magam fizikailag, jó az étvágyam (igazából „Fresswut”¹⁴²), jól eszem, sőt, még a zord telet is egészen jól elviselem a szobámban.

(ESTE)

1. A gyerekeket most egy újonnan improvizált a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló otthonba helyezik el. Hogy mi lesz a vége, az még várat magára. Egyelőre nagy a káosz, hiányzik a szervezettség, a felügyeleti szervek és a vezetés.
2. Reggel a D. diákom lakásában (a lakásban, ahol minden országból származó kétes egzisztenciájú emberek találkoznak, látszólag a házigazda tanácsadóiként és segítőként, valójában azonban azért vannak ott, hogy egyenek és igyanak, kihasználjanak és zsaroljanak egy férfit, aki pénzszerűséggel akarja megmenteni magát) találkoztam egy nővel, aki mintegy 40 000 másik emberrel együtt a „deportálásos transzportban” volt, de – a többiekkel együtt – visszahozták őket Budapestre és hazaengedték.
3. Délről Ilona megmentésén dolgozunk. Kuki – hirtelen – magához ragadta a kezdeményezést, és egy korábbi megoldást talált, ráadásul az a Kuki, aki az utóbbi időben sok emberen igyekezett segíteni és segített is, anélkül, hogy kért volna vagy bármilyen hasznot húzott volna belőle. Folytatás holnap, hogy végleges megoldást találjunk.

¹⁴¹ A következő értelemben: oldalirányban

¹⁴² Ném. – falánkság

*A deportálástól megmentett zsidók, miután diplomáciai védőlevelet kaptak.
(Raoul Wallenberg svéd diplomata, a Világ Igaza fényképe)*

Az öreg Pascher egyszer azt mondta fiának, Fantinak: „Ne panaszkodj a nehéz körülmények miatt; örülj, hogy ilyen nagyszerű korban élsz.”

Gyakran el kell ezen gondolkodnom, amikor ezt a naplót írom, vagy amikor lapozgatom. Boldog ember vagyok a körülöttünk zajló, a mákszemnél is kisebb világot megrázó események kontextusában. És mégis mindennap meg tapasztalok – közvetlenül én magam, vagy azok az emberek, akikkel szoros kapcsolatban állok – olyan dolgokat, amelyeket érdemes úgy lejegyezni, hogy végül ne érezzük túlzásnak, „Wichtigmacherei”¹⁴³, amikor egy magánember, távol a közéletben betöltött bármilyen szereptől, írja a naplóját. Sokat tapasztalok nap mint nap, és amikor összehasonlítom ezt a jelenlegi életstílust és életem-pőt a háború előtti kispolgári monotonitással, felmerül a kérdés: nem volt-e igaz az öreg Paschernek, nem volt-e érdemes elviselni mindezeket a veszélyeket, szenvedéseket, lemondásokat, szorongásokat ezért az új életstílusért, amelyben a vér gyorsan áramlik az ereidben, és ahol napról napra gazdagítják a lelkedet, az érzelmi életedet, az egész személyiségedet? És elképzelhető-e, hogy ilyen 3-4 év után visszatér egy vidéki ügyvéd kispolgári létéhez, aki a „*der komfortablen Stallfütterung*”¹⁴⁴ elve szerint él?

Ha 5, 6 vagy 10 évvel ezelőtt írtam volna egy naplót, hogy nézett volna ki? Megpróbálom lejegyezni egy nap eseményeit valahol öt vagy tíz évvel ezelőtről:

143 Ném. – eljátsza magát

144 Ném. – kellemes hizlalás

1. Ma érkezett meg a Hétfős Tanács döntése az X kontra Y ügyben, amelyben a Legfelsőbb Bíróság teljes mértékben átvette a felülvizsgálati álláspontomat, és a pártom javára teljes egészében megváltoztatta az ítéletet.
2. A társam az egész délelőttöt azzal töltötte, hogy ezeregy cikket diktált a csőd előtti kényszeregyezség előnyeiről, és így nem tudtam dolgozni a hölgygel, és az összes jelenlegi munkám elmaradt. Meddig fogom ezt [secaturát] elviselni, rettenetesen rángtam magam ezen.
3. Ebéd után elmentem teniszezni, és egy órát kellett várnom, hogy pályát kapjak, mert a hölgyeink mind figyelmetlenek, akkor kell játszaniuk, amikor mi, elfoglalt emberek, rövid időre megérkezünk a pályára, és akkor a végtelenségig játszanak. Így csak körülbelül tizenöt percig tudtam játszani, de nagyon jól ment, valahogy rájöttem, hogyan kell tartani a *racket-et* a helyes *forehand-drive* ütéshez. Mostantól mindig erőltetni fogom ezt az ütest.
4. A Nemzeti Akadémia ülésének előestéje. Nem tudunk programot kidolgozni, mert a horvát körök nem fognak velünk együttműködni, „centralistáknak”, „nemzetelleneseknek” és „szabadkőműveseknek” mondanak minket, és nem szabad újra szerbeket kineveznünk az elnöki posztra.
5. Ma szedtünk először epret a kertünkben! Nagyon lédúsak! És micsoda örömmel enni valamit, amit mi magunk ültettünk először.
6. Este a kocsmban, a szokásos társasággal. Julo ismét a világháborús ütegparancsnoki élményeiről mesélt, Lujo és Erika¹⁴⁵ a *London News and Illustration*t tanulmányozták, Nevena¹⁴⁶ a legújabb párizsi kreációkat másolta egy papírszalvétára. Később Vojko odajött, és a rá jellemző, érdeklődő, kullisszák mögötti modorában elkezdte nyaggatni az új teniszedzőt. Holnapra tengeri halból készült vacsorát beszéltünk meg a „Bijeloj lađa”¹⁴⁷-ban. Már nagyon várom, és előre élvezem.

Természetesen voltak más események is, jelentősek és érdekesek, de ritkák – évente csak néhány. Ha átlapoznánk egy egész évet ebben a kitalált naplóban, különböző dátumok alatt találnánk:

1. A Dreyfuss-ügyről szóló előadásom nagy sikert aratott. A terem zsúfolásig megtelt, a közönség még a lépcsőn is állt. A hangom mély, zengő volt, és helyenként szónoki pátosszal beszéltem.
2. Ma én voltam a bíró a Punčec–Asboth mérkőzésen; a játékosok és a közönség is nagyon elégedett volt velem.

145 Lujo és Erika Enderl – Alfred eszéki barátai

146 Nevena Pascher – Alfred eszéki barátja

147 Bijela lađa (Fehér hajó) – egy híres eszéki étterem neve

3. Letettük házunk alapkövét!
4. Idősebb bátyám kifejezett kérésére elfogadtam páholyunk titkári feladatait.
5. G. ma hirtelen egy üzenetet nyomott a kezembe, és elfutott. Elolvastam: egy szerelmi vallomás volt ez elragadó szavakkal. Most már értem az utóbbi időben érzékelt viselkedését. Érdekes, hogy ez a vallomás erős benyomást tett rám, pedig G. a mai napig hidegen hagyott – ha szerelemről van szó. Türelmetlenül várom, hogy újra találkozhaszak vele.
6. Ma megkaptam a törvénytelen gyermekek helyzetéről szóló értekezésem különkiadású példányait.¹⁴⁸ Egy egész könyv; lenyűgöz, ahogy Dr. F. A. nevét szerzőként nyomtatják ki.
7. Ma reggel meglátogatott minket az anyósunk, sok játékot hozott a gyerekeknek, és finom süteményeket nekem.”

PÉNTEK, XI. 24. (REGGEL)

A tegnapi újságok két cikket közöltek Jugoszláviáról. Az egyik szerint Tito kijelentette, hogy az új Jugoszlávia egy szövetségi állam lesz, amely Szerbiából, Macedóniából, Horvátországból, Boszniából, Montenegróból és Szlovéniából fog állni; a másik szerint Šubašićot Moszkvában Sztálin és Molotov fogadta. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szövetségesek néhány nappal ez előtt hivatalosan is bejelentették, hogy angol-amerikai csapatok állomásoznak Albániában és Dalmáciában.

Mivel nem tudok semmi részletet, a következő kérdések merültek fel bennem:

1. Macedónia terjedelme? Nyilvánvalóan nincs szándék Bulgáriát integrálni az új Jugoszláviába. Vajon Macedónia csak a volt Jugoszlávia egyes részeiből fog állni? Vagy az, mi történelmileg és etnikailag is alkotja Macedóniát? (tehát + Görögország és Bulgária részei? És hogyan biztosítható így a béke Balkánon?
2. Hová fog kerülni Vajdaság? Szerbia szerves részeként? Az hatalmas hiba lenne. Egy különleges állam – esetleg Szerémség anektálásával!
3. Ne feledjük, hogy a Szovjetunió egy szövetségi állam, amely megszavazta a saját alkotmányát! Az állam ilyen formájáról és az alkotmányozó gyűlésről szóló kijelentés nem jelent sem demokratikus berendezkedést, sem kapitalista rendszert. Épp ellenkezőleg! És én olyan rendszert szeretnék, amely

¹⁴⁸ Fischer „A törvénytelen gyermekek jogviszonyaira vonatkozó jogi szabályozási terv” című szövegéről van szó, amely Dolenec, Krek, Kušej és Škerlj emlékművében található 60. születésnapjuk alkalmából (Ljubljana, 1938).

garantálja a személyes szabadságot! A kommunizmus nem illik Jugoszláviához, amelynek parasztállamnak kell maradnia paraszti magántulajdonnal („szövetkezetekkel” kombinálva – tehát kommunista!), míg az ipar fejlesztését előzetesen a magánkezdeményezésre kell bízni (szigorú ellenőrzéssel a visszaélések megakadályozása érdekében).

4. Az angolok dalmáciai partraszállása az érdekszférák (tengerpart - belterület) megosztását vagy egy „*condominiumot*” jelent? Šubašić moszkvai útja a második alternatíva mellett szól. Ne veszítsük el reményünket abba, hogy mindeki képes lesz konstruktív erejével hozzájárulni egy boldogabb Jugoszlávia építéséhez!

(ESTE)

1. Tegnap este a nyilasok elhurcolták az összes jugoszláv zsidót egy panzióból a *Schutzpass* és az összes többi dokumentum ellenére, melyekkel jómagam is rendelkezem. Köztük van az ismerősöm, Dr. Adler Zágrábból a családjával. Ma estig nem tértek vissza, mi történt velük? Sok okom van remegni a csendő és a kopogás hallatán.
2. [...]
3. A gyerekeknek jól telt az első napjuk az új otthonban, boldogak. Lelkiismeretfurdalás gyötör, mert pszichikailag más dolgokkal voltam elfoglalva – nem fizikailag –, így tegnap és ma alig voltam a gyerekekkel. És holnap?

SZOMBAT, XI. 25.

1. Az Ilona-ügy nagy léptékkal halad előre (Juliska letartóztatása és szabadon bocsátása; házkutatás az Andrássy út 113. szám alatt). Maga Ilona is kétségbeejtő állapotban van.
2. Dr. Adlert és társait tegnap szabadon engedték a svájci nagykövetség közbenjárására. Állítólag sokat szenvedtek *quoad hominem és quoad pecuniam*.¹⁴⁹
3. Józsi és Gabi tegnap két napra eljöttek, ma pedig visszatértek Lellére. Nem félnek az oroszoktól, mert megtudták, hogy nem követnek el erőszakot sem emberek, sem vagyon ellen. Ó, ha most elmondhatnám nekik: emlékeztek, amikor nagyon nekem estetek, amikor azt mondtam, hogy szeretném, ha az oroszok szabadítsanak meg minket a németektől! 2001. február 19-e volt. Ebédnél Gabi idézett egy cikket Dr. Goebbelstől, és azt mondta, hogy igaza van, hogy a németek az egyetlenek, akik az európai civilizációt védtek. Robbant a fejem: Ha a németek a civilizációt védik, akkor nagyon köszönöm; inkább meghalnék, és hagynám, hogy az egész világ elpusztuljon, mint hogy egy ilyen „civilizáció” alatt létezzek tovább. Józsi Daviest idézte a szovjet

¹⁴⁹ Lat. – emberek miatt; pénz miatt

revansizmus borzalmairól. Én is idéztem Daviest, aki azt mondja, hogy a szovjet rendszer fogalmilag összhangba hozható a kereszténységgel, míg a náciizmus a keresztény etika tagadása. A vita egyre hevesebbé vált. Azt kiáltottam: Nem érdekel, hogy állnak a dolgok a szovjetek alatt; ha maga a fekete ördög is eljönne, szívesen látnám, ha azért jönne, hogy kiűzze a náciizmust. „Igen” – mondtam –, „azt gondoljátok, hogy a náciizmus öli és kirabolja a zsidókat, a bolsevizmus pedig minket fog ölni és kirabolni. Nos, a náciizmus felgyújtja a szomszédod házát, de az enyémet nem. És ezért vagytok a náciizmus támogatói. De mondom nektek: erkölcstelen egy rendszert előnyben részesíteni egy másikkal szemben csak azért, mert felgyújtja a szomszédod házát, de az enyémet nem.”

4. Valójában Józsiira céloztam, de Gabival vitatkoztam, és így alakult, hogy Józsi és Heini báró előtt nemcsak „nácinak”, hanem erkölcstelennek is vádoltam őt, az „első számú állami jótévémet”. A vita később feketekává mellett folytatódott, majd később, amikor Józsi már lefeküdt egy délutáni szunyókálásra, Gabival folytatódott. Felvettem ezt a témát, mindig visszatértem rá, és bár megpróbáltam elterelni a mondat lényegét az erkölcstelenségről („Mindannyian erkölcstelenek vagyunk” – kommentáltam a saját kijelentésemet –, „mert az általános elveinket a személyes érdekeinkhez igazítjuk”), a tény továbbra is az volt, hogy Gabit vádoltam nácinak. – Ezután nagy kegyvesztettségbe estem. Körülbelül két héttel ezután hivatalosan is „megkegyelmezték” – újabb ebédmeghívást kaptam, de az eset okozta feszült, barátságtalan állapot sokáig tartott.
5. Mától kezdve az egész család a pesti oldalon él.
6. Miközben ezt írom, az ágyúk dörgését olyan hangosan és folyamatosan hallom, mint még soha. Nem kezdték meg az oroszok komoly támadást Bp. ellen?

VASÁRNP, XI. 26. (REGGEL)

Küldjek egy apró darabokra tépett 10 p-ös bankjegyet a következő kíséreléssel:

„Az egyik ember számára 10 pengő egy félórás ravasz mesterkedés ötvened része; a másik számára 10 pengő három óra futás, erőlködés és munka keresete.”

Az egyik azért nem értékeli a pénzt, mert mindig is annyija volt, amennyit csak el tudott szórni; a másik azért veti meg a pénzt, mert tudja, hogy sem a pénznek, sem annak, amit pénzzel meg lehet venni, nincs értéke.

Az egyik ember szerint a szerelem az, hogy megőrizzük a saját elképzelt nagyságunk sérthetetlenségét; a másik szerint a szerelem az, hogy mindenkor boldoggá akarjuk tenni a partnerünket.

A hivatalos magyar jelentés a csepeli harcokról szól; a német a „budapesti hídfőállásról”. A német haditudósítók terminológiájában a „hídfőállások” olyan állások, amelyeket csak rövid ideig lehet betölteni, majd „egy meghatározott terv szerint feladni”.

(ESTE)

1. Egy kézről kézre adható levél egy egészben lévő 10 pengős bankjeggyel. Ez valójában ismét azt jelenti: kapituláció „ünnepélyes tiltakozással Európa előtt”.
2. A ma esti újság szerint a harcok Csepel szigetének északi részén – Budapest közvetlen közelében – zajlanak. Az Erzsébet híd közelében láttam, hogy szögdrótos akadályokat és ágyúkat állítottak fel.
3. Most napi három órát is tartok. Papíron ez körülbelül havi 900 pengőt jelent. Nem lenne itt az ideje megszüntetni az emigrációt, most, hogy ilyen „bőséges” jövedelemre tettem szert? Oroszok, rajtatok a szó!
4. Délután már kevesebbet lehetett hallani az ágyúdörgést és a robbanásokat. Szóba került a folyó mindkét oldalán található 300 méteres parti sáv evakuálása. Ez az intézkedés a lakásomat is érintené.

KEDD, XI. 28.

1. Tegnap óta ismét igazi hajtóvadászatot indítottak a városban, és elkezdődött a zsidók számára a VII. kerületben kialakított gettóba való hurcolása. Úgy tűnik, hogy a dezertőrök ellen is fokozódik a hadjárat. Házzablás, utcai igazoltatás stb. Én játszom a hőst, és nem hagyom magam zavarni a kiterjedt napi programom teljesítését szerte a városban (napi három órát tartok, ebből kettőt Budán; élelmiszer-készletek beszerzése „titokban”; látogatások stb.). Vice, aki a ruháimat mossa és lisztet szerez, azt mondja nekem: hogy a férje a saját szemével látta, hogyan lőtték le a kimerült idős embereket és nőket a VII. kerületben, akik nem tudták tovább vonszolni magukat; egy őrmestert is lelőttek egyetlen szánalomból fakadó mondatért a szerencsétlen áldozatok iránt. Szörnyű terrorhullám érződik. *Das Grauen geht um...*¹⁵⁰
2. A szerencse kereke körbe-körbe járt... Nem is olyan régen még szegény, reszkető menekültek voltunk, és Ilona, Cserepes királynője, akinek a hatalma egy kicsit a fejébe szállt (milyen jó volt hozzánk), mintha valami kegyelemből adta volna ezt-azt, amire szükségünk volt; szeretne hallani az ismételt kéréseket minden apróságért, és bár sok szép ajándékot, sok szívélyes figyelmet

¹⁵⁰ Ném. – horror történik...

Egy bombázás által megsemmisült épület, József utca (forrás: fortepan.hu)

adott önként, kimutatva jóságát, mégis mindig érezte: minden rajtam múlik; nélkülem semmi sincs, adok neked, jó vagyok hozzád, és mert segíteni akarok neked. A hatalom valóban egy kicsit Ilona fejébe szállt, így nemcsak hogy minden beosztottjának türelmesen kellett állnia körülötte, és várnia a parancsaira, engedélyeire és beleegyezéseire, a kérések meghallgatására, nemcsak hogy nem tűrt egyenrangú kollégát, társát, hanem nemrégiben – pótolhatatlanságának meggyőződésében – a saját főnöke fölé is emelkedett. Soha nem fogom elfelejteni, ahogyan „felülről” bánt Józsival, amikor utóljára Cserepesen jártam. Józsi például otthagya az ebédet, és berohant az irodába, hogy jelen legyen a napi utasítás kiadásánál; Ilona pedig, a többi várakozóhoz hasonlóan lekicsinylően, félig hátat fordítva neki, fél órát töltött magánlevelei olvasásával és magántelefonhívások lebonyolításával...

És ma Ilona boldog, hogy nappal az anyja lakásában a kanapén ülhet vagy feket, éjszaka pedig abban a bűvőhelyen alhat, amit biztosítottunk neki. Valóban keresik és üldözik, vagy gengszterek vagy a hatóságok, vagy mindkettő, nem tudom, de ráadásul Ilona igazi üldözési mániában (Verfolgungswahn) szenved, minden árnyéktól fél. Szürke a bőszíne és meggy tönkre, cigarettát cigaretta után szív, és mindezek tetejébe rettenetesen szenved a kávéhiánytól

– „koffeinfüggő”. És azzal a férfival, aki odahozta (szerintem inkább kötelességtudatból, mint szeretetből tette ezt érte), elvesztette a kapcsolatot, és azt sem tudja: megmenekült-e vagy sem, él-e vagy sem.

3. Mindazonáltal: Ilona megérdemelte, hogy belefoglaltam őt az esti imámba a szeretteim megmentéséért...
4. Több mint egy hónap telt el azóta, hogy eldöntöttem: mindig legyen a házban tartalék kenyér és krumpli, egy kis szalonna és disznózsír; egy kis alma és néhány konzerv; annyi, hogy ne halj éhen, ha ma vagy holnap utcai harcok kezdődnek, és 2, 3, 8 napig nem mehatsz ki a házból, és a pincében kell ülnöd. Több mint egy hónap telt el azóta, hogy mindig holnapra számítok utcai harcokra, „kenyértartalékokat” halmozok fel, és ennek eredményeként mindig régít eszem (a legrégebbi készletet elhasználom, a frisset elkészítem). Hány-szor használtam fel a tartalékokat, és újíttam meg őket, amikor csak lehetett, és – az oroszok még mindig sehol.

Elegem van ebből. Már nem hiszek a budai forgalom megszakításában, és minden nap odamegyek órákat tartani; nem hiszem, hogy lesznek utcai harcok, és már nem halmozom a tartalékokat. Úgy rendezem az életemet, mintha a jelenlegi helyzet a végtelenségig folytatódna. Erőltetem az órák tartását, hogy legalább biztos jövedelmet teremtsék, és lelkiismeretesen végrehajtom őket még azokon a napokon is, amikor az utcák ugyanolyan veszélyesek, mint tegnap vagy ma. Lisztet veszek még tartalékba is, mintha itt maradnék télen is. És most egy darab tartalék kenyерemre teszek még egy szelet szalonnát, hogy lefekvés előtt ehessenek még egy kicsit...

SZERDA, XI. 29.

1. És a tej is megfeketedett. Ma reggel kimentem a konyhába, hogy egy kicsit udvaroljak a szakácsnőnek; minden vasárnap kap tőlem 10 pengőt, és minden alkalommal kedves szavakat intézek hozzá, csak hogy minden reggel becsempésszen egy fazék forró vizet a szobámba a fagyott ujjaimnak, és egy szelet 10-15 dkg-os kenyeret – persze jegy nélkül –, hogy kiegészítse a szerény napi adagomat. Nem tudom, hogyan, de tejről beszéltünk, ami teljesen eltűnt, csak a kisgyerekek és a betegek kaptak minimális mennyiséget. „Már elfelejtettem, hogy néz ki a tej” – viccelődtem –, „valami zöld vagy fekete?” „Ha elfelejtetted, hogy néz ki, itt van, megmutatom” – mondta, és levette a fedőt egy fazékról, amiben talán fél liternyi drága folyadék volt. „Az igazgató „feketén” vette, literenként 4 pengőbe kerül.” Épp akkor lépett be a konyhába az igazgatónő, akit üdvözlésünk és kutyája, Fifi, egy fogatlan, hosszú, selymes fehér szőrű öreg állat egyre hangosabb és szomorúbb nyafogása fogadott. A többiekkel együtt azonnal elkezdtek kényeztetni

édes szavakkal – és ez egyike azoknak a módszereknek, amelyekkel az ember kiváltságos helyzetbe kerül egy panzióban –, de a kutya egyre hangosabban nyüszített, és – hátsó lábaira állva – elbűvölően könyörgött. „Igen, éhes vagy” – simogatta meg a gazdája –, „de nem kell szomorúnak lenned, ma finom tejet kapsz! Gyere! Gyere!” És miután gondoskodó anyaként néhányszor ráfújt a tejre, hogy lehűtse, és az ujjával megbizonyosodott arról, hogy már nem forr, töltött egy teli tányérral Fifinek. Fifi odajött, és nyelvét szűr-csölve, selymes farkát csóválva kortyolt az édes tejből, amelyet a feketepiacon vettek, literenként 4 pengőért; ugyanakkor, amikor a megalázott, sértett, társadalmilag kitaszított tízezrek, szardíniaként szorulva a „gettó” falai közé, semmiképpen sem juthatnak hozzá a legszükségesebb élelmiszerekhez, nehogy éhen haljanak; ugyanakkor, amikor ezrek és ezrek „hazafias és állampépítő” háziasszonyok állnak órákon át pékségek, tejüzemek és élelmiszerboltok előtt, hogy néhány tojáshoz, egy kiló krumplihoz, egy vasárnapi zsírhoz vagy mindennapi kenyерhez jussanak.

Rémhír. Tegnap Kuki kifulladásra odajött hozzám valahol az Andrássy úton, ahová a „fekete” lisztet szállítottuk, és figyelmeztetett, hogy ne menjek a Szent István körút közelébe, mert ott szörnyű dolgok történnek. Asszonyok álltak egy pékség előtt, és várták a sorukat, amikor hirtelen egy hatalmas teherautó állt meg, és több fegyveres „nyilas” ugrott ki belőle. „Zsidók!”, kiabálták, „álljatok ki a sorból!” Senki sem mozdult. „Mindenki mutassa fel az igazolványát!” Aki pedig nem tudta száz százalékgig igazolni a személyazonosságát és az „árja mivoltát”, azt elkapták, és mint a kévéket, úgy dobálták egy teherautóra, igen, dobálták, látni lehetett, ahogy a nők rémülten sikoltozva repültek a levegőben, és beleestek az autóba. És aztán az autó elindult, ismeretlen irányba dübörögve.

Ezután sok helyen voltam, órákat tartottam és egyéb munkákat végeztem (– természetesen távol maradtam a Szent István körüttől –), és mindenhol elmeséltem a borzalomnak ezt a legújabb formáját, hallgatóim pedig megrémültek, és sietve adták tovább ezt a hírt, figyelmeztetve mindenkit és mindent, hogy jobb ma kenyér és só nélkül maradni, mint szembenézni a szörnyű teherautó halálos veszedelmével.

Este az egyik résztvevőtől a következő hiteles beszámolót kaptam a pékségben történekről: „Nyilasok” egy teherautóval odahajtottak; berontottak a pékségbe, és átvettek egy nagy mennyiségű kenyeret; útközben megkérdezték, hogy van-e zsidó a jelenlévők között; senki sem válaszolt; majd bedobták a megvásárolt kenyeret a teherautóba (látni lehetett, ahogy repül a levegőben) – és elmentek.

Egy értelmesen eltöltött nap. Ami minket, emigránsokat demoralizál, az a munka, az érdeklődés hiánya, a napjaink értelmes kitöltésének képtelensége. Reggelente mindig újra szembesülök a problémával; mit tegyek most egy, két, három óráig, ebédig, vacsoráig, lefekvésig, látogatásig, sétáig. Így megy ez már majdnem három és fél éve. Küzdöttem a tétlenség demoralizációja ellen; nyelveket tanultam és regényeket fordítottam; könyveket olvastam, könyveket tanulmányoztam, jegyzeteltem; naplót, beszélgetéseket, memoárokat, regényeket írtam; tanácsadóként és könyvelőként (ó!) dolgoztam a Ködmön-Cserepes Társaságnál; órákig ültem Berti irodájában, majd meséltem és hallgattam a legújabb vicceket (Szabadossal és szegény Riharddal); hónapokig ültem Cserepesen, majd újra az irodában, a háborús helyzetről beszélgettünk Ilonával, vagy Pudge és Moka kuttyákkal játszottunk. De mindezek a foglalkozásaim csak annyira voltak, hogy [...] a valódi munka pótlékai, mint valami vatta, amivel kitölthetem az űrt és a hézagokat, hogy ne legyenek űrök és rések. Az alaphelyzet mindig ugyanaz volt: a nap túl hosszú, az egyes időszetei mesterségesen vannak kitöltve, mégis számtalan óra marad, amelyekkel az ember nem tudja, mitévő legyen, és az ilyen órákkal szemben az ember – ha egyedül van – különösen gyengévé válik, és például kísértéseknek enged.

Rövid idő alatt megváltozott az alaphelyzet, főként az óráadásomnak köszönhetően. Napi 3 óra, ide-oda rohangálással 5 teljes órát tett ki. És egy olyan emberből, akinek nincs munkája, egy olyan emberré váltam, akinek alig van ideje, akinek gondosan kell beosztania a napirendjét, lemarad a látogatásokról és elhanyagolja a családját. És ezáltal ezek az órák egyfajta elégedettséget keltenek bennem, többet, mint maga a napi 30 pengős fizetés.

Íme a mai programom:

- 9 h: meglátogatom Gyulát bankszámlakivonat aláírása céljából;
- 9 h 15 perc: meglátogatom Ilonát; élelmiszer-vásárlás;
- 10 h: órák Dieterichsteinnal;
- 11 h 15 perc: órák Ungarnál;
- 12 h 30 perc: pénzfelvételi megbízás a Hermes Banknál;
- 13 h – 14 h: meglátogatom édesanyámat;
- 14 h 15 perc: találkozás a gyerekekkel;
- 15 h – 17 h: *siesta* és *quasi* családi kötelezettségek;
- 17 h – 18 h: órák Schulhoffal;
- 19 h – 20 h: „légó” – előadás a menhelyen;
- 20 h – tól: naplóírás.

Ha figyelembe vesszük a budapesti távolságokat, látható, hogy egy ilyen napon a fizikai megterhelés nagyobb, mint a szellemi. De: dolgoztam, és elégedettségnek érzem magam.

SZÁMOK

Amiből most itt élünk, az a család óbectesi pénze. Eladtuk az örökölt vagyont. A birtokot, ami akkora volt, hogy Kobi bácsi és Teréz néni „tehetős” polgárként éltek a jövedelemből. Békeidőben, holdanként kb. 3000 pengőért adtuk el, a pénz a bankba került, és onnan vesszük ki és költjük el – mai árak szerint.

A mai árfolyam szerint a Napoleon d'or¹⁵¹ 3000 pengőt ér; Így hát eladtunk egy holdnyi bácskai földet egy aranypengőért; egy kiló alma 30 pengőbe kerül; ha megesszünk száz kiló almát (és gyorsan megesszük őket, mert ötven vagyunk, és mindig éhesek vagyunk, mert nincs elég étel és üres), akkor megesszünk egy holdnyi földet. A „fekete” cukor kilónként 70 pengőbe kerül (és „fehér” cukor nincs is). Idén ősszel vettem egy pár cipőt 600 pengőért; ez békés időkben 6000 dinárnak felelne meg – ennyiből élt a családom egy hónapig.

A Józsival kötött megállapodás szerint a közös pénzből megmaradt rész az övé, ezért ad nekünk földet Našiceben, minden holdér 2500 pengőt. Így a legjobb bácskai földet 3000 pengőért adtam, és ezen a pénzen megvettem a legrosszabb földet Našiceben 2500 pengőért (békeidőbeli értékarány: 1:5). Józsi viszont ebből a pénzből fizeti ki a banknak az 1936-os adósságot, a lellei vár bérleti szerződését. A vár ára békeidőben 30 000 pengő volt. Most ezt a 30 000 pengőt kapja tőlem 12 hold našicei földért, békeidőben 4800 pengő értékben; tehát több mint 25 000 békeidőbeli pengőt keres ebből az ügyletből.

Feltéve persze, hogy az óbectesi pénzből 30 ezer megmarad, ami nagyon kétséges, mert most már csak 35 ezer maradt, így ha az emigráció még fél évig tart, egyetlen fillér nélkül maradunk – koldusok. (Lásd: *post scriptum* a...oldalon)¹⁵²

És ezért kell dolgoznom és pénzt keresnem. Három órával, azaz három óra szellemi + 2 óra fizikai munkával 30 pengőt keresek. Egy tricikli-boy csomagok szállításáért 45 pengőt kap 5 óra munkáért jelen tarifa szerint. De ezért a 30 pengőért vehetek egy kiló almát; jobban járok, ha ezt a pénzt a panzióra költöm: napi 11 pengő a szobáért, a reggeliért és az ebédért – ugyanaz, mint 3 évvel ezelőtt, csak most sokkal jobb az étel és a lakhatás! Ezek az „irányított” gazdaság paradoxonjai, a virágzó feketepiacca párosulva: három ember szállása a panzióban annyiba kerül, mint egy kiló alma vagy fél kiló disznósír, vaj vagy cukor. És a rekordot egyelőre a tűzifa döntötte meg: egy kiló fa 12 pengőbe kerül! Az egyetlen enyhítő körülmény, hogy még ezen az áron sem lehet hozzájutni.

A lakosság túlnyomó többsége számára azonban a drágaság nem játszik szerepet; a pénz szanaszét hever az utcán; az egyik arannyal kereskedik és gyémántokat közvetít; a másik „garantáltan teljes sorozatú” árja papírokat árul, „magát”,

151 Fr. – Napóleon arcképével díszített aranyérme

152 A következő oldalon.

szüleit, nagyszüleit [„*in diplomatibus*”]¹⁵³ árulja; a harmadik hamisított rendőrségi bélyegeket, katonai engedélyeket, olyan lakásokat szerez be, ahol nem kell regisztrálni; a negyedik Jugoszláviából szerez keresztleveleket; az ötödik svéd és svájci védleveleket; a hatodik a nyilasoknál vagy KEOKH-nál közbenjár; az házmesterek lakásai a vidékről hozott élelmiszerek valódi piacaikká váltak; az egyik szobalányom tud cukrot szerezni, a másik libát és kacsát, a szakács pedig őszibarackpálinkát ad nekem...

És most büszkén a következőt gondolom: ez alatt a három és fél év alatt egyetlen fillért sem kerestem semmilyen „ügylettel”; amit kerestem, azt csak munkával szereztem: jogi tanácsadással, irodai munkával, óraadással. És ennek így kell maradnia.

Hű maradtam magamhoz.

5. Hangos ágyúdörgés – mintha közelről hallatszana. A csatatérről: Az oroszok előrenyomulnak a „Dunántúlon”, elérték Pécsét és Mohácsot, Baranyát pedig Eszékkel szemben tartják. Úgy tűnik, nagy győzelem készül Elzászban.

UI. (XI. 30.)

Az óbecsei pénzt júliusban kaptam meg; ekkor a *Napoleon* 600 pengőt ért. A 60.000 pengőért 100 *Napoleont* vásárolhattam volna, és ma több mint 300.000 pengőm lenne a 35.000 pengő helyett, amennyi most van nálam. Anyagilag gondtalan lennék, és nagy összegeket költhetnék esetleges vészhelyzeti mentőintézkedésekre. De így nem tudom, mi fog történni.

CsÜTÖRTÖK, XI. 30.

1. Már a Belvárosban, különösen a Duna-hidak közelében is a katonák és munkások sorai kígyóznak, akik macskakövet tépnek fel, gödröket ásnak, szögesdrótot, [aknamezőket] fektetnek le az utakon. Vicces volt számomra a budai oldalon, ahol drótkerítést húztak fel az egész part mentén, mint amilyeneket a tenispályák körül látunk. Olyan ez, mint: „Tizennégy napig fognak nevetni, ha meglátják a védelmi eszközeinket, és egy napba telik majd legyőzni minket?”
2. Tegnap az oroszok áttörést jelentettek a Dunántúlon, és a mai (nem ellenőrzött) hírek szerint most gyors ütemben haladnak előre a másik oldalról Bp. felé.
3. Általános szóbeszéd tárgya a Duna-parti városrészek küszöbön álló evakuálása.
4. Vacsora az Országház-kávézóban (ó, kérem szépen, vendég voltam!). A pincér egészen közönyösen, nyíltan, hangosan kínálja a vendégeknek mindenféle tiltott ételt, elsősorban húst, természetesen „jegy” nélkül. Jobbra és balra minden

¹⁵³Lat. – dokumentumokban

asztalnál látható, hogyan rendelnek, fogyasztanak, fizetnek a vendégek borjúszeletért, sertésfelvágottért, szalonnáért, királyhúsért. A végén a főpincér felírja és nagy összegekkel terheli a számlát, a lelkiismeretes ügyvéd-vendég pedig kijelenti, hogy ezzel négy bűncselekményt követ el:

1. Tilos húst felszolgálni az első osztályú *restaurantok-ban*;
2. Élelmiszerjegy nélkül tilos húst, zsírt stb. adni.;
3. A felszámított ár körülbelül négyszerese a maximális árnak;
4. A pincér nem tesz adóbélyeget a számlára, és törli a számlát.

A maximális ár túllépése árfelhajtás bűncselekményét jelenti, amely bizonyos körülmények között halállal büntetendő. És így az Országház-kávézó tulajdonosa és főpincére, és ahogy hallom – velük együtt rengeteg helyi étterem és kávézó tulajdonosa és főpincérei, úgymond folyamatosan, és meglehetősen gondatlanul, nyilvánosan, bármikor a „törvény szeme” láttára elérhetően, mosolyogva és barátságosan követik el a legsúlyosabb bűncselekményt – anélkül, hogy bárki is hozzájuk nyúlna.

Jellemző az itteni helyzetre és a hangulatra: egyrészt a terror hihetetlen méreteket öltött, minden hárompontosért halálbüntetés fenyegetésével; másrészt mindezt közönyösen és nyilvánosan szabotálják. Még a hadseregéből való dezertálás is gyorsított eljárással büntethető, ugyanakkor a belügyminiszter büntetlenül hagyta azokat a dezertőröket, akik december 2-ig visszatérnek az egységükhöz. Nyilvánvalóan abban reménykedik, hogy így visszacsábít valakit az egységbe a sok ezer közül, akik egyszerűen csak bujkálnak, vagy több száz trükköt alkalmaznak a katonai szolgálat elkerülésére.

VASÁRNAP, XII. 3. (REGGEL)

Két napja nem írtam naplót; nem történt semmi különös; ráadásul tegnapelőtt – hat hét szünet után – újra elkezdtem olvasni, így a „szabadidőmet” erre fordítottam. Az olvasás – mindig is a gyenge pontom volt! Egész életemben nagyon keveset olvastam, sokkal kevesebbet, mint az én iskolázottsági szintemen lévő átlagember, kevesebbet, mint sok zokniárusnő, aki még a villamoson vagy „sorban állás közben” is felfalja egy romantikus vagy krimi lapjait (egy kötet 50 fillérbe kerül). Ez a gyenge olvasás minden bizonnyal az egyik legnagyobb hiba a nevelésem során, azt mondanám, a személyiségem fejlődésében, és ezt fokozza az a tény, hogy nem olvastam, vagy inkább nem olvasok jól, alaposan. Kapkodva, türelmetlenül, felületesen olvasok, így a könyvekben lévő dolgokból kevés válik „szellemi tulajdonomná”. Ez a helytelen olvasási mód csak része és kisugárzása egyik tulajdonságomnak, amelyet szeretek személyiségem alapvető és legnagyobb hibájának tekinteni: a türelem hiányának. Akár olvasásról, akár bármilyen más nagyobb, hosszabb időt igénylő feladatról van szó, mindig némi félelemmel vágok neki, hogy nem fogok kitartani a végéig, hogy valami

megakadályoz a munka befejezésében, és ezért előre meghatározok egy ütemtervet, egy minimális napi elvégzési programot, egy „menetrendet”; majd munka közben inkább az ütemterv betartására koncentrálok (élvezem, hogy „megelőzőm az időmet” – van egy „vastartalékom”), mint magára a munkára. Amíg haladok előre, ne maradjak le, és gyakran, amikor már a közepén vagy a végén vagyok, rájövök, hogy nem megy jól – de nem kezdem újra. Ezért van az, hogy számos művem között egyetlen igazán tudományos művet sem találni; ezért van az, hogy a világirodalomnak annyi nagyszerű alapműve van, amelyekhez nem nyúltam hozzá. (Íme néhány példa: nem olvastam Kantot, Nietzsche-t, Schopenhauert, Dante Isteni színjátékát, Tolsztoj nagy regényeit, Balzacot.) Mindig az az átkozott félelem: túl nagy, túl hosszú, nem érsz a végére.

Aztán, ahogy mondtam, felületesen olvastam. Ez nem új felfedezés. Már középiskolásként is rájöttem, hogy túl keveset és figyelmetlenül olvasok. És életemben sokszor vállaltam már, hogy fegyelmezem az olvasásomat. „Ötévéseket” neveltem; a zágrábi egyetemi könyvtárban ültem, komoly tudományos munkákat tanulmányoztam, és jegyzeteltem, jegyzeteltem. De ez mindig csak rövid ideig tartott.

És az elmúlt három évben több ilyen próbálkozásom is volt. Ez az emigráció nagyon is alkalmas az olvasásra, az emigráció a maga korlátlan időtartamával, amellyel az ember nem tudja, mitévő legyen. És többször is elhatároztam: sokat fogok olvasni, alaposan fogok olvasni, rákényszerítem magam, hogy alaposan megismerkedjek a könyvek tartalmával. Eszembe jutott: könyveket fogok fordítani, mert a fordítás során minden mondatot többször is el kell olvasnom, minden gondolatot meg kell értenem, el kell sajátítanom. Fordítottam; először németből (Zweig: *Castellio*), majd franciából (France: *Coignard*, *Thais*), majd angolból (Pearl Buck, Wilde) és magyarból (Zilahy), azt mondogatva magamnak, hogy így kétszeresen is hasznot húzok a munkámból: nemcsak arra kényszerítem magam, hogy pontosan megismerjem a könyv tartalmát, hanem arra is, hogy pontosan megértsem az idegen nyelvet. Az idegen nyelvek tanulásában ugyanaz az alapvető hiba merül fel bennem, mint bármely más munkában: a pontatlan felületesség; Nincs türelmem addig bujni a szótárakat, amíg egy mondat teljesen világos nem lesz számomra, megelégszem az átlagos megértéssel, gyakran egész bekezdéseket olvasok el anélkül, hogy egyáltalán megérteném őket – mégis folytatom, hogy befejezzek egy bizonyos számú oldalt. Így egyetlen nyelvben sem tudok kétharmad-háromnegyed tudáson túl haladni, és a gyors kezdeti sikerek után megáll, stagnál.

Fordítottam, és kétségtelenül sokat tanultam közben. De még akkor is túlságosan siettem, „oldalszámra dolgoztam”, napi rekordokat döntöttem, csak hogy a lehető leggyorsabban elkészüljek, így a fordításaim pontatlanok a gondolatok kifejezése tekintetében, és hiányosak a nyelv, a stílus és különösen az irodalmi szépség tekintetében.

Feladtam a fordítást. Bármennyire is siet egy fordító, csak viszonylag kevés könyvet lehet így tanulmányozni. Körülbelül egy évvel ezelőtt rászántam magam, hogy olvasás közben mindent lejegyezzek, ami érdekesnek és figyelemre méltónak tűnik. Akkoriban vettem egy kis jegyzetfüzetet („kis naplót”), és annak egy ceruzával együtt mindig kéznél kellett lennie; amikor olvastam, az ágyban olvasva az éjjeliszekrényemen kellett feküdnie. Ezután több tudományos könyvet is feldolgoztam, és szorgalmasan feljegyeztem teljes részleteket és tartalmakat, akár külön lapokra is.

Ez sem tartott sokáig. Március 19-én érkezett meg, Cserepesre menekült, és Cserepesben ez alatt a 4 hónap alatt az olvasási szokásaim visszaestek a „normális *niveau*-ra”: néhány könyv számban, és bármi, ami a kezembe került, gondatlanul és jegyzetelés nélkül.

Visszatérve Bp.-re, újra elkezdtem jegyzetelni. Aztán – szeptember végén – úgy döntöttem, hogy még jobban fokozom és fegyelmezem a szellemi munkámat. Akkor vettem két jegyzetfüzetet: az egyiket naplóírássra, a másikat könyvek-ből való jegyzetelésre. Alaposan átdolgoztam két-három angol és francia nyelvű politikai és közjogi tartalmú könyvet; rengeteg jegyzetet készítettem. Aztán eljött október 15-e – és ismét szünet; abbahagytam az olvasást.

Tegnapelőtt óta újra szépirodalommal foglalkozom: Oscar Wilde egy darabját olvasom, lassan, figyelmesen, hangosan (az angol kiejtés kedvéért), és már feljegyeztem néhány nagyon érdekes gondolatot. Meddig fogok még kitartani ebben a munkában? *Contra naturam*¹⁵⁴...

Egy életszabályt kellett volna megtanulnom Bertie-től: Semmi sem felesleges, amid van. Ha van száz olyan dolgod, amire nincs szükséged, ne dobj ki egyet sem; és különösen ne add oda senkinek, akinek szüksége van rá, és kéri tőled: mert a Bölcsesség útjai kiszámíthatatlanok; és nem tudhatod, melyik dologra lesz szükséged vagy hasznodra holnap, ami ma teljesen felesleges.

„PÓTKÖTELEK”

Berti nem az egyetlen, aki nem bízza drága létét egyetlen kötélre. Emigránsaink, mindannyian, minél idősebbek és minél gazdagabbak anyagi javakban, annál inkább „becsben tartják drága fejüket”, és nem egyetlen védelemre támaszkodnak. Mindegyiküknek két-három „életbiztosítása” van, és ha véletlenül az egyik kudarcot vall, elveszíti az eszét, és mindent megtesz, hogy rendezze az ügyet. Például D. diákomnak természetesen svájci védelmi útlevele van,

154 Lat. – természetem ellenére

akárcsak nekem. De sehol sincs bejelentkezve külföldi állampolgárként. Ehelyett nappal az X lakásban lakik, bejelentetlenül, két német titkosrendőrségi tiszt pártfogoltjaként; éjszaka pedig az olasz nagykövetség egyik attaséjával él, szintén bejelentkezve, egy területen kívüli épületben. Természetesen mindenhol „nyilvánosan” „árjának” adja ki magát, és nem kételkedem afelől, hogy erről még megfelelő papírokkal is rendelkezik. És csak az olasz nagykövetség C. D. autójával közlekedik az utcákon. Ma azonban teljesen összetört, és azt sírja nekem: „Mondom, ezt nem éljük túl”, mert az attaséja elhagyja Budapestet...

(ESTE)

1. Három órákor értem anyámmhoz, akit teljesen kétségbeesve találtam. Délelőtt Ilona apósa és anyósa hirtelen megjelentek nála, miután megszöktek a gettóból, segítséget kértek, öngyilkossággal fenyegetőztek. Mancsi elment megkeresni Ilonát, aki még nem tért vissza. Kétségbeesett állapotban találtam ezt a két idős embert. A hölgy az utolsó napok szörnyű szenvedéseiről mesél. A gettó mocskába és bűzébe kényszerítve, mindenüktől megfosztva, most egymásra halmozva, ágy nélkül, takaró nélkül, fűtés lehetősége nélkül, bármilyen élelemhez jutás lehetősége nélkül (egy darab „fekete” kenyérért az éhen halók 20 pengőt fizettek). Ma reggel elszöktek; hogy menedéket keressenek; szilárdan elhatározták, hogy semmi áron nem térnek vissza a gettóba, mert nincs erejük elviselni ezt a szenvedést még 24 órán át; az asszony elhatározta, hogy leveti magát és szenilis, ügyetlen férjét az ötödik emeletről, ha nem találnak menedéket. „Csak azt akartam megtudni, mi történt Palival (fia) és Ilonával. Most már tudom, hogy biztonságban vannak. Üdvözlétek őket! Nincs más kiút számunkra. Sajnos az öregember kiöntötte a mérget, amit erre az esetre tartogattam, és a gettóban nincs gáz. Le fogunk vetődni az ötödik emeletről. Nem innen, mert nem akarom, hogy bármilyen kellemetlenséget okozzunk nektek – és sajnálom, hogy ezeket a kellemetlen pillanatokat okoztam nektek. Átmegyünk a szomszéd házba...”

Nyugodtan és érthetően beszélt; alig voltak könnyek a szemében, még akkor sem, amikor az öngyilkosság gondolata ellen védekező öregembernek azt bizonygatta, hogy „annyi évtizeden át boldogan éltünk, most már úgyis öregek vagyunk, mi van, ha az élet véget ér?” Teljesen meg voltam győződve arról, hogy ez a szokatlanul körültekintő, megfontolt nő nem üres fenyegetőzéseket tesz, és hogy a döntése szilárd és rendíthetetlen. Mégis próbáltam lebeszélni. Elmondtam neki, milyen közel van a szabadulás, a megváltás, hogy ma mindannyian szenvedünk, hadd tűrje el a szenvedést egy rövid ideig, hogy talán holnap sikerül találniuk valami búvóhelyet, hadd térjenek vissza a gettóba csak még egyetlen éjszakára.

Elutasította. Aztán visszatért Mancihoz – Ilona nélkül. Ilona állandóan valamiféle [kábulatban] volt. Nem akart meglátogatni az időseket, még azt is megtiltotta nekik, hogy megadják a címét; csak egy levelet írt nekik, amiben megígérte, hogy holnap megpróbál búvóhelyet találni nekik. Az idős hölgy alig hallhatóan felsóhajtott: „Már nincs Ilonám.” A meny, aki valaha annyira szerette őket, lemondott róluk. Elmagyaráztam neki Ilona lelkiállapotát és idegességét. A hölgy határozottan felállt, energikus mozdulatokkal magára öltötte a kabátját. Az öreg habozott, és tehetetlenül nézett ránk, menekülést keresve. Könyörögtünk a hölgynek, ígérje meg, hogy ma nem teszi meg... Végül azt mondta, hogy elmegy egy másik ismerőshez, és szállást kér éjszakára. Vajon csak azért mondta ezt, hogy megnyugtassa a lelkiismeretünket, azok lekiismeretét, akikhez fordult, és akik nem segítettek rajta (mert nem tudtak segíteni)? Az volt a benyomásom, hogy úgy kapaszkodott bele az utolsó kísérlet gondolatába, mint a fuldokló a szalmaszálakba, mint-ha az önfenntartás ösztöne ismét megszólalt volna benne. Elmentek, és most már hiszem, hogy nem az ötödik emeletről zuhantak le, hanem még élnek.

És Ilona, akit valahol ebben a naplóban egy rangsorban az első helyre rangsoroltam, most végre egyike azon sok madárnak, amelyek, amikor elkapják őket, nem kékek, hanem teljesen más színűek.

2. Ma egész nap ismét űzik ki a zsidókat a városból, a „védett házakból” a „gettóba”, ebbe a horrtáborba, ahol több mint százezer embernek kell meghalnia hidegben és éhségben.
3. Hét órakor Kukival sétálok a teljesen sötét Szent István körúton. Hirtelen egy fekete alakot veszek észre, aki közel préselődik hozzánk, próbál lépést tartani velünk, és valamit suttog. Még nem egészen fogtam fel a helyzetet, valami ilyesmit hallok: „Asszonyom, kérem, menjen a Szent István körút 5. számú házhoz, és mondja meg nekik, hogy Fürst Bélát elvitték...” Valaki meglöki a férfit, és most már kivehetjük mögötte egy egyenruhás alak körvonalait puskával és ép tüllel, és rákiált a kísért férfira, hogy hagyja békén a járókelőket. Kuki valami mást kezd kérdezni: „Mit mondjak, hol...?” De félrehúszom figyelmeztetve, hogy legyen óvatos, mert egy pillantásra mi is bajba kerülhetünk.

Ma elengedtem azt a két öreget... Nem vettem fel Fürst Béla üzenetét... Kék madár, kék madár...

4. Az oroszok a Duna nyugati partján észak felé tartó gyors előrenyomulásuk során két nap alatt 100 km-t tettek meg, és tegnap Paks közelében jártak, Budapesttől száz km-re délre. Vajon végre sikerrel járnak?

HÉTFŐ, XII. 4.

1. Ilona öregei tegnap nem követtek el öngyilkosságot. Egy asztalosműhelyben találtak maguknak búvóhelyet éjszakára. És ma felráztam Ilonát a letargiájából, odament hozzájuk, és további menedéket keresett nekik; ebben a pillanatban még nem tudom az eredményt.
2. Úgy tűnik azonban, hogy a Faragóék elérték a keresztútjuk utolsó állomását. Manci ma egy csomag élelmiszerral ment a „pápa házában” lévő lakásukba, és ott tudta meg, hogy néhány nappal ezelőtt gettóba hurcolták őket. Mint mindenki mást, minden holmijuk nélkül, így ma valahol a padlón vagy csupasz kövön ülnek vagy fekszenek, ruha nélkül, kenyérhéj nélkül, amit meg-rághatnának, a tél, az éhség és a kimerültség lassú halálára ítélve a 20. század poklának közepén, amelyet az „új Európa alkotóinak” embertelen-szadista leleményessége teremtett.
3. De a paradoxonok még nem értek véget Magyarországon. Ugyanis ugyanakkor, amikor a VII. kerületben a pokol 100 000 embert nyel el, akik egyenként még a mai törvények szempontjából is ártatlanok, a zsidó Stern Manó a Legfelsőbb Bíróság előtt áll azzal a váddal, hogy brutálisan meggyilkolt egy keresztény pincérnőt, akinél bujkált, majd feldarabolta a holttestét. És a Legfelsőbb Bíróság, amely a törvény kérlelhetetlen betűje szerint halálra ítél egy nyomorultat, aki áramszünet idején 100 pengőt lopott, vagy egy katonát, aki szabadságról nem tért vissza időben a parancsnokságához, nem halálra, hanem örök börtönbüntetésre ítéli a bestiális Stern Manót. És így ennek az embernek, éppen azért, mert szörnyű bűncselekményt követett el, a legnagyobb esélye van arra, hogy a Markó utcai rendezett börtön árnyékában vészelje át a kritikus napokat, miközben ártatlan honfitársai a gettóban haldokolnak.

Ki lesz gyorsabb? A szovjet csapatok, akik napi 25 km-t megtéve a Dunán nyugati partján, Budapest felé haladnak, és tegnap elérték Dunaföldvárat, vagyis a halált, amely ezrek torkából leselkedik azokra, akik csapdába esnek – és azokra, akik jelenleg még szabadon mozognak, de minden lépésük-nél fennáll a veszélye annak, hogy a számos kifeszített háló egyikébe esnek?

KEDD, XII. 5.

1. Most már szinte minden nap betérek D. házába, ahol órákat tartok, és lassan elkezdek bepillantani a kulisszák mögé számos, különböző nemzetiségű ember szokatlanul bonyolult, abnormális és intellektuálisan felfoghatatlan kapcsolataiba. Ebben a tragikomikus szövevényben Béla a központi alak. Két nővel él, azaz az egyik lakásban a feleségével, a másikban pedig a szeretőjével, Dórával. Örökös háborúban áll Dórával, nemcsak akkor, amikor egyedül vannak, hanem teljesen érzéketlenül idegenek előtt is, például előttem,

és az egész *sens-gêne*¹⁵⁵ felszólítják az egész „*cercle*”-t¹⁵⁶, hogy aktívan beavatkozzon vitáikba. Dóra állandóan panaszkodik, hogy feláldozta érte a vagyonát, a boldogságát, az életét; Dóra azt válaszolja, hogy ő tartja el, hogy Dórán élőködik. És „barátok” járkálnak a házban reggeltől estig. A német titkosrendőrség három tisztje; egy attasé és egy tisztviselő az olasz nagykövetségről; egy jól táplált amerikai nő, akinek némi indiai vér csörgedezik az ereiben, és nagyon viccesen ejti ki a németet; egy fiatalember, akinek jól hangzó magyar neve van; különféle más gyanús férfiak és nők. A három német tiszt közül kettőt „jónak” neveznek, a harmadikat pedig gazembernek, aki tönkre akarja tenni Bélát. És ez – Béla szerint – azért van, mert neheztel Dorára, és talán viszonya is van vele. Mert július 6-a előtti éjszakán erőszakkal el akarta vinni Bélát, aki csak szökéssel menekült meg. Azóta Béla a másik lakásában alszik, egy férjes asszonnyal, és a német tiszt, az olaszok és mindenki más, együtt vagy külön-külön, szinte minden este feljönnek a lakására (Dóra lakására), és ott vidáman eszegetnek és iszogatnak, elfogyasztva a háziúr alkoholját és cigarettáját.

Dóra pedig mindezt azért teszi, és kéri, mert ez szükséges Béla megmentéséhez. Ahogy az általában is a szerepe: őrizni Bélát a lakásban, ami *pro forma* az övé, és amelyben ő rejtőzik.

Úgy hiszem, Béla pusztán kiszámított érdekből ragaszkodik Dórához, abban a hitben, hogy a férfi helyzete tarthatatlanná válna, ha szakít vele. Dóra ezzel szemben szolgálai odaadó ehhez a férfihoz, szexuálisan „hörig”¹⁵⁷, mindent megtesz a megmentéséért; kész mindent lenyelni tőle, és bármilyen áldozatot hajlandó lenne meghozni érte, ahogy most is teszi, fáradozik érte, megaláztatásokat és sértéseket tűr. Ami nem azt jelenti, hogy nem élvezzi a társasággal való szórakozást, amely esténként Béla számlájára összegyűlik nála, és én még a tűzbe sem tenném a kezem a hűségéért. De ha valóban megcsalja Bélát, akkor nem a német tiszt szép szeméiért teszi, hanem azért, hogy így megszeli, ártalmatlanná tegye Béla kedvéért.

2. Valószínűleg még soha nem volt annyi plakát kiragasztva Budapest falaira, hirdetőtábláira és kirakataira, mint az elmúlt hetekben. Számos felhívás katonai szolgálatra, annak megváltoztatására és visszahívására; felhívás különféle önkéntes egységek létrehozására; munkaszolgálatra; evakuálásra; szabályozások a rendes zsidók, a kivételes, a kegyelmet kapott és a külföldi állampolgárok kivándorlására, áthelyezésére és letelepedésére; az élelmiszerjegyek megszerzéséről, visszaszolgáltatásáról és újbóli megszerzéséről; a Legfelsőbb

155 Fr. – szégyen nélkül

156 Fr. – kör

157 Ném. – alázatos

Bíróság joghatóságának kibővítéséről, újbóli kibővítéséről és további bővítéséről. Aztán ott voltak a propagandaplakátok: rikító színekben, feszült pózokban, pajzsokkal és szakadt láncokkal felvett különféle lovagok, mély és szimbolikus feliratok kíséretében; aztán szovjetellenes propaganda; például egy Szibériába tartó vonat, a sínek szélén nők és gyermekek sokaságával, az utolsó kocsiban pedig egy vigyorgó csontváz egyenruhában és szovjet csillaggal a sapkáján.

Néhány helyen egy eső mosotta és megsárgult, október 15-i röplapot hagytak hátra, amelyen felszólították a hadsereget, hogy ne engedelmeskedjenek az „áruló, zsidó zsoldos, volt kormányzó, Horthy” parancsainak – egy röplap, amely annak ellenére maradt vissza, hogy később az a hiteles verzió került elő, miszerint maga Horthy köszönte meg neki, és ruházta át az összes hatalmat Szálasira...

A minap meghívót küldtek a jelenlegi kormánypárt kongresszusára; a jelenlegi rezsim összes legnagyobb alakja felszólal majd (kivéve a főnököt, aki október 15. óta sehol sem jelent meg, és egyetlen szót sem szólt). Belépő: 5 cigarettára a katonáink javára.

A párt most zsidó boltokban tart árukiárúsítást. Az egyik boltban a következő hirdetést olvastam:

„Testvéreim! Leltározás miatt az üzlet ma zárva marad. Az eladás folytatása hétfőn. Kitartás! Éljen Szálaszi.”

3. A ma esti újság szerint az oroszok megérkeztek a Balatonra és elfoglalták Siófokot. – Kineveztek egy „németországi hatóságokért felelős biztost” azzal a magyarázattal, hogy „a háborús helyzet szükségessé teszi, hogy különböző hatóságok, katonai intézmények és katonai egységek Németországba menjenek”. És hogy ne térjek vissza a „tizennégy napról szóló tézisémmhez” – vagyis hogy ne rövidítsem le még jobban ezt a határidőt?

CSÜTÖRTÖK, XII. 7. (REGGEL)

1. A tegnapi német hírek szerint az oroszok e hónap 5-én nagy offenzívát indítottak Budapest ellen északkelet (Hatvan) és délnyugat (Csepeltől a Duna nyugati partjáig) felől, hogy bekerítsék a várost. Egyelőre semmit sem észlelnek a városban; a légi tevékenység jelentéktelen, tüzérségi tüzet sem hallani.
2. Ilona öregei tegnap felhívták, hogy „barátaikkal vannak és jól vannak”. Úgy tűnik, ez a mentés sikeres volt. („Segíts magadon, és az Isten is megsegít!”) A Faragóékkel egyelőre nem sikerült kapcsolatba lépniük.

PÉNTEK, XII. 8. (7.30 H)

Hajnalhasadás óta folyamatosan detonációk hallatszanak. Vajon elindult volna a támadást Budapest ellen?

(15.15 H)

1. Folyamatos detonációk lehet hallani. Amennyire meg tudtam állapítani, délnyugat felől. Az oroszok nyilvánvalóan nyugat felől próbálják megkerülni Bp.-t, hogy „hátról” elfoglalják. /Hangos robbanások egészen a közelben!/

Az előző oldalon említett „Soha!” című plakát (forrás: fortepan.hu)

A hírek szerint az oroszok Hatvannál betörték, Vác környékére értek, és elválták a Bp.–Vác utat. A városban látszólag rendszeres az élet. A pesti oldalon sétálva (Budára nem mentem át) az volt a benyomásom, hogy az egyenruhás hatóságok (rendőrök, csendőrök, *nyilasok*, katonák) eltűntek.

2. Ismered ezt az utcán járási módot: Légy óvatos: végig ne gondold semmi másra, csak arra, hogy egy járőr megállíthat és igazoltathat! Maradj távol a főutcáktól, a forgalmas kereszteződésektől és a villamosmegállóktól! Nézz folyamatosan egyenesen előre, és figyelj meg éberén mindent, ami előtted van; ha gyanús csoportosulást látsz, változtass irányt! Ne fordulj hátra, ha mögötted kiabálnak, hívogatnak, megállítanak, menj tovább, mintha semmi sem érdekelne! Sétálj feszengve, felemelt fejjel, se túl gyorsan, mintha menekülnél valami elől, se túl lassan, mintha tétlen lennél! Minden kereszteződés előtt lassíts le, óvatosan kukucskálj be a sarkon, és folytasd a szabad irányba; ha közben irányt váltasz, tedd azt észrevétlenül, mintha a korábbi program szerint lenne! Ha tudod, sötétben tedd meg az utat; az éjszaka a tolvajok, a szerelmesek és az emigránsok barátja.

Már három napja ezen elvek szerint közlekedek az utcán. Ma azonban a pesti oldalon nem láttam semmi gyanúsát, ami ilyen óvatosságra utalna.

(ESTE)

1. 1.) A délután folyamán nem hallottam semmi újat a frontokon uralkodó helyzet alakulásáról. Az ágyútűz sötétedésig folyamatos volt, sőt, még most is hallani lehet egyes erős robbanásokat.
2. Sok új plakátot helyeztek ki újra. Az egyik azt hirdeti, hogy a háborús helyzet okozta technikai nehézségek miatt a városban a házakból szünetel a hulladék elszállítása. A küszöbön álló éhínség (egy kétmilliós város, elvágva az ellátás forrásaitól, a megszálló szövetséges hadsereg által kifosztva!) mellett a tífusz vagy a kolera is fenyeget.
3. Az éhség elleni küzdelem: Én is csatlakoztam a vásárlási örülethez, élelmisszert gyűjtök. Ahol csak találsz valamit, megveszed, nem kérdezed az árát. Kora reggel rohanok az Andrásy-útra. Veszek két kiló „barna” kenyeret, gyorsan félreteszek 10 kg lisztet, útközben veszek egy kiló almát, majd karalábét, retket, sült tököt, kapok ajándékba egy darab szalonnát, alkudok cukorrért, kérek húst, disznózsírt, rendelek frissen sült kenyeret és süteményt. És mindezek mellett a készleteim nem gyarapodnak, nevetségesen kicsik egy ostromhoz, de nem tudok ellenállni: bármit hozok, annak nagy részét azonnal megeszem!
4. Ma abbahagytam az órák adását. Úgy döntöttem, hogy többé nem megyek át Budára.

5. Egy másik felirat: ma riasztás ért egy úgynevezett „vegyes” házban. Lemegek az óvóhelyre, elhaladok a pince egyes bérlők számára fenntartott részei mellett: az egyikén egy cetli van a tulajdonos nevével, a név alatt pedig ez áll: „Keresztény pince”.
6. Miközben körülöttünk minden irányból dübörögnek az ágyúk, én Wilde „Ideális férj” című művének olvasásával szórakoztatom magam. Minden „önfegyelem” szabálya szerint olvasom, amit magamnak felállítottam: kétszer, figyelmesen, és sok idézetet és megjegyzést feljegyeztem. Az örök gyermek, játékos, életszerűtlen, ahelyett, hogy oroszul tanulná a mindennapi kommunikáció alapjait, az angol esztéta ámulatba ejtő szavaiban gyönyörködik, és ahelyett, hogy arannyal, valutákkal, ékszerekkel és mindennel kereskedne, amit lát és nem lát, naplót ír.

SZOMBAT, XII. 9.

Sem a hírekből, amiket olvastam vagy hallottam, sem abból, amit a városban megfigyeltem, nem tudok semmilyen jelentős változásról a Bp. környéki helyzetről. Ma gránátok hullottak (hatalmas detonáció!) magára a Belvárosra, emberáldozatok is vannak.

[...] ¹⁵⁸

HÉTFŐ, XII. 11.

Nincsenek fontos események, nincsenek különleges élmények. Levertnek és rosszkedvűnek érzem magam, ezért nem vagyok hajlandó általánosságban írni olyan dolgokról, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a mai eseményekhez. Máskor folytatom a *Viaszbabák házá-va* ¹⁵⁹, leírva a különféle szereplőket és személyiségeket, amelyekkel az elmúlt három évben találkoztam.

Egyébként ma: erős és gyakori robbanások; hatalmas sorok a pékségek előtt - és csak néhánynak van eredménye; új mozgósító plakátok; pletykák a jugoszlávok közelgő internálásáról; az oroszok előrenyomulása Váctól délre és a Velencei-tó közelében; megbízható információk néhány német parancsnokság evakuálásáról Bp.-ről és a németországi út bizonyos rendőri hatóságok általi szabotázsáról.

Faragó bácsi képeslappal keresett meg, hogy nincs a feleségével és a fiával, kenyeret koldul. Azonban lehetetlen volt kapcsolatba lépni vele.

SZERDA, XII. 13.

Furcsa módon, ezekben az utolsó napokban, amelyeket végre „Pompeji utolsó napjainak” hiszek, nincs mit írnom. És újra: hétfő, kedd, szerda... és valójában

¹⁵⁸ Ezen a helyen a naplóból hiányzik három lap.

¹⁵⁹ Ilj és Petrov humoreszkjei

nem jutottunk tovább. Még ma is kevesebbet hallani az ágyúdörgést, és az emberek ismét pesszimisták, és hetekről, hónapokról beszélnek.

Kora reggeli zavargások: a *nyilasok* gyerekeket vittek el néhány Vöröskezes otthonból. A legfrissebb hírek szerint a gyerekeket később visszahozták, de az otthonok berendezését elvették. Hasonló receptet követtek számos jugoszlávval, akiket a *razzia* fogott el az utcákon és *restaurantokban*. Megfosztották őket minden értéktárgyuktól (még a ruháiktól is!), majd a gettóba küldték, és onnan hazaengedték őket. Beszéltem az egyikükkel (Fischgründdel), akinek információi szerint a gettóban meglehetősen rendezett és elviselhető körülmények uralkodnak.

CSÜTÖRTÖK, XII. 14.

1. ... itt a csütörtök is, és még mindig semmi. –
2. A tegnapi újsághírek szerint megállapodás született Tito és Šubašić között. Milyen jellegű? Magáninformációk szerint Jugoszlávia felszabadított részén polgárháborúról van szó, hasonlóan a görögországihoz. Mindenesetre az a vágyam és szándékom, hogy mielőbb hazatérjek, és mielőbb beilleszkedjek az újonnan kialakuló állam életfolyamatába, hogy erőmet a rendelkezésére bocsássam. Tudom, hogy veszélyes lehet, és hogy kényelmesebb, biztonságosabb lenne a pálya szélén állni, a pálya széléről ólálkodni, megvárni, amíg a helyzet alakul. De aki most elszalasztja a megfelelő pillanatot, az soha nem fog kimászni a ringből. Végül is minden mindig másképp történik, mint ahogy az ember előre elképzei, és én is más ember lennék a jövőben, mint ma, ha a jól megfontolt döntéseim szerint rendeztem volna be az életemet, és nem hagytam volna, hogy a véletlen és a sors ide-oda sodorjon, kénye-kedve szerint.

Az ételmisszerhelyzet napról napra rohamosan romlik, és máris katasztrofával nézünk szembe a közeljövőben. A napi kenyéradag 150 grammra csökkent, és ezért órákig kell a pékségek előtt sorban állnunk. Burgonyát, gyümölcsöt, zöldséget alig lehet kapni a piacon. És ami a legrosszabb: a fekete piac kifogyott az áruból. Szalonnát, húst, tojást, lisztet, disznózsírt, burgonyát semmi áron nem lehet kapni. A „fekete” kenyér beszállítóm pedig ma közölte velem, hogy nincs neki, és nem is tudja, hogy valaha is lesz-e. Aztán a 184 cm-es magasságommal és 62 kg-os súlyommal, az éhező testemmel, amelyből kiállnak a bordák, 15 dkg kenyérrel jóllakom a kevés levesen, pörköltön, pótkolbászon (szójából készült), egy almán vagy nyers kelkáposztán kívül – amelyek többnyire a napi menüt alkotják. És azt a ¼ kg szalonnát, 10 dkg zsírt és két konzerv húskonzervet érdemes eltenni a még sötétebb napokra...

*A alábbi szöveget tartalmazó plakát:
„Nyilaskeresztes párt – Szálasi által vezetett
hungarista mozgalom: Harcolj velünk!”
(fortepan.hu)*

Azonban még nem éhezem. Mindig van megoldás, szóval gondolom, így is marad...

Minek tulajdonítható a napló-írás ezen dekadenciája az elmúlt napokban? Az „amputáció” óta egyetlen értékelhető oldalt sem tudtam megírni.

PÉNTEK, XII. 15.

1. ... és a péntek is itt van, de nem hogy nem történik semmi, hanem valami leállás érzékelhető.

2. Tegnap küldtem Faragó bácsinak egy kis csomagot kenyérrel, szalonnával és „szójakolbásszal”. Ma visszatért a futár, és jelentette, hogy a bácsi már nincs a megadott címen – elvitték, de a csomagot nem hozta vissza, mert az éhező családtagok szószerint kikapták a kezéből, és azonnal megragadták a tartalmát, majd mohón megették.

3. Demokrácia vagy szovjetizmus? Lesz-e legalább annyi (valódi) szabadság hazánkban, hogy az ember szabadon választhat, legalább két párt között választhat: a kommunista és a parasztpárt között? És ha mer a parasztpártot választani, akkor nyíltan és nyilvánosan harcolhat-e annak eszméiért, terjesztheti-e többek között a demokratikus felfogást, amely elválaszthatatlanul összefügg a horvát parasztmozgalom ideológiájával?

Ha demokrata lennék, ez nem így lenne: ez személyiségem minden alapvető vonásából fakad, amelyek többnyire velem születettek, vagy talán némileg az elmúlt 40 évben elsajátítottam ezeket, de minden tekintetben annyira belém rögzültek, hogy nem hiszem, hogy őszintén bármi más lehetnék a jövőben. És nem vagyok az az ember, aki a környezete hatására megváltoztathatná a meggyőződését, vagy oportunizmusból olyan szerepet játszhatna, amely nincs összhangban a meggyőződésével.

Miért kell mindig demokratának maradnom?

1. Mert szkeptikus és relativista vagyok. Mindenről megvan a saját véleményem, de elismerem, hogy a véleményem téves lehet, hogy csak egy bizonyos nézőpontból helyes. Mindig elismerem, hogy egy dolgot más nézőpontból is lehet nézni, amelyből más eredményekre jutunk, míg mi, halandók, megtagadjuk tőlünk az abszolút igazság megismerésének lehetőségét.

Ez egy tipikusan demokratikus hozzáállás, amelynek az abszolút többség uralmához kell vezetnie. Amint elismerem, hogy a különböző vélemények helyesek lehetnek, a körülményekhez képest alá kell vetnem magam mások véleményének. És el kell fogadnom, hogy a többség által eldöntött vélemény lesz a mérvadó, mert így a lehető legkevesebb olyan lesz, akinek a véleményét figyelmen kívül hagyják.

Ha ezzel szemben valaki meg van győződve a saját véleménye abszolút helyességéről, akkor nincs oka mások („téves”) véleményére odafigyelni, függetlenül attól, hogy ezek a mások hányan vannak. Ezt a véleményt ráerőlteti másokra, akár erőszakkal is, meggyőződve arról, hogy ezzel mindenkinek jól tesz.

Ahogy a demokrácia a szkepticizmus-relativizmusnak felel meg, úgy a dogmatizmus-abszolutizmus egy autoritatív rezsimnek – a diktatúrának.

2. Individualista vagyok. Nem érzem az „énem” kapcsolatát másokkal, nem érzem magam (mint nem független és jelentéktelen) egy nagyobb egész részének, hanem egy egésznek, ami önmagában cél; az események célja az egyes ember, nem az emberiség. Ezt a szubjektív érzésemet kivetítem az emberekre általában, és ennek következtében minden kérdés megítélésakor az egyes emberek szükségleteit, érdekeit és boldogságát veszem figyelembe, nem az egészét. Azt is mondhatnám: alapvető szabályként, hogyan kell a világot megszervezni, azt állítanám: minden egyes ember számára biztosítani kell a boldogság egy bizonyos minimumát, és nem: az emberiség (azaz az emberek túlnyomó többsége) számára a boldogság elérhető maximumát.

Ezért kell elhúzni pacifistának lennem, mert a háború az egyének (boldogságának és életének) feláldozását jelenti az egész boldogságáért; ezért kell rendíthetetlen harcosnak lennem az „állampolgári jogokért”, mert pontosan ez a garanciája valamiféle „egzisztenciális boldogságminimumnak”; miközben a kollektivisták gigantikus tervek (ötéves tervek, Vierjahresplan¹⁶⁰) szerint iparágakat, csatornákat, utakat, vasutakat építenek, a semmiből szervezik át az országot és az államot, hogy ezáltal növeljék a nagy többség boldogságát; anélkül, hogy figyelembe vennék az egyének szenvedését. Az egyének

160 Ném. – négyéves terv

(akár milliókban is) feláldozzák magukat a közjóért, akár katonaként a háborúban, deportált munkásként a bányászkodásban vagy a csatornaépítésben, politikai ellenfélként a koncentrációs táborban vagy a halálmezőn.

A demokrata azt mondja: jobb, ha a nagy többség lemond arról, hogy egy adott mérték fölé emelje boldogságszintjét, mint ha bármelyik egyént erőszakkal megfosztanának valamilyen garantált boldogságminimumtól. A kollektivista azt mondja: az egyén semmi, a közösség minden.

3. Mivel az alapvető etikai elvem (és talán az egyetlen, amelyet elismerek) a keresztény elvek sorából, hogy ne tegyek mással olyat, amit nem szeretném, hogy velem tegyenek. Ez az együttérzés erkölcsse. Valahányszor azt látom, hogy valakit bánatnak, elképzelem, milyen lenne, ha velem történne ez a szerencsétlen eset. És ezért soha nem rendelhetnék el vagy hozhatnék olyan intézkedéseket, amelyek károsak egyénre nézve, mert azonnal feltenném a kérdést: mi lenne velem, ha én is azok közé az egyének közé tartoznék, akik a közösség javára áldozatnak vannak ítélve. És mivel nem akarnám magamra vállalni az áldozatot, sem erőm, sem jogom nincs arra, hogy bárki másra rákényszerítsem.
4. A megbocsátás a keresztény együttérzéssel is összefügg, míg a másik oldalon ott van a büntetés és a bosszú. Az ellenfelek lágy megbocsátása (nemcsak elvi, hanem hatékony is), ez a demokrácia kérdése: egy autoritativ rezsim nemcsak a „kinetikus”, hanem a „potenciális” ellenfeleit is kiírtja, nem törődik azzal, hogy még egy ártatlan embert is megüssön, ha okkal feltételezhető, hogy a jövőben ellenfélle válhat, és káros lehet.
5. A kommunizmus elvileg összeegyeztethető a demokráciával; jelenlegi megvalósításában nem demokratikus, hanem autoriter; egy autoriter rezsim – azaz egy egyén vagy csoport tetszés szerinti uralma, mások kívánságainak és kifogásainak figyelembevétele nélkül – elvileg elismerhetné, tiszteletben tarthatná és garantálhatná az „emberi és polgári jogokat”. A történelem azonban azt bizonyítja, hogy csak egy valóban demokratikus rezsim – ahol a nép valóban ellenőrzi a kormányt, és megdöntheti azt, ha elégedetlen – biztosíthat ilyen hatékony védelmet; egy autoriter rezsim (akár elvből – lásd fent –, akár *raison d'état*¹⁶¹ miatt, akár visszaélésből) foldbe tiporja az egyének jogait. (Megjegyzés: Röpke¹⁶² szerint a kommunizmus, mint a kollektivizmus egyik formája, azaz felülről irányított gazdaság, nem összeegyeztethető a demokráciával, mert a demokrácia nemcsak a nép akarata szerinti politika meghatározását jelenti, hanem a gazdaságnak is a nép akarata szerinti meghatározását, és ez az akarat a korlátlan gazdaság szabad versenyében fejeződik ki.)

161 Fr. – állami (nemzeti) érdekek

162 Wilhelm Röpke (1899–1966), német liberális politikai közgazdász és társadalomfilozófus

6. Nem bocsátkozom abba az elemzésbe, hogy melyik rend a jobb a nagy általánosságba: a liberális kapitalizmus, az etatizmus, a kommunizmus. Azt akarom, hogy a jugoszláv népek a lehető leghosszabb ideig megőrizték a mezőgazdasági nép jellegét. Egy túlnyomórészt mezőgazdasági államban pedig az állam gerincét a következőnek kell képeznie: egy szabad paraszt a saját házában és annyi hold földön, amennyit ő és családtagjai (+ idénymunkások?) meg tudnak művelni, hogy a modern, gépi, megfelelően intenzív művelési módszerrel, amelyet a faluszövetkezet tesz lehetővé, tisztességesen és méltósággal élhessen meg abból a földből.

De mindenképpen vannak bennem olyan vonások és jellemzők, amelyek a kommunista rend felé mutatnak, és amelyek sok évvel ezelőtt teljesen a másik oldal mellett döntöttem: az anyagi javak megszerzésének teljes érzéketlensége; az anyagi javak személyes öröme, személyes boldogság fokozására való felhasználásának érzéketlensége.

Ez valójában az a fa, amelyből az igazi kommunistákat faragják. A kapitalista rend a „gazdasági elven” alapul, minden gazdasági egység ellenállhatatlan vágyán, hogy a lehető legtöbbet szerezzen a saját hasznára; a kommunizmus feltételezi és megköveteli (természetesen csak elvileg; lásd a sztahanovista rendszert¹⁶³ a Szovjetunióban), hogy a gazdaságban együttműködő összes szereplő a legjobbat nyújtsa, még akkor is, ha jobbak náluk, és már nincs közvetlen személyes hasznuk; sokat és jól kell dolgozniuk, vagy abból a kollektivisták érzéséből, hogy ezáltal a közösségnek hasznot húzzanak, vagy egyszerűen azért, mert élvezik a munkát. Nincs bennem kollektivisták érzés, de annál inkább: a munka öröme; az utóbbi időben újra és újra alkalmam nyílt megfigyelni magam, mennyire megnő a boldogság- és elégedettségérzetem, amikor dolgozom, pusztán a munka kedvéért, és teljesen függetlenül a munka eredményétől, különösen a munka anyagi hasznától.

Mint olyan ember, aki élvezi a munkáját, és annál elégedettebb, minél jobban végzett valamit, valójában ideális munkatárs lennék egy kommunista közösségben. És tapasztalatból tudom, hogy az ilyen emberek ritkák, ezért egy ilyen közösségben nem egy lennék a sok közül, hanem egy a kevesek közül; és valójában erre a tulajdonságra kellen predesztinálnom a karrieremet.

Az érzéketlenség ehhez és ahhoz, amit pénzért meg lehet vásárolni, a fejletlen törekvés az életszínvonal állandó emelésére (hiszen nem lelem örömet a szép lakásokban, műgyűjteményekben, utazásokban, lóversenyeken,

¹⁶³ A Szovjetunióban a munkássztrájkolók kultuszára érzékelt asszociáció, az úgynevezett sztahanovizmussal (Alekszej Sztahanov, a szocialista munka hőse szerint), de valójában a munkások teljesítményalapú bérezésének kizsákmányoló rendszerével.

ivópartikon stb.) magával hozza a jövedelmek kiegyenlítésére irányuló kifejezett érzéket, hajlamot, szimpátiát. Réges-régen álmodoztam és beszéltem valamiféle gazdasági egyenlőségről, és még ma is vonzódok egy olyan rendhez, amelyben a nagy különbségek lehetetlenek (ahol kevés a „gazdasági feszültség” – ahogy az örök békéről szóló vitában neveztem), és örömmel vetném alá magam egy olyan rendszernek, amelyben nincs esély a vagyonszerzésre.

Összefoglalhatom tehát: személy szerint be tudnék illeszkedni a szovjetizmus gazdasági rendszerébe, de nem hiszek annak tartós jó működésében nagy kényszer alkalmazása nélkül, mert kevés az olyan ember, aki érdemi munkát végez, hacsak gazdasági érdek nem ösztönzi erre. Ezenkívül nem tartom egészségesnek a paraszti tulajdon elpusztítását. Eltűrnék valamilyen nem demokratikus kormányzati formát, ha az emberi jogokat garantálni lehetne alatta; de még az sem praktikus.

Vádolhat-e bárki is azzal, hogy gyakorlatias materialista opportunistá vagyok? Miközben az élelmiszerárak az egekbe szöknek, és utolsó pénz- és aranytartalékom is rohamosan fogy, naplót írok a kereskedés helyett, ahelyett hogy az utcán heverő pénzt megkeressem. És miközben a Vörös Hadsereg, amelyre oly vágytam, körülveszi Budapestet, és az utolsó támadásra készül, bizonyítom magamnak, hogy nem leszek képes meggyőződéssel beilleszkedni abba a rendszerbe, amelyet ez hoz nekünk.

*(Folytatás a 69. oldalon)*¹⁶⁴

A büntetés helyetti megbocsátás, vagy a könyörtelen kiírtás helyetti gyengéd bánásmód a szkepticizmushoz és a relativizmushoz kapcsolódik. Ezek az önkritika megnyilvánulásai, amelyek minden másokkal folytatott vitában elsősorban önmagunkban keresik a hibát. Mindez összefügg a többi ember etikai megítélésének alapvető álláspontjával: ha eleve jónak tartunk minden olyan embert, akiről nem tudjuk, hogy jó (mindaddig, amíg valamilyen cselekedettel nem győzött meg minket az ellenkezőjéről), akkor kötelesek vagyunk figyelembe venni a nagy tömeg akaratát és vágyát, amely ilyen ismeretlen, névtelen egyénekből áll, és nem szabad olyan áldozatoknak és szenvedéseknek kitennünk, amelyeket az egyének személyes felelősségük és büntudatuk szerint nem érdemeltek meg. Ha viszont az embereket gonosznak, szemérmetlen egoistáknak tartjuk, akiknek csak egy vezérfonaluk és egyetlen fékjük van: a személyes (elsősorban anyagi) érdekük, akkor teljes joggal figyelmen kívül hagyhatjuk kívánságaikat és akaratukat, mint irrelevánsakat, mert az ő nézőpontjuk nem az általános érdek figyelembevételét diktálja, hanem csak a személyes érdeket, a saját várható hasznukat. És ha egoista, durvák, becsstelen és kegyetlen

¹⁶⁴ A. Fischer jelzése az eredeti szövegben.

hozzáállást tanúsítanak a közösség iránt, ezzel feljogosítják a közösséget arra, hogy könyörtelen és kegyetlen legyen velük szemben, ha szükséges, saját érdekeinek előmozdítása érdekében.

A demokrácia abból a feltételezésből indul ki, hogy az emberek általában véve ésszerűek és jók: ezért meg kell hallgatni őket és engedelmeskedni kell nekik; egy autoriter rezsím [?] ezt nem ismeri fel, és azt a fikciót használja, hogy a nép vezeti a vezetőt, és nem a vezető a népet; abból a feltételezésből indul ki, hogy az emberek általában ésszerűtlenek és gonoszak: ezért az embernek erőszakkal, a saját akarata szerint kell uralkodnia, minden szükséges eszközzel fenn kell tartania a hatalmat, és nem szabad sajnálnia a sok névtelen embert, akik személyes hibájukon kívül szenvednek.

És akkor is, ha a tapasztalatom, különösen az utóbbi időben, folyton az ellenkezőjét bizonyítja: az a mély meggyőződése, ami szinte belém van táplálva, hogy az emberek elvileg egyszerre ésszerűek és jók, és ez annyira erősen él bennem, hogy ez a meggyőződés minden empirizmus végén személyiségem kiirthatatlanul szerves részét képezi; tehát ezért is vagyok demokrata.

SZOMBAT, XII. 16.

... és itt van szombat is, nos, a semminél is kevesebb; a pletykák szerint az oroszokat is visszaverték. Az ágyútűz gyakorlatilag egyáltalán nem hallatszik.

A NAPLÓ MELLÉKLETEI

FISCHER ALFRED LEVELEI FELESÉGÉNEK, MARGITÁNAK ÉS LÁNYÁNAK, LELJÁNAK

Én kedves Mancim!

Budapest, 1941. december 21.

A tizedik házassági évfordulónkon nem leszünk együtt, nagy távolság és hosszú idő választ el minket egymástól, és bizonytalanságban élünk, hogy mikor találkozzunk újra; a gonosz sors választ el minket egymástól, és csak gondolatban lehetünk együtt.

Tíz év! Milyen hosszú idő ez, mennyi mindent éltünk át: jót és rosszat, szépet és rútat. Visszagondolva sok részlet jut eszembe. Egy padon a tengerparton az „Excelsior” közelében, egy szarajevói szálloda szobájában; az első ebéden a kollégiumban (sült csirke!!). Egy teniszkiránduláson Odžakiban – az egyetlen alkalommal, amikor szeretted a teniszt, Matanovićnak egyik game-jét vetted el; jön a „fekete lány” – és Spitzer minden nap elővesz egy próbatételt. Az első szörnyű csapás – a „belgrádi ügy” egy belgrádi születésnap távirattal. Aztán meg, a gyönyörű 1935. és 1936. év – a házépítés. Emlékszem az első napra és az első éjszakára az új otthonunkban. Túl sokat járok értekezletekre, hetente 3–4 alkalommal, te pedig a rádió mellett ülsz és zoknikat foltozatsz. 1937/38 szilvesztere, a rádió mellett, arra a csodára várva, amit később Darkónak nevezünk el. Aztán, ugyanannak az év márciusától az élet nem más, mint folytonos félelem, és a gonosz várakozása. Mindezek ellenére az élet tovább folytatódik minden kisebb–nagyobb eseményeivel, örömtelivel és szomorúval, a gyerekek okozta örömmel, de a gyermekek betegségeivel, és a családtagok halálesetével. Igyekszünk társaságkedvelők lenni, sikerül egy nagyszabású vacsorát megszervezni – gyerekként örültünk a sikerünknek.

*Marinci*¹⁶⁵ intermezzoja, valójában gyönyörű látvány volt, amikor meglátlak kockás esőkabátodban a parasztszekeren,

ahogy meglátogattál, és amikor eszembe jut a visszatérés öröme. Ez a látvány valójában csúnya, mert látom magam a Nuštar felé vezető poros út közepén, ahogy könnyes szemmel nézek az autó után, melyen te és a gyerekek elindultok vissza.

És aztán eljött az 1941-es év is! Elhagytam otthonukat április 3-án. Darko el-esett a kapuban és üvöltött, így maradt meg emlékezetemben. De még egyszer eljöttem, és még egyszer, és az a teljesen örült búcsú április 10-én – és másnap újra visszatértem. „Bármi is történik most” – mondtad –, „a lényeg, hogy együtt legyünk!” És így tovább, és így tovább, egészen a félelmetes visszatérésemig augusztus 1-je éjszakáján, amikor úgy rogytál össze egy padon a folyosón, mintha a lélek elhagyta volna a tested. És aztán újabb búcsú a kórház lépcsőjén, és újabb pillantás a kórház ablakából a kockás esőkabátra...

A minap arra gondoltam: írhatnék egy 1000 oldalas könyvet a házasságunk tíz évéről, az élet minden változásáról és fejlődéséről, amit örök dinamikájában hoz magával. És most elérkeztünk odáig, hogy hónapok óta távol vagyunk egymástól.

Hallottál már a halál és feltámadás ősi misztériumáról? Egészen különböző formákban, különböző nevek alatt találkozatsz vele, de mindig ugyanazzal a szimbolikus jelentéssel. Van, amikor ez a föníciai Adonáj, vagy az egyiptomi Ozirisz, a keresztény Jézus Krisztus vagy Hiram Abif, aki Salamon emberiség templomának építője volt, akit segédei megölték, és így a templom befejezetlen maradt. Ami feltámadni szeretne, annak előbb meg kell halnia. Egy búzaszem, ha a földbe esik és életben marad, csak egy lesz; de ha meghal, sok gyümölcsöt terem. Mindez, ami a nagyvilágban történik, nem csak szó szerinti értelemben vett nagy haldoklás, hanem egy jelentéktelen, szükséges és elkerülhetetlen halál, amely után el kell jönnie a feltámadásnak.

És valami ilyesmi történik most kicsiben is. Házasságunk unalmas menetében a sors most a mélypontra sodort minket, kegyetlenül elválasztva egymástól. De nem veszítjük el a reményt, hogy ezzel a ránk kényszerített nagy áldozattal megváltjuk magunkat egy jobb jövőért, hogy ezáltal házasságunk szebbé és boldogabbá válik, mint valaha volt.

Hinni akarok ebbe! Higgy ebbe te is, te, a legjobb anya, a legszorgalmasabb háziasszony és az élet legönzetlenebb társa!

Ölel és csókol a te Freded

165 Marinci – egy járás Kelet-Szlavóniában

Remélem, biztonságban megérkeztél, és már egy kicsit beilleszkedtél az új környezetedbe. Ismerve téged olyanak, amilyen vagy, és ismerve Ilonát, meg vagyok győződve arról, hogy hamarosan nagyon szép barátság alakul ki köztetek, és megértitek egymást, ami most nagyon fontos, hogy egy új „otthont” a lehető leggyorsabban és legjobban meg tudjunk teremteni és berendezni. Ma estére várom Józsit haza, úgyhogy izgatottan várom a híreket felőled. Eddig nem érkeztek hírek lentről, úgyhogy most már kezdek komolyan aggódni.

A gyerekek jól vannak. Elég időt töltök velük, és ezért tudok őket figyelni és tanulmányozni. Mivel ilyen sokáig nem voltam velük, most próbálom újra megismerni őket. Darko jobban meglepett, mint Lelica. A kislányunk nem sokat változott az alatt a majdnem két év alatt, amióta nem láttam. Valóban többször is leírtad nekem a leveleidben az alapvető tulajdonságait, amelyek - úgy tűnik nekem - veleszületettek és öröklöttek, de a korához képest túl függő, gyerekes és tehetségtelen az emberekkel való kommunikációban, esetlen a kapcsolatokban, a beszélgetésekben, eredetiség és leleményesség nélkül. És ugyanakkor olyan jószívű, drága, édes gyermek, hogy nagyon kell szeretni, sőt sajnálni, és azt kívánni, bár csak jó nevelési módszerek megszüntethetnék ezeket a „komplexumokat”, amelyek nagy hátrányt jelentenek a jövőbeli életre és az életben való boldogulásra tekintve. Egyébként az iskolai és általános ismeretek hiányát is kellemetlennek találom, ami valószínűleg a rendszertelen oktatásának és annak a környezetnek köszönhető, amelyben az utóbbi időben él. Darko egyszerűen meglepett a kedvességével (sic!) és a fegyelmével, és mindenekelőtt a tekintetének tisztaságával, emlékezetével, megértésével, kombinatorikájával – bár az emberekkel való kommunikációja is [„gehemmt”]¹⁶⁶... Egyszerűen lenyűgözött a sakkjával. És mindkét gyerek csodával egyenlő módon képes volt megbirkózni a jelenlegi helyzettel. Csendesek, nem követelnek sok erőfeszítést, engedelmesek és önállóak a kis mindennapi feladatok elvégzésében és teljesítésében, és nem kell szembeállítani a teljesen szokatlan Musit ahhoz, hogy lássuk, mennyire jó szándékúak, társaságkedvelők és erkölcsösek a természetük mélyén.

Jáok velük a parkba (Lela is homokvárakat épít! – És nehezükre esik, amikor kizárják őket a többi gyerekekkel való közös játékból.). Tegnap elvittem őket Faragóékhoz, és az állatkertbe ígért kirándulás a hideg idő miatt elmaradt.

Elvileg ma a holnapi nap pénzügyi kérdését megoldottam [...] A következő 5-6 hónapban meglesznek a legszükségesebbek. Tőled várok egy listát a beszerzendő legszükségesebb dolgokról.

¹⁶⁶ Ném. – akadályokkal teli

Nem fogok írni a mi ügyünkről (a Tiédről és az enyémről), szóban fogunk beszélni róla. Ha elvonatkoztatunk a pillanatnyi konfliktusoktól és bonyodalmaktól, amelyek jönnek-mennek, az alapvető probléma továbbra is az marad, amit másfél évvel ezelőtt írtam egy gratuláló levélben a tizedik évforduló alkalmából (szabadkőműves miszticizmus), és amit ma itt írtam – a második generációról. És most éppen egy részletre gondolok az egyik 1929-i levelemből, a „Hitválság” idején: „Bármilyen is történjék, meg vagyok győződve arról, hogy visszatalálok Hozzád.”

A mielőbbi viszontlátásig, szeretettel üdvözöllek

Fredi

Én drága Lelicám!

Budapest, 1943. X. 29.

Nagyon örültem a terjedelmes levelednek. Bemutattad az új otthonunk előnyeit és hátrányait is, így most már mindent úgy tudok elképzelni, mintha magam is láttam volna. Különösen tetszik, amikor személyes jelleget is viszel be a leírásaidba, amikor nem csak üres tényeket sorolsz fel – ez így van, az olyan –, hanem a dolgokhoz való hozzáállásodat is belefoglalod, írsz valamit az érzéseidről – „a szoba hangulatos, szeretem az új barátomat”. Továbbra is próbálj meg minél szabadabb és rugalmasabb lenni az írásmódodban, mindent leírhatsz, amit gondolsz és érzel, és kicsit keverheted az eseményeket és a megfigyeléseket, hogy a dolog ne tűnjön száraznak. Persze sok gyakorlás kell ahhoz, hogy az ember megtanuljon egy jó „stílust” – (így hívják az írásmódot) –, és sokat kell olvasni is, mert a könyvekből láthatod, hogy mások hogyan írnak, leírják az eseményeket és kifejezik az érzéseiket.

Valószínűleg most már jársz iskolába, és nagyon szeretném tudni, milyen új benyomásaid vannak, és hogy boldogulsz ebben az új környezetben, amelyben még mindig nehézségeid vannak, mert nem beszéled teljesen még a nyelvet, mint más gyerekek, és nem ismered az összes anyagot, amit más gyerekek az első három osztályban megtanultak. Ha eleinte kicsit félénk vagy, remélem, hogy ez gyorsan elmúlik, és hamarosan sikerül majd kapcsolatot teremteni a többi diákkal és a tanítóval, lépést tudsz tartani az osztállyal, és félénkség nélkül meg fogod mutatni a tudásodat, amikor arra szükség van.

Csak annyit mondhatok magamról, hogy hiába kerestem nap mint nap olyan lakást, ami legalább valamennyire megfelelt nekem. Már többször is körbefutottam a várost, bárhol olvasok hirdetést, elmegyek körülnézni, ráadásul kora reggel, hogy senki ne előzzön meg, de eddig minden hiába. Hihetetlen hiány van itt a lakásokból, és amit találnak, az vagy annyira rossz, hogy nem élhető, vagy iszonyatosan drága. További nehézség számomra, hogy rettenetesen fázom, ezért a legnagyobb hangsúlyt arra kell helyeznem, hogy a lakás jól fűthető legyen. Gondolj csak

bele, bár most az átlagtól sokkal melegebb idő van – kabát nélkül lehet sétálni, délen a parkokban pedig a napon ülni –, már most szörnyű fagyási sérüléseket szenvednek az ujjaim, és naponta többször is előfordul velem, hogy teljesen kifehérednek az ujjaim, kiszalad belőlük az összes vér, hideg fut végig a hátamon, és aztán fél óra vagy több is eltelik, amíg a vérkeringésem rendbe jön. Az ujjaim először kék-ké, majd lilává és sötétvörössé válnak, és csak ezután nyerik vissza normális színüket és mozgékonyágukat. Egyébként – az ujjaimat kivéve – nagyon jól érzem magam. Csodával határos módon a gyomrom ismét remekül rendeződött. Több napig tartott, de teljesen rendbejöttem, és ennek eredményeként általában jól érzem magam, jó étvágyam van, és jól alszom. Igazi rejtély, hogy mi fáj mindig, ha valahányszor Cs.-be vagy K.-ba jövök, mert mindig megbetegszem. Úgy tűnik, a gyomrom nem bírja a zsíros ételeket, és sokkal jobban szereti a helyi ételeket, amik elég jól elkészítettek (most már mindig a Carltonban ebédelek, és a tejüzemben vacsorázom, húst nagyon ritkán eszem), de persze egy kis zsírral. És bármennyire furcsán is hangzik, ez a „vékony” étel nyilvánvalóan jót tesz nekem, mert többen, egymástól függetlenül is, azt mondták, hogy sokkal jobban nézek ki most. Például Okányiné, akivel itt találkoztam, azt mondta, hogy sokkal jobban nézek ki, mint amikor odalent látott.

Nem tudom, mi fog történni ezután. Nem maradhatok Ibolya nyakán végleg, pedig nagyon kedves és segítőkész, de mellettem eléggé kellemetlenül érzi magát. És nem szeretnék itt teljesen szoba nélkül maradni, mert úgy tűnik, hogy egyre több dolgom lesz itt a tél folyamán, szóval erre az esetre kellene valami menedék. Nehéz dolog döntéseket hozni, mert a külső körülmények nagyon bonyolulttá váltak, és emellett mindig tele vagyok reménnyel és meggyőződéssel, hogy ez az átmeneti helyzet nem fog sokáig tartani, és hogy hirtelen, egyik napról a másikra jön egy nagy változás, ami egy csapásra mindent megváltoztat, és megoldást hoz minden olyan problémára, amit magam nem tudok megoldani, és olyan helyre sodor, amilyenbe végre szeretném látni magam.

Addig is türelmesnek kell lennünk. Szerintem kedves anyudnak, Neked és Darkónak sokkal könnyebb most, mivel a „nagyvárosban” vagytok, ahelyett, hogy abban a ködmöni pusztaságban lennétek, szóval ha eddig mindent átvészeltünk, remélhetjük, hogy a többit is boldogan átvészeljük.

Te, drága kislányom, tanulj, játsszál, segíts anyukádnak, és maradj olyan aranyos, mint amilyen eddig is voltál!

Szeretettel üdvözlök és sok pusztit küldök neked

Apud

Drága Lelkoš Pipec!**Budapest, 1943. XII. 18.**

Amikor hazaértem, megtaláltam a leveledet, melyhez mellékelted a magyar történelemkönyved részének fordítását. Nagyon szépen lefordítottad, és ezt példaként fogom megőrizni arra, hogyan torzítják el a történelmi igazságokat ebben az országban, úgyhogy még a kisgyermekeket is ellenségeskedésben nevelik a szomszédos népekkel és államokkal szemben, akikről azt állítják, hogy erőszakkal és igazságtalansággal olyan földeket vettek el, amelyek nem az övék. Látod, Lelica, ezért vannak háborúk, amelyekben oly sok ártatlan ember veszíti életét. A gyerekeket már a kezdetektől fogva meg kell tanítani arra, hogy nemcsak egyazon nemzet minden tagja testvér, akiknek szeretniük kell egymást, hanem hogy a földön minden nép testvér; nem szabad mindig irigyen nézni a felebarátra, mert állítólag több földje van, vagy jobban él, és nem szabad mindig mást hibáztatni azért, mert valami rosszat tett vagy hibázott, hanem azt kell mondani: így adta nekünk a drága Isten, nekünk és nekik, legyen meg Isten akarata! És ha kevés is van, legyünk szorgalmasak és kitartóak, és akkor több lesz, és amit munkánkkal szerzünk, az Isten áldása lesz, és amit ellopunk, az átkozott! Ha az embereket már fiatal koruktól fogva így nevelnék, a háborúk megszűnnének, és az emberek harmóniában és békében élnének.

Sok dolgom van most itt, nemcsak az irodában, hanem otthon is, sokat dolgozom, egy könyvet írok arról, hogy mit kellene tenniük az embereknek, hogy ne legyenek többé háborúk. Szeretném, ha a kéziratom karácsonyra elkészülne, hogy aztán dedikálva átadhassam Gabika néninek, mert olyan kedves lélek, aki szeretne mindenkinek segíteni, és ha minden ember olyan lenne, mint ő, biztosan nem lennének többé háborúk.

Nem biztos, hogy karácsonykor veletek lehetek. Mindenképpen felveszem veletek a kapcsolatot újra. Egészséges vagyok és jól vagyok, és ugyanezt kívánom nektek is.

Sok puszi neked és [Kvakošnak], minden jót kívánok nektek!

apu

Drága Lelica!**Budapest, 1943. XII. 30.**

Életemben nem utaztam még ilyen rosszul, mint most [Cserepesről]. [Kisupán] alig tudtam felszállni a vonatra, sőt, még a kocsiba sem tudtam beszállni, hanem a fedetlen peronon maradtam – ebben a hidegben. Szerencsére, mivel az emberek ide-oda mozogtak, az áramlat elsodort abba a kis helyre a kijáratnál, ahol a WC van, és oda préselődtem ki tudja, hány ember és hány bőrönd közé (mert teljesen sötét volt) – gyakran csak egy lábon –, gyakran a falhoz szorítva, gyakran elvesztve az egyensúlyomat és megbotolva a lábaimban és a kosaramban, Szolnokig álltam. A levegő fűledt volt, és amikor az ajtók kinyíltak, jéghideg szél fújt. Félelemmel tűnődtem, vajon élve és egészségesen, törött kar vagy láb nélkül, zúzódásos gyomorral és a kabátomon lévő gombokkal elérem-e úti célomat. Szolnok előtt azonban az áramlat bevitt a kocsiba, és mivel sokan kijutottak oda, sikerült egy tökéletesen jó állóhelyet nyernem, ahol időnként akár egy kabátfogásra is támaszkodhattam. De ez elmúlt, biztonságban megérkeztem, és ez a kalandos utazás sem ártott nekem.

Nincs itt semmi hír. Ma meghosszabbítottam a tartózkodási engedélyemet március végéig. Megérkezett két csomag (1 nagy, 1 kicsi) Dardáról, amelyeket továbbbítok nektek.

Boldog új évet kívánok mindenkinek, sok puszit küldök, és sok üdvözetet mindenkinek.

Apa

Drága Lelicám!**Budapest, 1944. II. 11.**

Nagyon megörültem, amikor kézbe vehettem a kedves leveledet, és nem tudom, miért nem válaszoltam egészen a mai napig. Nos, elfoglalt, zavart, ideges voltam - ezt biztosan tudod. Most már minden rendben van, nem csak rendben, a helyzet sokkal kedvezőbb, mint korábban. Most már nem kell senkit elkerülnöd, nem kell senkitől félned, tudod! Hangosan beszélhetsz mindenkivel, nem kell mindenkitől eltávolodnod, nem kell elbújni, hanem magabiztosan járhatsz, emelt fővel! Drága édesanyád már elmondta ezt neked, de én is újra és újra el akarom mondani ezután, drága kislányom. Már annyi mindenben mentél keresztül az életeredben, és évek óta olyan, hogy állandóan félünk valamitől. Köszönöm jó angyalomnak, drága Gabi néninek [...], és ha a drága Isten továbbra is megsegít, talán mégis sikerül átvészelnünk ezt a szörnyű időszakot, amelyben élünk.

A leveledből azt látom, hogy nagyon szorgalmas vagy, sokat dolgozol és tanulsz. Én nem ismerem a „Szív” című könyvet. Ha alkalmad adódik rá, írd nekem valamit arról a könyvről, esetleg egy rövid összefoglalót, és mondd el, hogyan tetszik. Egy másik szép feladat számomra: a leveledben található hibák kijavítása.

Kicsit szégyellem magam, hogy két és fél év alatt (e hónap 8-án volt 30 hónapja, hogy Magyarországra jöttem) nem tanultam meg jól a nyelvet, jól tudok olvasni, szinte mindent megértek, de nem tudok hibátlanul írni, és amikor egy külföldivel akarok beszélni, – dadogok!

Sokat gondolok rád (rátok), gyakran álmodom veled (veletek), drága lányom!

Kértem Lajos bácsit Siklósról, hogy írjon nekem. Hála az Istennek, úgy tűnik, hogy Ottó és Klára jól vannak.

Már későre jár az idő, és szeretném befejezni ezt a levelet.

Üdvözöllek, sok sok puszit és kedves üdvözetemet küldöm.

apu

Drága kicsi Lelicám!

Budapest, 1944. február 27.

Nagyon megörültem a kedves levelednek! Érdekes volt, hosszú és magyar nyelven. Nos, sejthető, hogy volt egy kis segítséged, de ettől függetlenül nagyon elégedett vagyok veled és a fejlődéseddel. El tudom képzelni, hogy mostanra teljesen önállóan is képes lennél levelet írni, sokféle dologról, ami engem érdekel, de ha magyarul nem megy, akkor írd nekem horvátul!

A leveledből azt tudtam meg, hogy mindannyian jól vagytok, hála Istennek, és remélem, semmi változás nincs azóta. Emlékszel még Tonja barátomra, aki régen járt nálunk a Sokolska utcában, Ivanić Tonjára? Az a barátom már két napja Pesten van, és én is voltam nála párszor. Sok hírt hozott Eszékről. Megemlítette, hogy gyakran találkozik Czibivel (Mirta apjával), de nem beszélt vele, viszont úgy tűnik, jól vannak. Arról is beszélt, hogy állandóan Arnoldnak ír (aki régen olyan szépen játszott Darkóval). Arnold még mindig Kraljevicában van az egykori koncentrációs táborban, de Tonja azt állítja, hogy semmi rossz nem történt vele (és senki más sem). Azonban azt is megtudtam, hogy a jó barátom, Fanti (az a magas férfi, akivel teniszezem) nagyon súlyos beteg, két hónapja ágyban fekszik, most kórházban van, és kevés remény van a felépülésére (szívbelhártya-gyulladás).

Sokat álmodtam veled mostanában. Nagyon szeretnék látni. Remélem, hamarosan lehetőségem lesz hozzád utazni.

Legközelebb horvátul fogok írni neked, mert nem tudom, hogyan kell jó mondatokat alkotni magyarul, nem tudom, hogyan fejezzem ki, amit szeretnék, és végül a levelem üres és tartalom nélküli lett, de rengeteg hibával is!

Sok-sok puszit küldök a kis angyalkámnak

Apuci

Drága Lelicám!**Budapest, 1944. III. 6.**

Tegnap este, vagyis inkább ma reggel, gyönyörűt álmodtam. Azt álmodtam, hogy egy barátommal (először Jerman bíróval, aztán Tonja Ivanićcsal, végül Slavko Honiggal) sétálok az utcán, és azt mondja, hogy a mezőre akar menni, a búzába, így továbbmentünk, és ahogy továbbértünk, hirtelen nem a mezőn voltunk, hanem – a Sokolska utcai kertünkben. Minden gyönyörű és lédús volt, zöld fű és levelek, piros és sárga gyümölcsök a fákon, és jól emlékszem, hogy a jobb felét egészen elől feltúrtuk, úgy nézett ki, mintha felszántották volna, és arra gondoltam: ez az a fele, amit Györfynek hagyunk, hogy rendezze be a konyhakertjét. Aztán gyümölcsfák között sétáltam, és mindegyikről megkérdeztem a barátomat: „Mi ez?” És ő találgatott. Először a korai cseresznyefát néztem meg (ami nem ott állt, ahol valójában áll, hanem középen elől, a „diadalív” mellett, fehér futónövényekkel körülvéve). Azt mondtam: Korai érésű cseresznye, és mivel már érett volt, elkezdtem szedni és enni az édesvízi cseresznyét. Kevés volt belőlük, egy pillanat alatt eltűntek, és az ujjammal az ágak között egy másik fára mutattam, és azt mondtam: Késői érésű cseresznye. Tele volt gyümölccsel, de azt mondtam, hogy azok a cseresznyék még zöldek, de valójában nem zöldek, hanem átlátszó fehérek, és úgy sorakoztak, mint az akáclevelek. Aztán lehajoltunk, és leszedtünk néhány virágot, élénkpirosakat, tulipánszerűeket, és úgy álltak sorban, mint a fejlődő katonák. Azt hittem, hogy szegfűk, és meg akartam szagolni őket, hogy az illatuk alapján megállapítsam, hogy valóban gerezdek-e. Aztán elmentünk megnézni a sárgabarackot, azt az első sárgabarackot Vida néni kerítésénél. Milyen furcsa volt! Úgy vágták körbe, hogy a koronája egy nagy gomba fejéhez hasonlított, és a sárga sárgabarackok egymás mellett feküdtek, mintha egy nagy kerek asztal lapján lennének. Leszedtem egyet, de nem volt jó. Azt gondoltam: az nem érett, de a zöld elkezdett rothadni. Aztán hirtelen, a kert végében az eperfák között haladva (volt ott egy ablak a földben, mintha pince lenne alattunk, előtte pedig egy fal, mintha a Fančovićok egy kis házat építettek volna), a kert jobb hátsó sarkában találtuk magunkat. Megmutattam a barátomnak a szilvafát: szegényes volt: körülbelül ugyanúgy nézett ki, mint a mi nyomorúságos orgonafánk, amely a kút mellett száradt, és mentegetőztem, hogy az a szilvafa mindig is vacak és rossz volt. Aztán diadalmasan rámutattam egy sovány, kis koronájú fára, pont a sarokban (ahol a mogyorófa valójában a kezdetektől fogva állt), és megkérdeztem: Mi ez? A fa tetején öt vagy hat gyümölcs nőtt csillag alakban, uborka méretű vörös-zöld hüvelyekkel. A barátom nem tudta, mik ezek. És azt mondtam neki: „Ez egy Haselnuss” („Haselnuss” mondtam, nem mogyoró!) „mit szólsz, mekkorák!” És akkor valahogy ott álltam az ösvényen, ott a sarokban, ahol az alacsony és magas rózsák véget érnek, és az eper kezdődik. És hirtelen olyan boldogságot, olyan mennyei üdvösséget éreztem, hogy egy tökéletes

elégedettség érzése kerített hatalmába, amelyet valószínűleg még soha életemben nem éreztem. És megnyújtóztam, ahogy egy ember nyújtózkodik mély alvás után, mély levegőt vettem, és hátravettem a fejem, hogy a tekintetem az ég felé nézzen. És akkor csattantam: „Itt vagyok, megtapasztaltam! Megtapasztaltam, ami re évek óta vártam, ami évek óta a legnagyobb vágyam volt: megtapasztaltam és vártam, hogy újra végigsétálhassak a kertünkben, itt lehessenek otthon, a saját helyemen! Megtapasztaltam, és itt vagyok, és mi más történhetne most velem, ki tehetne most bármit is velem?”

Sugároztam a boldogságtól. De aztán a zöld kert kezdett eltűnni, sötét lett körülöttem, a fejem csak forgott, és hirtelen felébredtem, megláttam az ablak körvonalait, mert a napfény besütött a redőnyök résein. Kényelmetlen szobámban feküdtem, és könnyekig szomorúan tudatosult bennem, hogy csak álom volt, és hogy még nem tapasztaltam meg a legnagyobb boldogság pillanatát, amelyre vágyom és kívánom.

Sok-sok puszit küldök Neked és minden szerettemnek.

apa

Alfred Fischer 1925-ben a Županijska utcában Eszéken a színház épülete előtt

A Fischer család a családi otthonuk kertjében Eszéken 1940-ben

Alfred gyermekei Lelja és Darko Odžakban, Bosznia, 1943-ban

*Alfred lánya Lelja, felesége Margita és fia Darko
Cserepes pusztán Magyarországon 1944-ben*

LEVÉL ÉDESAPÁMNAK

Drága édesapám,

Eszék, 2020

nem furcsálsz, hogy 75 évvel a halálod után írok neked? Nem furcsálsz azt, hogy írok neked, és te csak a képzeletemben fogod elolvasni ezt a levelet? A levélírás mögötti motivációm is furcsa. De úgy írok neked, mintha tényleg el fogod olvasni ezt a levelet. Arról fogok írni neked, amiről úgy gondolom, hogy érdekelhet téged. Azt is meg fogom kérdezni, hogyan reagáltál volna azokra az eseményekre, amelyekről írok, ha jelen lehettél volna, boldoggá vagy szomorúvá tettek volna?

E levél megírására néhány eszéki polgár motivált, akik információkat kértek tőlem Firinger Kamilóról, a kollégádról, eszéki ügyvédről, aki 1943 áprilisában illegálisan Magyarországra csempészett át ezzel megmentve életünket. Megkerestek engem, a fiadat, és én átadtam nekik a háborús naplód egy példányát abból a szerencsétlen 1944-es háborús évből. Ez a napló egy kis része annak, amit a háborús borzalmak magányában és bizonytalanságában írtál a háború és a holokauszt szörnyű időszakában, ez a gondolataidnak és emlékeidnek kicsi része csodával határos módon megmaradt; édesanyánk egy karosszékből találta meg elrejtve. Hoszszú ideig ez a szigorúan őrzött szöveg családi körben maradt meg kéziratban. Az én kezdeményezésemre az unokád, Lela lánya, begépelte, és most meg fog jelenni. Nem tudom, mennyire örülnél ennek, de az édesanyánk és Lela. De mindannyiunk közül én vagyok az egyetlen, aki még él, és én vállaltam a felelősséget, hogy a naplód megjelenjen.

Szabadkőműves voltál, az eszéki Budnost (magy. „Éberség”) páholy tagja. Családunkban nem beszéltünk róla. Az volt a benyomásom, hogy a család nem helyezte. Miért volt szokás az 1930-as években, hogy a sikeres értelmiségiek szabadkőműves páholyokban gyűltek össze? Ez volt a tiltakozásod az akkori társadalom igazságtalanságai ellen? Vagy ez egy micva volt, «tikum olam», jobbá tenni a világot, ahogy a Biblia is írja? A horvátországi és eszéki szabadkőművesek listáján megtaláltam távoli rokonainkat, a Herlinger fivéreket, Dragót, Đurót és Ivót, akik mind kiváló és sikeres értelmiségiek voltak. Az eszékiek között megtaláltam még első szomszédunkat a Sokolska utcából, Muačević Brankot, egy elismert orvost.

*Nagyon homályosak az emlékeim rólad és a budapesti háborús évekről. Csak hét éves voltam. Emlékszem, hogy valami furcsa nyelven beszéltél hozzám és Lelához, amit nehezen értettem. Nem értettem, miért nem beszélsz magyarul, ami akkoriban az anyanyelvem volt. De hadd említsem meg, hogy Lelával szinte teljesen elfelejtettük, miután visszatértünk Eszékre. Gondolom, mindketten, anyánkkal együtt, el akartuk nyomni és elfelejteni a magyarországi szenvedés minden borzalmát, így a nyelvtudásunk eltűnt.*¹⁶⁷

De hadd térjek vissza az emlékeimhez Rólad. Emlékszem, hogyan próbáltál lekötni engem és Lelát, amikor ritkán látogattál Budapestről a pusztára, ahol rejtőzködtünk, felkelteni az érdeklődésünket néhány szokatlan dolog iránt. Egészen késő estig ébren tartottál minket, hogy megmutasd a csillagos eget, elvittél a rétre, versenyzésre biztattál, arra is emlékszem, hogy az arany zsebóráddal mérted az időt. Ez az az óra, amit később emlékebe kaptam Tőled? Most a dédunokádnál van, hogy vigye tovább a Fischer család hagyományát! Emlékszem, hogyan vittél el egyszer egy budai parkba. A homokban játszottam és homokvárakat építettem.

¹⁶⁷ Darko Fischer 1938-ban született Eszéken, ahol elvégezte az általános és középiskolát (gimnázium), 1956-ban érettségizett. Ugyanebben az évben iratkozott be a zágrábi Villamosmérnöki Kar Gyengeáramú Villamosságtani Tanszékére. 1961-ben végzett televízióvevőkészülékek szakirányán. Első munkahelye a Radioindustria Zagreb gyárban volt, majd a zágrábi Merkur vállalatnál, végül pedig a zágrábi Elektrotechnikai Karon dolgozott tanársegédként az akkori Elektronikai Tanszéken. Egy tanévet töltött Angliában, a Birminghami Egyetemen. 1969-ben mester fokozatot szerzett félvezetők szakon a zágrábi Elektrotechnikai Karon. Visszatért Eszékre, ahol 1970 és 1979 között programozóként, rendszerprogramozóként és az adatfeldolgozási osztály vezetőjeként dolgozott a Saponia Osijek nevű vállalatnál. 1979 és 1986 között előadóként dolgozott a Közgazdaságtudományi Karon. Informatikai kurzusokat tartott az eszéki J. J. Strossmayer Egyetem több karán is. 1986 óta az eszéki Villamosmérnöki Karon dolgozik előadóként, docensként és egyetemi tanárként. 1996-ban doktori fokozatát a zágrábi Villamosmérnöki és Számítástechnikai Karon szerezte a planáris hálózatok algoritmusainak elmélete területén. Számos tudományos publikációt és mintegy húsz szakmai publikációja megjelent. Több tankönyv szerzője és számos kereskedelmi célú szoftvermegoldás fejlesztője. 2003-ban nyugdíjba vonult, de még öt évig külső munkatársként dolgozott az Elektrotechnikai Karon, valamint az eszéki J. J. Strossmayer Egyetem Matematika Intézetében és Fizika Intézetében. 2010 óta Zágrábban él.

Egy fiú, aki mellettem játszott, folyamatosan lerombolta a várakat. Dühös voltam Rád, amiért nem tiltottad meg ezt határozottabban annak a fiúnak. Emlékszem, ahogyan késő este Budapesten keresztül vittél egy ismeretlen házba, ahol kellett töltenem az éjszakát, mert a razzia veszélye fenyegetett. Arra is emlékszem, hogy mivel még csak hétéves voltam, az 1945 januárjában bekövetkezett halálod nem érintett meg különösebben. Normális volt, hogy az emberek körülöttünk minden nap és minden percben hullottak.

Keveset tudok a vallási és nemzeti hovatartozásodról, erre vonatkozó meggyőződéseidről. Valószínűleg hajlottál az asszimilációra, és nem törődtél a zsidó származásoddal. Valószínűleg ezért adtatok anyánnkal nekem és a nővéremnek szláv, és akkoriban furcsa neveket. Anyám mesélt egy anekdotát arról, hogy apád mennyire felháborodott azon, hogy szombaton, a szombatkor teniszezettél. Te pedig így válaszoltál neki: „Kérlek, mutasd meg, hol mondja a Biblia, hogy szombaton nem lehet teniszezni.”

A Fischer család háza az akkori Sokolska utca 6. szám alatt, Eszéken, 1936-ban

A háború után visszatértünk Eszékre, de nélküled. Milyen boldogság lett volna, ha megoszthatad volna velünk azt az örömet, hogy újra együtt pillantsuk meg a Sokolska utcai házunkat, azt a házat, amelyet annyi gondossággal és szeretettel építettél fel. Tudtuk, mennyire vágytál arra, hogy lásd a házat, a körülötte lévő kertet és a gyümölcsfákat a kertben. Büszke voltál mindezt, büszke arra, hogy ilyen fiatalon mindezt megtehetted magadért és a családotért. De a halál, a gyilkosság Budapest utcáján, egy olyan pillanatban, amikor a veszély vége már a látáhatáron volt, mindössze tíz napig kellett volna még kitartanod, túlélned, megakadályozott abban, hogy megérd a szabadságot és élvezd a munkádat.

Lelával boldog gyermekkort és ifjúságot töltöttünk ott. Gyakran másztam fel a cseresznyefára, arra a későre, amelyről anyánk azt mondta, hogy mindig május végén, a születésnapodon hozza a termést.

Mi visszatértünk, de sokan nem. Hatmillióan nem tértek vissza. Csak később éreztük ezt: Halálod hatmilliószor történt meg.

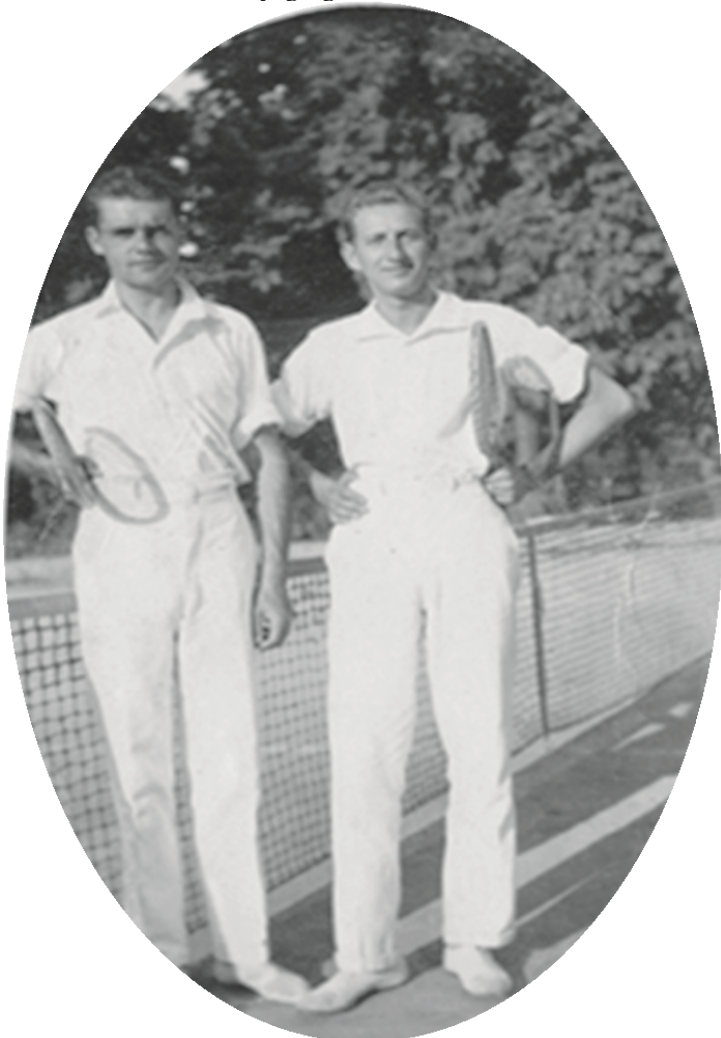
Ómama nővére és a nagynénéd, a háború legelején meghalt, akárcsak a férje, Kobi bácsi. Nem sokkal azután, hogy visszatértünk Eszékre, Ómama Óbecsére utazott, hogy megtudja, mi történt velük. A helyiektől megtudta, hogy mindketten hirtelen meghaltak a magyarok 1941-es bácskai érkezése után. Csak sok évvel később jöttem rá, hogy ez nem volt igaz. Terez néni az újvidéki vérengzésben halt meg 1942 januárjában, amikor a magyar nácik kegyetlenül megöltek nagyszámú vajdasági zsidót a befagyott Duna partján. Az újvidéki emlékművön, az áldozatok listáján a nagynénéd neve is szerepel. Hogy mi lett a férje, Kobi bácsi sorsa, azt soha nem tudtam meg. Azt sem tudom, mi történt a birtokukkal, azzal a termékeny bácskai földdel, amit neked kellett volna örökölnöd, ezért adásvételi szerződést kötöttél Kochanovszký Józssal, ő pedig ennek fejében anyagilag segített nekünk Budapesten, aminek köszönhetően a nagymamám, az édesanyánk, Lela és én túléljük a háborút.

Ottó bátyád egyike volt azon keveseknek, akik visszatértek. Orvosként élte túl a háborút az antifasiszta harcosok – a partizánok – között. De a háború megpróbáltatásai nagyon megviselték az egészségét, és 1948-ban meghalt. Ómama nehezen viselte második fia elvesztését. Vigaszt talált abban, hogy elment a „zum Friedhof”-ra, az eszéki zsidó temetőbe, ahol sokáig ült a családi sírunk mellett. Szerettei nevét oda vésték, az apját, a tiédet és Ottót. Egy évvel később ő is ebben a sírban találta meg végső nyughelyét.

Barátod, Kochanovszký József gróf, aki Gabriella grófnőt, Pejácsevich Gabikét vette el feleségül, nehéz sorsra jutott a kommunizmus bevezetését követően Magyarországon. Minden vagyonukat elkobozták, budai palotájukból egy balatoni vidéki házba kellett költöznüik, ahol Józsi vakon és nagy szegénységben halt meg.

Gabikának sikerült elhagynia Magyarországot, és utolsó éveit Svájcban töltötte. Édesanyánk tartotta vele a kapcsolatot, vendégünk volt, amikor Jugoszláviába jött leginkább azzal a céllal, hogy megpróbálja kiadni féltestvére, a zeneszerző, Dora műveit, akit akkoriban még nem ismertek és nem is értékelték. Elkísértem Gabikát, amikor megtekintette a Pejácsevich család našicei kastélyát, amely akkoriban még teljesen elhanyagolt volt, és akkor is vele voltam, amikor ellátogatott az Eszéki Múzeumba, ahol megtekintette a kastélyban valaha található tárgyakat.

Távoli rokonaink és barátaink, a Herlingerek is visszatértek, de nem mindannyian. Drago partizánként esett el a sutjeskai csatában. Ivo túlélte ezeket a megpróbáltatásokat, és a háború után folytatta sikeres orvosi pályafutását. A harmadik testvér, Đuro túlélte a német fogságot, azonban nem maradtak Eszéken.

Alfred (jobbra) teniszpartnerével, Fantival Eszéken 1933-ban

Jó barátod, kollégád és mindenekelőtt teniszpartnered, Fanti (Franjo Pašer) túlélte a háborút. Be kellett lépnie a Honvédségbe, így a háború végén partizánfoglul esett, és nehéz napokat élt át. Gyakran találkoztam vele a Dráva parton, vagy a parkban teniszezve, mert hozzád hasonlóan szenvedélyesen szeretjük a szülővárosunk által kínált lehetőségeket. Sokat beszélgettem vele, megemléttünk téged is, aki annyira szerette Eszéket. Fanti soha nem beszélt a háborús múltjáról, biztosan nem érezte helyesnek, hogy a körülmények adta kényszerből a háborúban az ellenkező oldalon, a bűnözők és gyilkosok oldalán kellett állnia, ami ő biztosan nem volt. Egy másik kollégád, Špinger Zlatko fia is megírta emlékeit egy hasonló háborús útról. Zvonimir, Zlatko fia, hadifogolyként töltött napjait leírva szintén megemléttette Fantit, és így tudtam meg, mi mindenben keresztül ment át a teniszpartnered.

Kollégád és megmentőnk, Kamilo Firinger ügyvéd, számos nehézség ellenére túlélte a háborút. Nagy tiszteletnek örvendő történész lett, és hosszú éveken át az Eszéki Állami Levéltár nagyra becsült vezetője volt. Nagyon idős korában hunyt el. Ma az eszéki Tvrđa egyik utcája viseli a nevét.

Jó barátaink voltak a Rubinstein család is. Lánya Mirta és a mi Lelánk egyidősek voltak. A sors keserű játékot űzött a Rubinsteinekkel. A háború elején átérttek a katolikus hitre, és Zdenka Rubinstein „árja” szülők lányának vallotta magát. Ez mentette meg őket a holokausz alatt. De közvetlenül a háború után Csi-bi, ahogy Rubinstein urat hívtuk, miközben olyan építkezéseken járt, ahol német foglyok dolgoztak építőmérnökként, elkapta a tifuszt, és hamarosan ezután meg is halt. Zdenka sikeres primadonna volt az eszéki színházban, de korán megbetegedett. Mirta furcsa körülmények között halt meg 28 éves korában, mielőtt megszülte volna a gyermekét. Ez annyira megviselte a már súlyosan beteg Zdenkát, hogy öngyilkos lett.

Drága Édesapám, rokonaidnak, barátaidnak és honfitársaidnak sokkal szomorúbb sorsa volt, de az új életbe való sikeres visszatérésekről is beszámolhatnék. Nem tudom, mennyire örülnél Te, dárga Édesapám, ha megtudhatnád, hogy az a nép, amelyből Te származol, és amely a holokausz hatmillió ártatlan áldozatát tette ki, hamvaiból feltámadt, és 2000 év után megalapította saját államát ősei hazájának földjén, Izraelben. Ez most egy virágzó és sikeres ország. Reményt ad le-származottaidnak egy jobb jövőre és jobb sorsra, mint ami téged ért.

Fiad, Darko

